อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

รองอำมาตย์ตรีดิเรก (ทองดี) เนาวรัตน์

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

เสาร์ ที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๑

อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

รองอำมาตย์ตรีดิเรก นวาวัตน์

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

วันเสาร์ ที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๑

รองอำมาตย์ตรีดิเรก (ทองดี) นวาวัตน์

ชาตะ ๑๒ มิถุนายน ๒๔๓๖

มตะ ๑๐ มกราคม ๒๕๒๑

คำปรารภ

ในการพระราชทานเพลิงศพของป๋า เจ้าภาพได้พยายามหาเรื่องที่เป็นประโยชน์มาพิมพ์ เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่ป๋า และเห็นว่า ในงานศพแทบทุกงานเจ้าภาพส่วนมากได้จัดพิมพ์เรื่องที่เป็นประโยชน์ในด้านอื่น ๆ อยู่แล้วเป็นอันมาก เช่นเรื่องธรรมะ สารคดี ตำรายา และตำราประกอบอาหาร เป็นต้น หากจะนำเอาเรื่องที่เป็นประโยชน์ในด้านการเมืองมาพิมพ์ ก็น่าจะได้ประโยชน์ยิ่งขึ้น ฉะนั้น เจ้าภาพจึงได้ขอเรื่อง "ขบวนยังเติร์ก" ซึ่งเขียนโดย สูรยัน ในนิตยสาร "ตะวันใหม่" มาพิมพ์เป็นอนุสรณ์แด่ป๋าในการพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้

ท่านผู้มีเกียรติที่มาให้เกียรติแก่ป๋า อาจจะประหลาดใจว่า ทำไมจึงนำเอาเรื่องการเมืองมาพิมพ์ในงานศพ จึงใคร่ขอกราบเรียนชี้แจงว่า สถานการณ์ของชาติไทยในปัจจุบันกำลังสับสนวุ่นวาย และมีแนวโน้มที่จะเลวลงเป็นลำดับ เหตุสำคัญก็เพราะปัญหาพื้นฐานของชาติ คือ ประชาธิปไตย มิได้แก้ไปให้ตกไปตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ได้สถาปนาระบอบประชาธิปไตยขึ้นได้เพียงระยะเวลาสั้น ๆ แล้วก็กลับไประบอบเก่าต่อไป หากแต่เปลี่ยนรูปเสียบ้างเท่านั้น บรรดาผู้ปกครองทั้งทหารและพลเรือน ซึ่งผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเข้ามาบริหารประเทศตลอดเวลา ๔๐ กว่าปี หมดปัญญาที่จะแก้ปัญหาประชาธิปไตยให้ตกไปได้ จึงไม่สามารถจะแก้ปัญหาอื่น ๆ ของชาติทั้งทางการเมือง ทางเศรษฐกิจ และทางสังคม ให้ตกไปและมีแต่ทำให้ประเทศจมดิ่งลงสู่ความหายนะเป็นลำดับ

ในระยะแห่งความสับสนนี้เอง ก็ได้มีขบวน "ยังเติร์ก" ปรากฏแก่สายตาประชาชน และแสดงทีท่าว่าจะเข้ามาแก้ปัญหาของชาติในทางที่ถูกต้อง ประชาชนจึงมีความหวังต่อขบวนยังเติร์ก แม้ว่าในอดีตที่ผ่านมา ขบวนที่ได้รับสมญานามเช่นนี้ บางขบวนประสบความสำเร็จ บางขบวนประสบความล้มเหลวก็ตาม แต่ทุกขบวนก็มีแนวทางและอุดมการประชาธิปไตย ซึ่งต้องการจะเปลี่ยนแปลงประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงอย่างเดียวกัน และทุกคนก็ประกอบด้วยบุคคลที่ยึดมั่นในแนวทางและอุดมการดังกล่าวเป็นชีวิตจิตใจ แม้แต่ความตายก็ไม่อาจจะสั่นคลอนจิตใจของเขาได้ แต่ขบวนยังเติร์กใหม่ที่ปรากฏแก่สายตาประชาชนในปัจจุบัน กำลังทำให้ประชาชนสิ้นศรัทธา เพราะเป็นแต่เพียงเอาชื่อ "ยังเติร์ก" มาใช้กับตนเอง แต่แนวทางและอุดมการมิได้เป็นไปตามชื่ออันมีเกียรตินั้น ยิ่งการปฏิวัติด้วยแล้วกลับตรงกันข้ามไปเลย

ดังนั้น เพื่อให้ยังเติร์กใหม่ทั้งหลายที่ยังมีจิตใจจะทำงานเพื่อประเทศชาติได้ปรับแนวทางและอุดมการให้ตรงกับสมญานามอันมีเกียรติของ "ยังเติร์ก" ซึ่งเป็นแนวทางเดียวที่จะสนองความหวังของประชาชน ในการแก้ปัญหาของชาติให้เป็นผลสำเร็จ เจ้าภาพจึงได้เลือกเอาเรื่อง "ขบวนยังเติร์ก" มาพิมพ์เป็นเครื่องชำร่วยในงานพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ โดยหวังว่าจะเป็นประโยชน์ในทางการเมืองตามสมควร

ขอให้กุศลผลบุญราศีอันเกิดแต่การพิมพ์เรื่อง "ขบวนยังเติร์ก" ซึ่งเป็นส่วนแห่งการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อประเทศชาตินี้ จงเป็นปัจจัยเกื้อกูลความสุขในสัมปรายภพ แด่ป๋าที่รักและเคารพตลอดกาลนานเทอญ.

เจ้าภาพ

เจ้าภาพขอขอบพระคุณ

ท่านที่ได้กรุณาให้เกียรติมาร่วมในงาน พระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ หากมีสิ่งใดขาดตกบกพร่อง ขอได้โปรดประทานอภัยด้วย

ประวัติ

รองอำมาตรย์ตรีดิเรก (ทองดี) นวาวัตน์

เดิมชื่อ "ทองดี" ชื่อสกุล "นวาวัตน์" นี้สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงชินวรศิริวัฒน์ วัดราชบพิธทรงตั้งให้ โดยคุณปู่ชื่อ "เก้า" เป็นภาษาบาลีว่า "นว" ส่วน "อาวัตน" นั้นแปลว่า "ว่านเครือ" เข้ากันเป็น "นวาวัตน์" บิดาชื่อ ถมยา มารดาชื่อ หอม มีพี่ชายชื่อ นายดาบปลั่ง น้องชายชื่อ ด่วน

เกิดที่บ้านใหม่ ตำบลวังน้ำคู้ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก เมื่อวันเสาร์ที่ ๑๒ เดือนมิถุนายน ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๓๖ ตอนเด็กเรียนหนังสือไทยและขอมที่โรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคมรุ่น ๓ โดยตา (หมอพรหมแพทย์แผนโบราณมีชื่อคนหนึ่ง) เป็นผู้พาไปฝากฝังไว้กับเจ้าคณะจังหวัดพิษณุโลก จนจบชั้นมัธยมในสมัยนั้น เมื่ออายุได้ ๑๓ หรือ ๑๔ ปี จากนั้นท่านเจ้าคณะก็ถึงแก่มรณภาพ จึงกลับบ้านเดิมที่วังน้ำคู้

ต่อมาได้เดินทางมากับพระอาจารย์เผือกมาอยู่ที่จังหวัดลพบุรี หลังจากนั้นได้ไปศึกษา ภาษาขอมและบาลีต่อที่สมุทรสงคราม ที่วัดบางจาก อำเภออัมพวา หัดจารใบลานหาเงินได้เป็นพัน ๆ บาท (สมัยนั้นมีค่ามาก) ทำอยู่ปีกว่าแล้วจึงเดินทางมากับอาจารย์อยู่ที่วัดกัลยาณมิตร อำเภอบางกอกใหญ่ จังหวัดธนบุรีเมื่ออายุ ๑๖ ปี จนอายุ ๑๘ ปี ย้ายมาอยู่วัดอนงคาราม อำเภอคลองสาน ที่กุฏิต้นมะขาม เพื่อเรียนบาลี–ขอมต่อ

เมื่อมีอายุครบบวชได้มีผู้แนะนำคุณนายสิน และนายกิมฮง เคียงศิริ (คหบดีซึ่งตั้งร้านขายมะพร้าวจากเกาะสมุย ณ ที่บ้านเคียงศิริ หน้าวัดทองนพคุณ ทั้งเช่าที่ของวัดคนละฝั่งคลอง สร้างเป็นโกดังเก็บมะพร้าวส่งขายทั่วประเทศ) ให้เป็นผู้บวชเป็นองค์พระ โดยมีสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นพระอุปัชฌายะ พระมหาคงเป็นพระกรรมวาจารย์ พระมหาไลยเป็นอนุศาสนาจารย์

คุณพ่อกิมฮง และคุณแม่สิน เคียงศิริ ได้เป็นผู้อุปถัมภ์ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ สอบเปรียญธรรม ๓ ประโยคสำเร็จ และในที่สุดสอบเปรียญธรรมได้ ๖ ประโยค เป็นครูสอนนักธรรมตรี โท เอก อุปสมบทอยู่ ๑๔ ปีก็ลาสิกขาบท ทำการสมรสกับนางสาวแตงอ่อน นาควิสัย บุตรหมอคง แพทย์แผนโบราณที่มีชื่อเสียงและคุณแม่อ่อง ที่บ้านตรอกบำบัด สี่แยกพระยาศรี ถนนเจริญกรุง จังหวัดพระนคร โดยคุณแม่สิน เคียงศิริ เป็นเฒ่าแก่สู่ขอจัดการสมรสให้

เข้ารับราชการเป็นอนุศาสนาจารย์ กองทัพบก สอนอยู่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ได้รับพระราชทานยศเป็น "รองอำมาตย์ตรี" ระหว่างนั้นได้รับพระราชทาน "แหนบประดับเพชรสหชาติรัชกาลที่ ๗" เพราะเกิดในปีเดียวกับพระบรมราชสมภพรัชกาลที่ ๗ รับราชการอยู่ประมาณ ๑ ปี ก็ลาออกมาประกอบอาชีพแพทย์แผนโบราณที่ร้านตระกูลโอสถ ถนนบ้านหม้อ จังหวัดพระนคร ด้วยคุณแตงอ่อนได้ช่วยเหลือบิดาประกอบยาและรักษาโรคเด็กจนชำนาญ อีกทั้งคุณดิเรกนั้นก็เป็นผู้มีอุปนิสัยชอบรักษาพยาบาลมาตั้งแต่ยังอุปสมบทอยู่แล้ว จึงเข้ากันได้ดีกับคุณแตงอ่อน จนเมื่อทั้งสองคนทำการรักษามาเป็นเวลา

หลายสิบปี ประกอบกับคุณแตงอ่อนเป็นกัลยาณีแม่บ้านที่ดี อุตสาหะทำมาหากิน "เก็บหอมรอมทรัพย์" จนมีฐานะดีขึ้น จึงได้ซื้อที่ดินปลูกตึกที่ตรอกสี่พระยาเพชร ถนนบ้านหม้อ ตำบลวังบูรพาภิรมย์ อำเภอพระนคร จังหวัดพระนคร

เมื่อคุณดิเรกและคุณแตงอ่อนอยู่กินเป็นสามีภรรยากันนั้น มีบุตรหญิง ๒ คน บุตรชาย ๑ คน คนโตเดิมชื่อ "ศิริ" โดยหม่อมเจ้าหญิงคอยท่า ปราโมช ประทานให้ ต่อมาเปลี่ยนเป็น "เตือนใจ" สมรสกับนาวาเอกระวิ อมาตยกุล คนที่ ๒ ชื่อ "ดวงเดือน" สมรสกับพันเอกประสิทธิ์ นวาวัตน์ คนที่ ๓ ชื่อ "ร้อยเอกอัมพร" สมรสกับ น.ส. รัตนาภรณ์ อังสุวรังษี

ก่อนคุณแตงอ่อนสิ้นบุญ ได้มาซื้อตึกแถวข้างศาลเจ้าบ้านหม้อเปิดคลีนิครักษาโรคเป็นการถาวร โดยตอนเช้าคุณดิเรกมาทำการรักษา ตอนบ่ายคุณแตงอ่อนมาทำการรักษาเจริญรุ่งเรืองมาจนทุกวันนี้ แต่คุณแตงอ่อนสร้างกรรมเพื่อความอายุน้อยมา จึงถึงแก่กรรมก่อนคุณดิเรกซึ่งมีชีวิตถึง ๘๕ ปี นับว่าหายากในยุคนี้

ระหว่างทั้งสองมีชีวิตอยู่ก็เป็นคนที่ชาวบ้านใกล้เรือนเคียง และญาติมิตรเคารพนับถืออย่างดี และมีความสุขตามโลกีย์วิสัยพอสมควร ได้ในพุทธภาษิตที่ว่า "อิธ นนฺทติ เปจฺจ นนฺทติ กตปุญฺโญ อุภยตฺถ นนฺทติ" แปลว่า ผู้ทำบุญไว้คือ ผู้ทำความดี ย่อมบันเทิงในโลกนี้ ไปสู่โลกอื่นแล้วก็บันเทิง ชื่อว่าบันเทิงใน ๒ โลก

ในฐานะที่คุณดิเรก นวาวัตน์ เป็นมิตรสนิทสนมกับข้าพเจ้ามานานนับเป็นเวลา ๖๐ ปีเศษ ไม่เคยทำให้ข้าพเจ้าและเพื่อนฝูงอื่นชอกช้ำระกำใจเลย

เพราะเป็นคนดีดังชื่อเดิม เมื่อเพื่อนมาลาโลกไปอย่างกระทันหันเช่นนี้ จึงทำให้เกิดความโศกเศร้าเสียใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะหาเพื่อนที่ดีดัง "คุณดี" อีกไม่ได้แล้ว จึงขอร่วมโศรกเศร้ากับบุตรธิดาด้วยอย่างใจจริง

ขอตั้งจิตอธิษฐานให้เพื่อนที่ดีของข้าพเจ้าไปสู่สุคติในสัมปรายภพอันควรแก่ฐานนิยมด้วยเทอญ

ถาวร อำพรสุต (ผู้บันทึก)
(อดีตผู้พิพากษาหัวหน้าศาล)
เนติบัณฑิต ทนายความชั้น ๑
๕ มีนาคม ๒๕๒๑

ประวัติป๋าเขียนเอง

ประวัติ

รองอำมาตรี ดิเรก นวาวัตน์

(ทองดี นวาวัตน์)

เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ ประมาณ ๘๕ ปีมาแล้วมีเด็กชายคนหนึ่งได้ถือกำเนิดขึ้น ที่วังน้ำคู้แม่น้ำน่านฝั่งตะวันตก อ. เมือง จ. พิษณุโลก ตรงข้ามวัดบางทราย (ควรจะเรียกว่าบ้านน้ำตาลทรายงบ) เพราะเดิมแถบนี้เป็นป่าส่วนมาก และ มีคนมาตั้งรกรากปลูกอ้อยทำน้ำตาลทราย (อิฐที่ทำเตาต้มน้ำอ้อยเวลาทำน้ำตาลทรายงบ ? ยังคงเหลือค้างอยู่จนทุกวันนี้)

บิดาของข้า ฯ เสียตั้งแต่ข้า ฯ อายุยังน้อยมากและต้องอยู่ในความดูแลเลี้ยงดูของตา (หมอพรม แพทย์แผนโบราณมีชื่อคนหนึ่ง) ขณะนั้น "แม่หอม" ได้แยกไปอยู่ต่างหากกับน้อง ๆ ทั้งสมัยนั้นเด็ก ๆ มักจะหย่านมราวอายุ ๒ ปี อย่างน้อย ข้า ฯ จึงได้อาศัยดื่มน้ำนมของ 'แม่พุก' (แม่ของนายดาบปลั่ง นวาวัตน์) ซึ่งมีอายุแก่กว่าราว ๒ ปีคู่กันมา ทำให้เรารักและเห็นใจกันมากในเวลาต่อมาและยังได้ใช้นามสกุล ซึ่งขอพระราชทานมาจากสมเด็จพระสังฆราช ฯ ว่า 'นวาวัตน์'=นว+วาวันน์ สืบสกุลมาจากนายเก้า (ปู่) ร่วมกันด้วย ทั้ง ๆ ที่พี่ชายมีนามสกุลอยู่แล้ว (ต่างคนต่างขอ)

ในขณะที่ตายังมีชีวิตอยู่ ตาได้ให้หัดเขียน—อ่านหนังสือ จึงอ่าน—เขียนได้ตั้งแต่อายุเพียง ๔—๕ ขวบ ต่อจากนั้น ตาได้พาไปฝากฝังไว้กับเจ้าคณะจังหวัดพิษณุโลก ท่านเจ้าคณะได้ให้เข้าโรงเรียนพิษณุโลก พิทยาคมรุ่น ๓ จนจบชั้นมัธยม (ของสมัยนั้น) เมื่ออายุได้ ๑๓ หรือ ๑๔ ปี เท่านั้น แล้วให้เรียนหนังสือขอมต่อ จากนั้นท่านเจ้าคณะก็ถึงแก่มรณภาพ ข้า ฯ จึงกลับบ้านเดิมที่วังน้ำคู้

ต่อมาได้เดินทางมากับพระองค์หนึ่งมาอยู่ที่ จ. ลพบุรี (หลังจากนั้นได้ไปศึกษา ขอม—บาลี ต่อที่สมุทรสงคราม ที่วัดบางจาก อำเภออัมพวา) ขณะบวชเป็นเณรบ้างสึกบ้างตามอัธยาศัยข้า ฯ ท่านอาจารย์เผือกได้ชวนไปกรุงเทพ ฯ แต่ทว่าหาที่อยู่ไม่ได้ จึงต้องไปอยู่วัดบางจากที่ อ. อัมพวา จ. สมุทรสงคราม จนกระทั่งหัดจารใบลาน หาเงินได้เป็นพัน ๆ บาท (สมัยนั้นมีค่ามาก) ทำอยู่ปีกว่าแล้วจึงเดินทางมากับอาจารย์อยู่ที่วัดกัลยา ฯ (ธนบุรี) ได้ไปเรียนบาลี—ขอมที่วัดอนงคารามต่อ

จนเมื่ออายุครบบวชได้มีผู้แนะนำให้คุณนายสิน เคียงศิริ และนายกิมฮงสามีคหบดีสิ่งร้านขายมะพร้าวจากเกาะสมุย ณ บ้านเคียวศิริหน้าวัดนพคุณทั้งเช่าที่ของวัดคนละฝั่งคลอง (ริมแม่น้ำเจ้าพระยา) สร้างเป็นโกดังเก็บมะพร้าวส่งขายทั่วประเทศ ท่านจึงมีฐานะร่ำรวยมาก ท่านเป็นผู้บวชให้เป็น 'องค์พระ' (เลือกจากเณรถึง ๓๐ รูปเศษ) และได้อุปการะข้า ฯ มากระทั่งร่ำเรียนเปรียญจบ ๖ ประโยค ป. ๙ บัดนี้)

ข้า ฯ คิดจะเรียนต่อจนถึงแปดหรือเก้าประโยค เพื่อให้สมบูรณ์ดังเจตนารมณ์ของข้า ฯ อีก ระหว่างนี้ข้า ฯ ได้ข้ามฟากไปเรียนภาษาอังกฤษ (ต้องเลิกกินหมาก) เพื่อจะเตรียมตัวเรียนต่อไปแต่แล้วทางราชการก็ไม่สามารถ

จะหาครู—บาอาจารย์มาสอนให้ดี จึงคิดกับเพื่อน ๆ (มหา) ว่าควรไปเรียนกฎหมาย เพื่อจะได้อาศัยเป็นอาชีพที่มั่นคงก้าวหน้าต่อไปในอนาคต (หากสึก) เพราะยังหนุ่มมากอาจมีครอบครัวก็ได้ !

ข้า ฯ และมหาเสงี่ยมได้ไปเรียนกฎหมายอยู่พักหนึ่ง ข้า ฯ ก็เกิดเบื่อหน่ายจึงเลิกเรียนไป (ยกหนังสือให้เพื่อน ๆ หมด) ส่วนเสงี่ยมเรียนต่อจนจบเนติ ฯ จนบัดนี้ยังเป็นทนายความชั้นหนึ่งอยู่แม้จะมีอายุมากแล้วก็ตาม (๘๓ ปี)

เมื่อข้า ฯ สิกขาลาเพศสมณะมา คุณแม่คุณพ่อ 'เคียงศิริ' ก็ได้สู่ขอแม่แตงอ่อน นาควิศัย และทำพิธีสมรสให้อย่างมีเกียรติสมฐานะข้า ฯ เช่นเดียวกับพระองค์อื่น ๆ ที่ท่านได้เป็นโยมอุปถากตลอดมา เช่น เสงี่ยม แจ่มแก้ว เป็นต้น พระเดชพระคุณของท่านทั้งสองนั้นหาที่เปรียบมิได้ ซึ่งข้า ฯ จะขอจารึกไว้ในจิตใจตลอดไป

ครั้งแรกข้า ฯ ได้เข้ามาสมัครเป็นอนุศาสนาจารย์ของกองทัพบก ได้รับยศชั้นตรี กินเงินเดือนละ ๘๐ บาท (นับว่าพอดูในสมัยนั้น) พร้อมกันนี้ข้า ฯ ก็ได้ลูกหญิงคนหัวปี แต่แล้วด้วยความจำเป็นบางประการ ข้า ฯ ก็ได้สละงานให้เพื่อนคนหนึ่งซึ่งกำลังตกอยู่ในฐานะลำบากกว่าข้า ฯ มาก แล้วออกมาช่วยพ่อตา (หมอคง นาควิสัย) ทำงานไปด้ว ยเรียนเวชกรรมและเภสัชกรรมจากท่านไปด้วย ในขณะนี้ลูกคนที่ ๒—๓ ก็ทยอยเกิดตามมา เป็นหญิงหนึ่งชายหนึ่ง ทำให้ต้องดิ้นรนหาร้านเป็นของตนเอง เพราะแม่แตงอ่อนและข้า ฯ ต่างมีความชำนาญดีแล้วนั่นคือ **"ร้านตระกูลโอสถ"** หน้าตลาดบ้านหม้อ ที่ได้รับการตั้งชื่อเพื่อศิริมงคลจากคุณพ่อ เราได้ช่วยกันทั้งครอบครัวจนสามารถซื้อที่ดิน และปลูกบ้านในตรอกพระยาเพชร บ้านหม้อ ซึ่งเป็นน้ำพักน้ำแรงชิ้นแรกของเราโดยแท้จริง

ชิ้นแรก

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๗ สิ้นบุญแม่แตงอ่อน ข้า ฯ ก็โอนร้านขายให้แก่ลูกชายคนเล็กทำสืบต่อไป บัดนี้ข้า ฯ ก็พอหาความสุขได้พอสมอัตภาพแล้ว และรอเวลาไปพบ 'แม่แตงอ่อน' อยู่ด้วยความสงบสุข ....จนกว่าจะถึงวันนั้น ....วันที่เผ้าคอย

ขอขอบคุณที่สละเวลามางานของข้า ฯ วันนี้

ดิเรก นวาวัตน์

๑๒ มิ.ย. ๒๐

ตั้งศพบำเพ็ญกุศล

ทำบุญ ๑๐๐ วัน.

ขณะอยู่ในสมณเพศกับพัดยศ

ถ่ายรูปร่วมกับภรรยา

ถ่ายกับภรรยาตอนไปทัศนาจร ประเทศมาเลเซีย

ไปส่งหลานชายไปราชการสงครามเวียตนาม

ปัจฉิมลิขิตของป๋า

ดอกเอ้ย ดอกไม้ สีชมพูยืนต้นติด-
ดินหนอ ย่อมเป็นนาม ชาติหมากดิบ ๑๐
ระบัดช่อรับน้ำค้าง เมื่อกลับคืน ครั้นฟ้าแจ้ง
แสงทองส่องอากาศ บัดนี้กลับหมดไป
สีดำนั้น เหมือนคนเช่นช่อไม่ยั่งยืน
ย่อมหมดชื่นเมื่อชะตามาถึง เอย ๆ

= ช่อดอกไม้ มีดเอี่ยมปักเด รูปร่างเก่า [illegible]
[illegible] [illegible] ปรากฏ [illegible]
เหมือนมนุษย์หนุ่มสดเดิม [illegible]
ชมเป็นมิ่งมิตร ใครเห็นก็ไม่รู้เรื่อง
เหมือนคนเราช่อไม่ยั่งยืน ย่อมหลง
ชื่นเมื่อชะตามาถึงเอย

จากเมื่อป๋าเขียนไว้เป็นครั้งสุดท้าย . . . [illegible]
[illegible] ๒๘ ม.ค. ๒๕๒๑

ทูนหัวของลูก

ที่เตียงป๋า

๑๐ มกราคม ๒๕๒๑

ป๋าคะ

ตั้งแต่ปลายปี ๒๕๒๐ มาแล้ว หนูรู้สึกมีความเซ็งในทุกสิ่งทุกอย่าง แม้แต่อาหารอร่อย ๆ ที่เคยชอบกิน ก็จืดชืดและเบื่อ ๆ พิกล ตรงกันข้ามกับป๋า ซึ่งดูจะร่าเริงผิดธรรมดา ข้อนี้หนูพยายามค้นหาสาเหตุว่า เพราะอะไรหนอจึงเป็นเช่นนี้ ? บัดนี้หนูได้คำตอบอันนั้นออกมาแล้วว่า "แม่จะมารับป๋านี่เอง ! ? จึงดูป๋ามีความรู้สึกครึ้มอยู่ในใจเกือบตลอดเวลา ......" หนูอิจฉาป๋านัก แต่จะทำอย่างไรได้ในเมื่อหนูมีอายุน้อยกว่าถึง ๓๐ ปีเศษ หนูจึงยังไม่โชคดีเท่ากับป๋า ... จริงไหมคะ

หนูต้องอยู่เพื่อ "ครอบครัวต่อไปอีก ก็เพื่อให้สมกับหน้าที่ที่หนูเลือกของหนูเอง แต่หนูจะสามารถทำหน้าที่นี้ได้สมบูรณ์เพียงไหน ก็ไม่อาจจะวัดได้แน่ชัดเลย เพราะทุกคนมักใช้พื้นฐานในจิตใจของตน เป็นเครื่องวัด "คนอื่น" เสมอล่ะค่ะ ดังนั้นผลที่ได้ออกมาจึงไม่เคยถูกต้องอย่างสมบูรณ์จริง ๆ เลย ... แม้แต่ครั้งเดียว ... นอกจากจะให้ "ยมบาล" ท่านตัดสินใน "ยมโลก" เท่านั้น ?

เรื่องความเชื่อต่าง ๆ เช่นนี้ ดูเป็นที่น่าอัศจรรย์ใจของป๋านะคะ ... ที่คน "แบบหนู" "เกิดจะอยาก" เชื่อแบบนี้ (สิ่งลึกลับเหนือมนุษย์ ?) เหมือนกับคนอื่นๆ เขาบ้าง นั่นคือเชื่อในเรื่อง "ดวง" (ป๋าคงคิดอย่างนี้แน่ ๆ หนูมั่นใจได้จริง ๆ)

แม้ในเรื่อง ลาง **สังหรณ์** ต่าง ๆ นั้นก็เช่นกัน ... ด้วยตั้งแต่แม่สิ้นบุญไปแล้ว หนูมักเกิดมีนิมิตแปลก ๆ อยู่เกือบตลอดเวลา ๓ ปี เต็ม (จิตใต้สำนึก)

โดยเฉพาะในเวลาหนูมีปัญหาในใจที่บอกใครไม่ได้ ! จึงต้องขบคิดเพื่อหาทางแก้ไข ให้ดีที่สุดเท่าที่จะมีปัญหาแก้ไขได้ แต่นั้นแหละบางเรื่องที่ยากยิ่งจริง ๆ ก็ต้องพึ่งพาอาศัยความสามารถของคุณวิจึงจะสำเร็จด้วยดี ก็ดูจะแก้เซงไปได้บ้าง

จนกระทั่งครั้งสุดท้ายคือ เมื่อวันที่ ๗ ธ.ค. ๒๐ (ครบรอบวันสิ้นของแม่) นี้เอง หนูได้นิมิตว่าแม่มาหาหนู มายืนอยู่หน้าห้องนอน หนูจึงรีบเปิดประตูออกไปพบแม่ทันที แล้วหนูก็รู้สึกปลาบปลื้มใจนักที่เห็นแม่ของหนู ... ดูเป็นสาวสวยขึ้น ซ้ำยังแต่งตัวอย่างงดงาม และมีหน้ายิ้มแย้มแจ่มใสจริง ๆ เพียงแต่ไม่ได้เอ่ยปากพูดแม้สักคำเดียวว่า "ถึงเวลาที่แม่จะมารับป๋าไปละนะจ๊ะ..."

ถ้าเพียงแต่เอ่ยมาเท่านี้ หนูก็คงได้รับคำตอบที่ว่า ทำไมหนอแม่นี้ป๋าจึงดูมีความสุขนัก เพราะนับตั้งแต่เราพูดกันในวันหนึ่งว่า "ป๋ารู้ไหมคะว่าหนูรักป๋ามากแค่ไหน" ป๋ายิ้มอย่างอารมณ์ดีแล้วพูดล้อ ๆ หนู "แล้วหนูรู้ไหมว่าป๋ารักหนูมากเพียงไหน" ซึ่งเราต่างหัวเราะด้วยกันด้วยความขันในใจที่พูดอย่างนี้

และแล้วจากวันนั้นหนูจะได้ระมัดระวังป๋าให้มากยิ่งกว่านี้อีก เพราะป๋าดูมีท่าทีแข็งแรงนักดูเยาว์กว่าอายุจริงนัก ทั้งยังพร้อมจะตอบปัญหาธรรมะได้กระจ่างใจ .... อย่างที่หนูเคยรักและบูชาเสมอมา .... ในความเก่งของป๋า ตั้งแต่หนูจำความได้ดี ! ด้วยป๋าคือ "บรมครู" คนแรกของหนูและน้อง ๆ ทุกคน

ตอนเช้ามืดวันนี้หนูเกิดนิมิตรอีก.... นิมิตรคือ เมื่อหนูลืมตาตื่นขึ้นแลเห็นท้องฟ้ามืดมิดไปหมดราวกับฝนกำลังจะตกหนัก หนูจึงรีบปิดประตูหน้าต่างบ้านเสียทุกบานทันที มันจึงทำให้หนูรู้สึกทั้งไม่สบายใจและสบายใจพร้อม ๆ กัน ที่ไม่สบายใจก็เพราะแน่ใจว่า ป๋าจะต้องจากหนูและน้อง ๆ ไปแน่แล้วในวันนี้ ... แต่ที่สบายใจก็คือ ป๋ายังมี "บุญ" อยู่มากที่ดูราวกับหลับอยู่ตลอดเวลาตั้งแต่ถึงโรงพยาบาล

แล้วสักครู่ เพราะป่าเพียงแต่บีบมือหนูเป็นครั้งสุดท้ายก่อนที่หัวใจจะหยุดและต้องปั๊มช่วยการหายใจอยู่พักหนึ่ง หัวใจจึงกลับเต้นใหม่

นี่ก็เพราะกุศลผลบุญที่ป่าได้สร้างสมไว้มากมายในอดีตกาล ป่าจึงไม่ต้องทนทุกข์ทรมานอยู่นานนัก หนูเข้าใจเอาเองว่าที่ป่ายังรั้งรออยู่ก็เพราะ "พี่ชายที่รัก" ของป่ายังมาไม่ถึงกรุงเทพ ฯ แต่ป่าก็ดูจะไม่ยอมรอ "เวลา" อีกแล้ว คงมีเหลือเฉพาะพี่เปรื่องหนูและชะลอเท่านั้นที่ได้เห็นใจป่าจริง ๆ

หนูควรจบจดหมายฉบับสุดท้ายที่เขียนถึงป่าเสียทีนะคะ เพราะบัดนี้ป่าเป็นสุขและไปดีอย่างที่ป่าเองและหนูหวังใจไว้เสมอ ๆ แล้ว หนูควรจะสบายใจและคิดถึงแต่เรื่องดี ๆ ที่ทำให้จิตใจเป็นสุขยิ่งกว่าเศร้า

หนูขอกราบมาแทบเท้าป่าอีกครั้งนะคะ แต่ทว่าบางที .... หนูอาจจะต้องเขียนถึงป่าและแม่อีกก็ได้ ในยามที่หนูรู้สึกคิดถึงจับใจ ... หนูขอกราบมาแทบเท้าป่า --- เพื่อลาจากกันชั่วชีวิตนี้เป็นครั้งสุดท้าย ขอได้โปรดรับรู้ความอาลัยรักยิ่งของหนูด้วยเถิด --- จะเป็นด้วยวิญญาณใด ๆ ก็ตาม หนูจะยินดีอย่างยิ่ง

รักและบูชาทูนหัวเป็นที่สุด

เตือน (หนูของป่าเองค่ะ)

ป.ล. ขอกราบขอบพระคุณแพทย์ พยาบาลและบุรุษพยาบาลของโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ฯ ทุกท่านมา ณ ที่นี้ด้วย ที่ได้กรุณาช่วยเหลือป่าอย่างเต็มกำลังความสามารถแล้ว ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่แก่ใจดีว่า "หมดหวัง" จริง ๆ

ต.

ไร้ร่มโพธิ์

รู้ทั้งรู้ว่า "เวลา" นั้นใกล้นัก
แม้นแสนรักก็ต้องหักอาลัยหนา
ด้วยตัวละครคร่ำคร่าจำขอลา
หมดเวลาที่ "แสดง" แล้วสิหนอ

จะตัดพ้อ (ยมบาล) อย่างไรอย่าได้หวัง
สุดพลังลูกจักสิ่งร่ำร้องขอ
หัวใจหยุดต้องช่วยปั๊มเพื่อจะรอ......
ทั้งลูกยาอีกญาติเราเฝ้าพร้อมกัน ?

ป๋าเคยพร่ำจำนรรจาว่า "ลูกจ๋า"
หากนัยน์ป๋ามิปิดสนิทมั่น
ขอลูกนั้นช่วยปิดตาทั้งสองพลัน
ป๋าจะได้หลับสนิทกับนิทรา

ตั้งแต่เป็นลมล้มลงเช่นนั้น
เราสามคนเทียวนั่นช่วยหามป๋า
โอ้ ! น้ำหนักมิใช่เบาเรานำพา.....
ด้วยหมดแรงหมดเสียงจะร้องเรียก

ป๋าร้องอืออออยู่แต่ในคอ
พอให้ลูกรู้ว่าหยังสำเหนียก
ลูกพร่ำพูดก็มิตอบต้องร่ำเรียก....,
หาน้องชายพาขึ้นรถรีบไปพรัน

สู่ ร.พ. สมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ
แล้วคอยเฝ้าดูหมอช่วยกันมั่น
ฉีดยาให้น้ำเกลือเอื้อเพื่อพลัน
พอให้หายใจได้ก็ยังดี

โอ้ ! เช้านี้ลูกหมองหม่นจนใจเหลือ
เมื่อเมฆหนาพาฝนมา ณ ที่นี้
รีบเร็วรี่ปิดหน้าต่างในทันที
อ้า ! สายฝนรสแสนหวานชื่นฉ่ำใจ

ถ้าจิตสุขลูกคงคิดเปรียบ "น้ำผึ้ง"
หากจิตซึ้งถึงเรื่อง "ป๋า" จักครรไล
ใจนั้นใช่จะคิดเทียบกับสิ่งไหน ?
คำนั้นคงเปรียบ "น้ำขม" อันขื่นนา

จงเสกสรรค์วาจาให้จริงบ้าง
ก็จักล้าง "โรคพยาธิ" หนา
โปรดเสกใจให้สดใสดุจพรหมา
แล้วคงได้สุขจริงได้พักใจ

ลูกรู้ดีว่า "ป๋า" นั้น "ไปดี"
เพียงรอดูทีท่า ลูก—หลาน ใช่ไหม
พร้อมหน้าแล้วป๋าขอลาไปเร็วไว
โอ้ ! ป๋าขา...... แล้วทำไมไม่รอลูก

รำพึง

๑๐.–น. ๑๐ ม.ค. ๒๑

ป๋า พระองค์เดียวของลูก

ป๋าคะ ลูกยากจะพูดว่า "ป๋าเป็นยอดปิยมิตรเป็นพระของลูกโดยแท้" เพราะตั้งแต่ลูกจำความได้ ลูกใกล้ชิดกับป๋ามากกว่าแม่ เห็นจะเป็นเพราะป๋าเข้าใจถึงนิสสัยและอารมย์ของลูกยิ่งกว่าแม่ เราพ่อลูกสองคนจึงสนิทสนมกันมาก ลูกไปไหนมาไหนกับป๋า นอนกับป๋ามาจนโต ก่อนนอนป๋าจะเล่านิทานยกอุธาหรณ์ทั้งความดีความชั่ว นิทานนั้นจะมาจากหนังสือชาดกบ้างหนังสือธรรมะต่าง ๆ บ้าง เพราะป๋าชอบอ่านหนังสือชอบศึกษาหาความรู้ใหม่ ในบ้านเราจึงเต็มไปด้วยหนังสือประเภทต่าง ๆ มากมาย ทำให้ลูกชอบอ่านหนังสือไปด้วย ในเวลาเดินทางด้วยรถไฟเพื่อไปเยี่ยนพ่อลุง แม่ป๋าและญาติที่พิษณุโลก เราพ่อลูกสองคนไปด้วยกันเสมอเกือบทุกปีตามทางป๋าจะเล่านิทานเกี่ยวกับภูมิประเทศของจังหวัดที่ผ่านไป ชี้ให้ดูสัตว์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในทุ่งนา ต้นไม้ใบหญ้าใช้ประโยชน์ได้ ไปกับป๋าก็เหมือนกับลูกได้รับความรู้รอบตัวอยู่เสมอ ป๋าไม่เคยเบื่อที่จะตอบคำถามให้ลูก ซ้ำยังกลับเพิ่มพูลความรู้ให้ลูกอยู่เสมออย่างไม่เบื่อหน่าย เพราะสมัยป๋ายังอยู่ในเพศบรรพชิต ป๋าก็มีลูกศิษย์มากมายหลายวัยต่าง ๆ กันเพราะป๋าเคยเป็นเจ้าคณะที่วัดอนงค์คาราม ป๋าไม่เคยลงโทษลูกด้วยการตีเวลาทำผิด ป๋ากลับจะยกเหตุผลหว่านล้อมต่าง ๆ มาอมรมสั่งสอนลูก

เมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ปี ๒๔๘๔ ครอบครัวเราอพยพไปอยู่ในสวนบางขุนเทียน ลูกป่วยเป็นไข้มาเลเรียขึ้นสมอง ตลอดเวลาที่ป่วยสี่เดือนเศษ ลูกมีป๋าอยู่ใกล้ ๆ อดหลับอดนอนอยู่ใกล้ ๆ ลูก คอยให้ยาลูกตลอดเวลา เพราะตอนกลางวันป๋าต้องเข้ากรุงเทพ ฯ เพื่อเปิดร้านรักษาคนไข้ สมัยนั้นยาต่างประเทศเข้ามาไม่ได้หาซื้อลำบากราคาก็แพงมาก ป๋าได้พยายามหายามารักษาลูกจนหายดี

เป็นปกติ แม้แต่เวลาที่ลูกสอบเข้าโรงเรียนพยาบาลสภากาชาดไทย ป๋าก็ได้สนับสนุนลูก ห่วงใยลูกสารพัด ป๋าเป็นทั้งพ่อและแม่ของลูก ไม่ว่าลูกจะต้องการอะไรป๋าก็หามาให้ลูกจนได้ วันหยุดถ้าลูกไม่กลับบ้านต้องอยู่เวร ป๋าก็เฝ้าเยี่ยมเยียนหาของรับประทานที่ลูกชอบและต้องการมาให้ ซ้ำยังเผื่อแผ่ถึงเพื่อน ๆ ของลูกอีกด้วย พระคุณของป๋าตรึงตราอยู่ในความทรงจำของลูกไม่เคยลืมเลย แม้แต่เวลาลูกประพฤติผิดทำไม่ถูกความประสงค์ของป๋า ป๋าก็มีแต่อภัยให้ลูก ป๋าเป็นผู้ที่เข้าใจลูกดีเป็นที่สุด สิ่งใดที่ป๋าให้ลูกได้ป๋าจะให้ทันที ทั้ง ๆ ที่บางสิ่งบางอย่างขัดกับความต้องการของป๋าเอง แต่ถ้าเป็นความสุขของลูก ป๋าก็เห็นแก่ลูกมากกว่าเห็นแก่ตนเอง ลูกเองเสียอีกที่เห็นแก่ตนเองมากกว่าเห็นแก่ป๋า ป๋าพูดให้ลูกได้เข้าใจถึงกรรมดีกรรมชั่ว เป็นการกระทำของเราเอง ขอป๋าโปรดอภัยให้ลูกด้วยและสิ่งใดที่ลูกได้กระทำดีต่อป๋า ลูกก็ขอภูมิใจต่อความดีนั้น

เวลานี้ลูกหมดสิ้นแล้ว ลูกสูญเสียยอดปิยมิตร พระของลูก ถึงแม้ป๋าจะอายุมากถึง ๘๕ ปีแล้วก็ตามป๋าก็ยังคงเป็นอาจารย์ของลูก เป็นที่ปรึกษาแก้ไขปัญหาของลูก ป๋าใจดีที่สุดกับลูกและหลาน สิ่งใดที่ป๋าสามารถให้ความสุขกับลูกหลานได้ป๋าจะให้ทันทีพระคุณของป๋าสุดที่พรรณาได้หมด ป๋าไปจากลูกแล้วทั้ง ๆ ที่ป๋าของลูกยังแข็งแรง ไม่เจ็บป่วยไปไหนมาไหนเองทำอะไรเองโดยไม่เดือดร้อนลูกคนใดเลย ทำให้ลูกสนใจสุขภาพป๋าน้อยไป ก่อนปีใหม่ลูกไปรับป๋ามาค้างที่บ้านบางเขนอย่างเคย ซึ่งป๋ามาค้างเสมอ ๆ ในบั้นปลายชีวิต ป๋าปฏิเสธบอกว่ายังมีธุระทางบ้านหม้ออยู่ เพราะการไปค้างบ้านลูกไม่ใคร่สะดวกในการเดินทางไปมานัก เมื่อปีใหม่ ๔ มกรา ๒๑ ลูกยังได้ไปอวยพรปีใหม่ ป๋าก็ยังให้ศีลให้พรลูก ป๋ายังแข็งแรงไม่มีอะไรให้เห็นถึงการสิ้นอายุขัยของป๋าเลย ลูกไม่มีโอกาสทราบเลยว่านั้นจะเป็นครั้งสุดท้ายที่ได้มีโอกาสพบป๋า พูดกับป๋า กอดป๋าไว้ ชวนให้ป๋ามาบ้าน

บางเขน ป๋าก็บอกว่ายังไม่เสร็จธุระ ลูกไม่รู้เลยว่ามันเป็นครั้งสุดท้ายจริง ๆ เหมือนกับป๋าจะทราบว่า ป๋าจะมีโอกาสอยู่บ้านที่ป๋าอาบเหงื่อต่างน้ำสร้างมันขึ้นมาน้อยลงทุกที

๘ มกราคม ๑๘ เช้าวันที่มัจจุราชมาเยี่ยมกรายป๋าของลูก เสียงกริ่งโทรศัพท์จากบ้านที่เตือนโทรมาบอกว่าป๋าเป็นลมในห้องน้ำ เวลานี้กำลังจะพาป๋าไปโรงพยาบาลพระมงกุฎ ฯ ให้ตามไปเร็ว ๆ ที่ห้องฉุกเฉิน ลูกก็ไม่ได้รอช้าเลยรีบขับรถไปโรงพยาบาลทันที เมื่อถึงโรงพยาบาลเห็นป๋านอนไม่รู้สติ แพทย์กำลังให้น้ำเกลือ และตรวจอาการทางประสาทอยู่ เข้าใจว่าเส้นเลือดในสมองแตก มีอาการของหนังตาตกหรี่ ขยับขาข้างขวาไม่ได้ หายใจขัด ลูกมองดูป๋าแล้วแทบจะทรุดตัวลงกับพื้น เพราะลูกรู้ดีว่าไม่มีทางที่จะยื้อยุดป๋าไว้กับเราได้อีกต่อไปแล้ว แต่แพทย์ก็ได้พยายามช่วยป๋าอย่างเต็มความสามารถ หลังจากนั้นก็นำเข้าห้อง ไอ.ซี.ยู. และเจาะดูน้ำไขสันหลัง อาการของป๋ายังทรงอยู่อย่างนั้น แพทย์ได้เจาะคอช่วยการหายใจและให้น้ำเกลือตลอดเวลา จนวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๑ เวลา ๑๒.๐๐ น. เศษ ป๋าก็ได้จากพวกเราทุกคนไป ป๋าจากลูกไปแล้วจริง ๆ ด้วยกรรมดีของป๋าได้ช่วยให้ป๋าไม่ต้องทนทุกข์ทรมานนานเกินไป ป๋าจึงจากลูก ๆ ไปด้วยความสงบ ด้วยกุศลผลบุญที่ป๋าได้ประกอบกรรมดีไว้ จงเป็นพลังปัจจัยดลบันดาลให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของป๋า ไปสู่สัมปรายภพ ณ ทิพย์วิมาน และพบกับดวงวิญญาณของแม่ ดังที่ป๋าปรารถนาตลอดมาด้วยเทอญ.

ลูกดวงเดือน

๑๔ ตุลาคม ๒๑

ป๋าของลูก

ป๋าได้จากลูกไปแล้ว ต่อแต่นี้ไปลูกได้หมดสิ้นแล้วทั้งพ่อทั้งแม่ ไม่มีอีกแล้วที่จะมีผู้ปกป้องคุ้มครองลูกดุจร่มโพธิ์ร่มไทร ป๋าได้ให้หลักฐานแก่ชีวิตของลูก ให้การศึกษาให้วิชาความรู้สร้างหลักฐานของชีวิตจนเป็นปึกแผ่น พระคุณของป๋าสุดที่ลูกจะพรรณาได้หมดสิ้น ลูกขอจดจำไว้จนกว่าชีวิตจะหาไม่ ด้วยกุศลผลบุญที่ป๋าได้ประกอบกรรมดีไว้ ขอจงดลบันดาลให้วิญญาณอันบริสุทธิ์ของป๋าจงไปสู่สวรรค์ชั้นทิพยวิมานด้วยเทอญ

ร.ท. อัมพร นวาวัตน์

อนุสรณ์แด่ คุณอาดิเรก นวาวัตน์

ผมไม่นึกว่า วันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๒๑ ซึ่งเป็นวันที่ผมต้องมาธุระที่กรุงเทพฯ จะเป็นวันที่ผมได้มาเห็นใจในวาระสุดท้ายของ "คุณอาดิเรก นวาวัตน์ ซึ่งผมไม่เคยคิดมาก่อนเลยว่า "คุณอา" จะมาจากไปอย่างกระทันหัน ทั้งที่ก่อนนี้ "คุณอา" ยังมีสุขภาพแข็งแรง ไม่เจ็บป่วยมาก่อนเลย

วันที่ ๙ มกราคม ๒๕๒๑ ผมเดินทางมาถึง ก.ท. เข้าที่พักเมื่อประมาณ ๑๘๐๐ เศษ พอถึงที่พักประมาณ ๑ ช.ม. น้องสาวและน้องชายได้โผล่ไปหาผมที่พักทำให้ผมแปลกใจ เพราะการเข้าไป ก.ท. ครั้งนี้ผมไม่ได้บอกล่วงหน้ามาถึงเขาเลย แต่เมื่อได้ไต่ถามกันก็รู้เรื่องว่า เขาส่งข่าวการป่วยของคุณอา ไปที่พิษณุโลก ทางบ้านผมเขาก็บอกว่าผมลงไป ก.ท. "คุณอา" เป็นลมล้มลงในห้องน้ำและเป็นอัมพาตทั้งตัว ขณะนี้ไปป่วยอยู่ที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ผมจึงได้ไปเยี่ยม "คุณอา" ที่ ร.พ. ในคืนวันนั้น เมื่อไปเห็นสภาพของ "คุณอา" แล้วผมรู้สึกใจเสียเป็นอันมาก เพราะสภาพของ "คุณอา" ไม่มีทางรอดแน่ จะช้าหรือเร็วเท่านั้น เนื่องจากต้องใช้การช่วยหายใจอยู่ตลอดเวลา และในวันที่ ๑๐ มกราคม เวลาประมาณ ๑๒๔๕ ซึ่งผมได้ไปเยี่ยมคุณอา อีกครั้งหลังจากเสร็จธุระของผมแล้ว "คุณอาก็จากพวกเราไปอย่างสงบ"

"คุณอา" เป็นผู้ชุบชีวิตเบื้องต้นในการศึกษาเล่าเรียนของผมตั้งแต่เริ่มเข้า ร.ร. เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๖ โดย "คุณอา" ได้ไปรับผมมาจากคุณพ่อคุณแม่ที่พิษณุโลก เพื่อขอตัวผมไปอุปการะและศึกษาเล่าเรียนใน ก.ท. ซึ่งในขณะนั้น

คุณอา.. ยังอยู่ในเพศบรรพชิตเป็นเจ้าคณะ ๓ วัดอนงคาราม จังหวัดธนบุรี สมัยก่อนนี้ เพื่อให้ไปเข้าเล่าเรียนในโรงเรียนประถมวัดอนงคาราม "คุณอา" ได้อุปการะเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนผมอย่างจริงจัง เพื่อให้เป็นผู้สืบสกุลคนหนึ่งต่อไปในอนาคต ทำให้ผมได้รับโอกาสดีกว่าพี่น้องในขณะนั้น ที่ได้ไปรับการศึกษาใน ก.ท. ทำให้ได้รู้ได้เห็นอะไรต่าง ๆ มากมาย ผมเรียนจบถึงชั้นมัธยมปีที่ ๑ ประมาณปลายปี ๒๔๗๐ จึงได้กลับไปอยู่กับคุณพ่อคุณแม่ที่ พ.ล. ต่อไป เนื่องจาก "คุณอา" ได้ลาเพศจากบรรพชิต

การที่ผมได้รับการศึกษาอบรมและได้เข้าโรงเรียนดีในประถมวัย จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผม ได้รับการศึกษาในบั้นปลายจนจบชั้นสูงสุดของจังหวัด พ.ล. และได้มีความรู้ไปประกอบอาชีพจนเป็นหลักฐานมาจนถึงปัจจุบันนี้ นับว่า "คุณอา" เป็นผู้มีพระคุณแก่ผมเป็นอย่างสูง รองมาจากคุณพ่อคุณแม่ นอกจากนั้นเมื่อผมได้มีครอบครัวมีลูกที่จะบวชเรียน หรือแต่งงานลูกคนใดก็ตาม "คุณอา" ไม่เคยว่างเว้นที่จะไปร่วมในการนี้แทบทุกครั้ง เพราะ "คุณอา" เป็นน้องชายคนเดียวของคุณพ่อ นอกจากนั้น หากมีโอกาสว่าง คุณอายังให้ความกรุณาขึ้นไปเยี่ยมเยียนครอบครัวของผมแทบทุกปี ๒-๓ ครั้งก็มี นอกจากนั้นเมื่อลูกหลานคนใดเจ็บป่วย "คุณอา" ซึ่งได้ประกอบอาชีพทางแพทย์แผนโบราณ ยังได้ความกรุณาปราณีไปถึงหลานในเรื่องการรักษาพยาบาลอีก หลังจากที่ "คุณอา" ผู้หญิง คู่ชีวิตของคุณอาได้สิ้นชีวิตไปก่อนแล้ว "คุณอา" ยังไม่เคยว่างเว้นที่จะขึ้นไปเยี่ยมเยียนครอบครัวของผมอยู่เสมอ ผมและครอบครัวเมื่อมีโอกาสลงไป ก.ท. ก็ไปกราบเรียนเยี่ยมเยียนคุณอาอยู่เป็นประจำ ใคร ๆ ไม่นึกว่า "คุณอา" จะจากพวกเราไปอย่างคาดไม่ถึงอย่างนี้.

หาก "วิญญาณของคุณอา" สิงสถิตย์อยู่แห่งหนตำบลใดในสรวงสวรรค์ ก็จงโปรดได้รับรู้ว่า ผมตลอดจนเมียลูกหลานทุกคน ได้ตั้งจิตอธิษฐานขอให้กุศลผลบุญที่ผมและเมียลูกหลานทุกคนที่ได้ประกอบมาแล้ว ขออุทิศส่วนกุศลแด่ "วิญญาณของคุณอา" ตลอดจนบุญกุศลและกรรมดีที่คุณอาได้ประกอบไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ จงดลบันดาลให้ "วิญญาณของคุณอาดิเรก นวาวัตน์" จงสถิต ณ วิมาณเมืองแมนแดนสวรรค์ชั้นฟ้าอันสูงสุด โน้น เทอญ.

จากหลานและครอบครัว

พ.ท. เปรื่อง นวาวัตน์

พิษณุโลก

เรียน ท่านอาจารย์ ที่เคารพ

มหาดีมรณะวันที่ ๑๐ ม.ค. พ.ศ. ๒๕๒๑ ศพไว้วัดโสมนัส ฯ จะทำบุญ ๕๐ วัน เลี้ยงเพลวันเสาร์ที่ ๔ มี.ค. นี้ เดือนใจบุตรสาวให้ผมบอกอาจารย์ด้วย และขอให้อาจารย์เขียนคำรำลึกถึงพ่อเขาด้วย หากว่างก็ควรจะไปนะครับ

นับถือ

ถาวร อัมพรสุต

ไว้อาลัย แด่ คุณดิเรก นวาวัตน์

มหาทองดีหรือดิเรก นวาวัตน์ ซึ่งเปลี่ยนผลัดนามใหม่เมื่อภายหลัง
สหายเก่าทรงเป็นสงฆ์ทรงสีลัง ตั้งแต่ครั้งสังกัดวัดอนงค์
เป็นเปรียญรุ่นน้องรองข้าเจ้า นับว่าเก่าที่สุดชุดเพื่อนสงฆ์
ต่างสมัครรักใคร่ใจจำนง หมดบุญส่งต่างลามาครองเรือน
บ้างเข้ารับราชการทำงานรัฐ บ้างฝึกหัดขายค้าอาชีพเพื่อน
ตามถนัดแต่ละทางไม่รางเลือน ที่สุดเพื่อนตั้งร้านจำหน่ายยา
นาม "ตระกูลโอสถ" ปรากฏชื่อ มีผู้ซื้อนิยมชมนักหนา
เราก็เคยอุดหนุนจุนเจือมา เป็นร้านยารักษาเด็กได้อย่างดี
จนรุ่มรวยสร้างบ้านสถานอยู่ อย่างหราหรูตั้งหลักเป็นศักดิ์ศรี
จะหาเพื่อนที่ถูกใจแล้วไม่มี เหมือนทองดีหรือดิเรกเป็นเอกองค์
เราสมัครรักใคร่กันไม่เบื่อ ตั้งแต่เมื่อคราวครั้งยังเป็นสงฆ์
สมควรเป็นยอดมิตรศิษย์อนงค์ การร่วมวงษ์ร่วมสมัครรักใคร่กัน
เสียที่เพื่อนบุญน้อยไม่คอยท่า รีบด่วนลาชีพวายมลายขันธ์

ขอเพื่อนไปเป็นสุขทุกคืนวัน ยังสวรรค์ชั้นฟ้าสัคคาลัย
ด้วยอำนาจบุญกุศลผลที่สร้าง ตามหนทางพุทธศาสน์สามารถให้
สถิตในฟากฟ้าสุราลัย พ้นปวงภัยมรสุมของอบาย
เพราะพวกเราเหล่าล้วนอุบาสก คุณพระพุทธป้องปกไม่รู้หาย
ขึ้นชื่อว่าลงนรกตกอบาย เมื่อชีพวายรับรองไม่ต้องมี
เรื่องคติเรานั้นควรมั่นจิตร ไว้เป็นนิจเมื่อใกล้ตายวายเป็นผี
ต้องสมตามพุทธพจน์บทบาลี กล่าวไว้มีชัดแจ้งไม่แคลงใจ
ว่า เยเก จิ พุทฺธํ ตั้งขึ้นต้น ลงท้ายผล สรณํ ตั้งให้ได้
ค ตา เส แปลความตามกันไป พูดถึงในพุทธคุณอุ่นอารมณ์
น เต คมิสฺสนฺติ แปลว่า จักไม่ผ่าขุมอบายหมายไม่ล่ม
พ้นมนุษย์ ได้สวรรค์ชั้นอุดม โดยนิยมถือเป็นหลักชักเอามา
เมื่อถึงพระพุทธองค์ประมุข ผลก็คือความสุขดังที่ว่า
อันคาถาบาลีนี้ที่มา ในมหาสมัยพจน์บทสวดมนต์
เราขอให้คุณดิเรกผู้เอกมิตร จงดับจิตสวรรค์ชั้นกุศล
พุทธคุณหนุนให้ได้มงคล สมนิพนธ์พุทธพจน์สุขสด เทอญ ฯ

จาก

จ ดีประวัติ ป.

(แจ่ม ดีประวัติ เปรียญ)

ข้าราชการบำนาญกระทรวงการคลัง
บ้านแก้วกังวาล ซอยบ้านช่างหล่อ
ถนนพรานก กท. ๗

ขบวนยังเติร์ก

โดย สูรยัน

ขบวนประชาธิปไตยที่จะเปลี่ยนแปลงเตอรกีเก่าให้เป็นเตอรกีใหม่ มีอยู่ ๒ ขบวน คือขบวนเสรีนิยมและขบวนชาตินิยม ขบวนเสรีนิยมมีความมุ่งหมายเพื่อจะเปลี่ยนระบอบสุลต่านสมบูรณาญาสิทธิราช เป็นระบอบสุลต่านภายใต้รัฐธรรมนูญ ขบวนชาตินิยมมีความมุ่งหมายเพื่อล้มเลิกระบอบสุลต่าน เปลี่ยนเตอรกีให้เป็นระบอบสาธารณรัฐ

ส่วนที่เป็นแกนของขบวนเสรีนิยม ประกอบด้วยนักเสรีนิยมวัยหนุ่ม (Youthful Liberals) จึงเรียกส่วนนี้ว่าเติร์กหนุ่ม (Young Turks)

แม้ว่าขบวนชาตินิยมกับขบวนยังเติร์ก จะมีส่วนเกี่ยวข้องกัน แต่ก็ไม่ใช่ขบวนเดียวกัน และมีความมุ่งหมายต่างกัน ขบวนยังเติร์กไม่มีความมุ่งหมายที่จะเลิกล้มระบอบสุลต่าน หากต้องการจะเปลี่ยนระบอบสุลต่านสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบสุลต่านภายใต้รัฐธรรมนูญ และสร้างเตอรกีใหม่ภายใต้ระบอบนั้นเท่านั้น ขบวนชาตินิยมต่างหากที่มีความมุ่งหมายจะเลิกล้มระบอบสุลต่าน

แต่เนื่องจากผู้นำของขบวนชาตินิยม คือมุสตาฟา เคมัล เคยเป็นผู้นำคนหนึ่งในขบวนยังเติร์ก และขบวนชาตินิยมภายใต้การนำของท่านผู้นี้ ได้เลิกล้มระบอบสุลต่านสำเร็จ จึงเกิดความเข้าใจกันโดยทั่วไปว่า ขบวนยังเติร์กเป็นผู้เลิกล้มระบอบสุลต่าน และเมื่อพูดถึงยังเติร์ก ความหมายก็พุ่งไปเสียก่อนแล้วว่าคือพวกทำลายระบอบสุลต่าน

ด้วยเหตุนี้ เมื่อพูดถึงยังเติร์กในประเทศไทย จึงมักจะเข้าใจกันว่าหมายถึงบุคคลที่มีความมุ่งหมายจะเลิกล้มระบอบพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง แท้จริงแล้ว ขบวนยังเติร์กในประเทศไทย ก็คือขบวนของคนไทยวัยหนุ่ม ที่ต้องการจะปฏิรูปประเทศไทยให้เจริญก้าวหน้า ภายใต้ระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข หาใช่ต้องการจะปฏิวัติล้มเลิกระบอบพระมหากษัตริย์ เปลี่ยนแปลงเป็นระบอบสาธารณรัฐ อย่างขบวนชาตินิยมของมุสตาฟา เคมัล แต่อย่างใดไม่

เดิมที เตอรกีเป็นจักรวรรดิใหญ่โตและมีอำนาจมาก เรียกว่าจักรวรรดิออตโตมาน สามารถทำลายจักรวรรดิโรมันตะวันออกลงได้ และแผ่อาณาเขตไปถึงประเทศฮังการี แหลมบอลข่าน คอเคซัส เมโสโปเตเมียและแหลมอาหรับทั้งหมด ซูดาน อียิปต์ เอธิโอเปียและลิเบียก็ยอมอ่อนน้อม

การปกครองของจักรวรรดิออตโตมาน รวมอาณาจักรกับศาสนาจักรเข้าด้วยกัน ประมุขของอาณาจักรคือสุลต่าน เป็นองค์เดียวกับประมุขของศานจักรคือกาหลิบ

ต่อมาผู้ปกครองอ่อนแอลง ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยในทางบำเรอความสุขสบาย สุลต่านแต่ละองค์มีนางในฮาเร็มไม่ต่ำกว่า ๕๐๐ คน บางองค์มีนางในฮาเร็มถึง ๒๙๙๙ คน ปิดหูปิดตาจากโลกภายนอก ถือว่าตัวใหญ่เสียแล้ว ไม่มีใครจะมาทำอะไรได้ ไม่คิดปรับปรุงประเทศให้เป็นไปตามความเจริญก้าวหน้าของโลก จนพวกฝรั่งเรียกจักรวรรดิออตโตมานว่า "คนป่วยของยุโรป"

สถานการณ์เช่นนี้ ทำให้เกิดขบวนคนวัยหนุ่มหัวเสรีนิยมขึ้น ซึ่งต้องการให้เตอรกีเป็นประชาธิปไตย และมีรัฐธรรมนูญสุลต่านปราบปรามพวกเสรีนิยมเหล่านี้อย่างรุนแรง แต่ขบวนเสรีนิยมก็ใหญ่โตขึ้นทุกที และต่อสู้รุนแรงขึ้นทุกที สุลต่านไม่สามารจะปราบปรามได้ จึงยอมประกาศใช้รัฐธรรมนูญเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๙ (ตรงกับต้นรัชกาลที่ ๕ ของเรา) แต่เป็นรัฐธรรมนูญซึ่งอำนาจส่วนใหญ่ยังอยู่กับสุลต่าน

ขบวนเสรีนิยม ซึ่งมีพวกเสรีนิยมวัยหนุ่มเป็นแกน ซึ่งทำการต่อสู้เรียกร้องประชาธิปไตยนี้เอง คือต้นกำเนิดของยังเติร์ก

ต่อมาสุลต่านพิจารณาเห็นว่า การมีรัฐธรรมนูญทำให้อำนาจของสุลต่านตกต่ำลงทุกที จึงเลิกใช้รัธรรมนูญเสีย พวกยังเติร์กถูกปราบอีก ถูกฆ่าถูกจับกุมถูกขังและเนรเทศเป็นจำนวนมาก

พวกเสรีนิยมวัยหนุ่มในขณะนั้น มีหัวหน้าเป็นนายทหารหนุ่ม ชื่อ เอนเวอร์ และยังมีบุคคลชั้นหัวหน้าอีกหลายคน เช่น ยะมัล นิอาซี ตาลัต จาวิค รวมทั้งมุสตาฟา เคมัล ด้วย

เมื่อสุลต่านเลิกใช้รัฐธรรมนูญ เอนเวอร์กับสมัครพรรคพวกก็เตรียมการเคลื่อนทัพจะเข้าตีกรุงคอนสแตนติโนเบิ้ล ทำให้สุลต่านยอมใช้รัฐธรรมนูญต่อไป

ชัยชนะครั้งนี้ ทำให้เอนเวอร์กลายเป็นวีรบุรุษของชาวยังเติร์ก ขณะนั้นมุสตาฟา เคมัลยังเป็นเพียงนายทหารเล็ก ๆ เดินตามหลังเอนเวอร์

ต่อมา สุสต่านเลิกใช้รัฐธรรมนูญและปราบพวกเสรีนิยมอีก เอนเวอร์

จึงนำทหารเข้าตีกรุงคอนสแตนติโนเปิล บังคับสุลต่านอับดุลฮามิดให้สละราชสมบัติ ยกสุลต่านองค์ใหม่ขึ้นครองราชสมบัติแทน

เมื่อเปลี่ยนการปกครองเป็นระบบสุลต่านภายใต้รัฐธรรมนูญแล้ว อำนาจก็ตกอยู่ในกำมือของเอนเวอร์ แต่เนื่องจากเอนเวอร์กับมุสตาฟา เคมัล มีนโยบายปกครองประเทศไม่ตรงกัน จึงขัดแย้งกันอย่างรุนแรง และพยายามกำจัดซึ่งกันและกัน

พอดีเกิดสงครามบอลข่าน เอนเวอร์และเคมัลจึงต้องร่วมมือต่อสู้กับข้าศึกภายนอก ซึ่งจบลงด้วยชัยชนะของเอนเวอร์

จากนั้นเอนเวอร์กับเคมัล ก็ขัดแย้งกันรุนแรงยิ่งขึ้นในนโยบายต่างประเทศ คือเอนเวอร์เข้าข้างอังตัง (เยอรมัน ออสเตรีย--ฮังการี และอิตาลี) ส่วนเคมัลเข้าข้างสัมพันธมิตร (อังกฤษ ฝรั่งเศส และรัสเซีย) จนถึงสงครามโลกครั้งที่ ๑ เอนเวอร์ก็นำเตอรกีเข้าสงครามร่วมกับฝ่ายเยอรมัน และแพ้สงครามสัมพันธมิตรเข้ายึดกรุงคอนสแตนติโนเปิล

เคมัล เข้าเฝ้าสุลต่านขอให้ต่อสู้เพื่อเอกราชของชาติ สุลต่านและรัฐบาลไม่เห็นด้วย เคมัลจึงจัดตั้งขบวนชาตินิยม ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ ทำการต่อสู้ขับไล่กองทัพสัมพันธมิตรที่ยึดครองเตอรกี เป็นอันสิ้นสุดขบวนเสรีนิยมซึ่งมีขบวนยังเติร์กเป็นแกน ภารกิจในการกู้เอกราชของชาติตกเป็นของขบวนชาตินิยม ภายใต้การนำของมุสตาฟา เคมัล

เนื่องจากเตอรกีถูกเชือดเฉือนหั่นแหลกระหว่างอังกฤษ ฝรั่งเศส อิตาลี และกรีก ชาวเตอรกีทั้งชาติจึงร่วมกันสนับสนุนเคมัล ต่อสู้กู้เอกราช

ขบวนชาตินิยมจึงเป็นขบวนใหญ่โตที่สุด เป็นขบวนของชาติอย่างแท้จริง มิใช่เพียงแต่เป็นขบวนยังเติร์กดังแต่ก่อน

ทางรัฐบาลของสุลต่านประกาศจับตายเคมัล เคมัลจึงตั้งรัฐบาลของตนขึ้นต่างหาก ประกาศว่ารัฐบาลของสุลต่านทรยศต่อชาติ

เคมัล นำกองทัพของขบวนชาตินิยมรบชนะกองทัพกรีก แล้วเตรียมจะขับไล่กองทัพอังกฤษต่อไป แต่อังกฤษเสนอให้เซ็นสัญญาสงบศึก เคมัลจึงเซ็นสัญญาสงบศึกกับอังกฤษ ยังผลให้เตอรกีเป็นประเทศเอกราช มีอาณาเขตดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

ฝ่ายสุลต่าน เมื่อเห็นว่าสิ้นหวังก็ลงเรือรบอังกฤษหนีไป เคมัลจึงประกาศเลิกล้มระบอบสุลต่าน ราชอาณาจักรเตอรกีกลายเป็นสาธารณรัฐเตอรกี เมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๖

มุสตาฟา เคมัลกลายเป็นวีรบุรุษผู้ชนะ รัฐสภาเตอรกีจึงลงมติให้เป็นกาซี ซึ่งเป็นอิสรศักดิ์ที่ถวายแก่สุลต่านผู้กลับจากชัยชนะสงคราม และเมื่อมีการใช้นามสกุล มุสตาฟา เคมัล ก็ได้นามสกุลว่า ตะอาเติร์กแปลว่าบิดาแห่งเติร์ก

มุสตาฟา เคมัล มีความเห็นมาแต่แรกแล้วว่า การที่จะสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ชาติเตอรกีได้นั้น จำเป็นจะต้องทำการปฏิวัติเลิกล้มระบอบสุลต่าน และเปลี่ยนเป็นระบอบสาธารณรัฐ ซึ่งเป็นความเห็นที่แตกต่างกับของเอนเวอร์และพวกเสรีนิยมวัยหนุ่มหรือยังเติร์กโดยทั่วไป ที่เพียงแต่ต้องการจะเปลี่ยนแปลงประเทศเตอรกี ไปในระบอบสุลต่านภายใต้รัฐธรรมนูญเท่านั้น

ฉะนั้น เมื่อมุสตาฟ่า เคมัล นำขบวนชาตินิยมกู้เอกราชสำเร็จแล้ว จึงทำการปฏิวัติทางการเมืองยกเลิกระบอบสุลต่าน และทำการปฏิวัติทางวัฒนธรรมอย่างขุดรากถอนโคน ตามความมุ่งหมายเดิมของจน

จากข้อเท็จจริงโดยย่อที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า ขบวนเสรีนิยมวัยหนุ่มหรือขบวนยังเติร์กนั้น ไม่มีความมุ่งหมายที่จะเลิกล้มระบอบสุลต่าน

แต่ความมุ่งหมายที่จะรักษาระบอบสุลต่านไว้นั้น ต้องล้มเหลว ก็เพราะระบอบสุลต่านของเตอรกีล้าหลังเกินไป ไม่สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับสถาน-การณ์ต่อไปได้ ด้วยเหตุนี้ ฝ่ายที่ยืนยันจะเลิกล้มระบอบสุลต่าน จึงประสบความสำเร็จ

สรุปการเปลี่ยนแปลง ๒ ตอนในประเทศเตอร์กีคือ ตอนที่ ๑ ขบวนยังเติร์กเปลี่ยนแปลงระบอบสุลต่านสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบสุลต่านภายใต้รัฐธรรมนูญ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ตอนที่ ๒ ขบวนชาตินิยมเปลี่ยนแปลงระบอบสุลต่าน เป็นระบอบสาธารณรัฐ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

ผู้นำของขวนยังเติร์กคือเอนเวอร์ ผู้นำของขบวนชาตินิยมคือมุสตาฟาเคมัล

ทั้งสองมีความเห็นต่างกันมาตั้งแต่อยู่ในขบวนยังเติร์กด้วยกัน เอนเวอร์ต้องการระบอบสุลต่านภายใต้รัฐธรรมนูญ มุสตาฟา เคมัล ต้องการระบอบสาธารณรัฐ

การเปลี่ยนแปลงเป็นระบอบสุลต่านภายใต้รัฐธรรมนูญโดยขบวนยัง-เติร์ก ไม่สามารถทำประเทศเตอรกีเป็นประชาธิปไตยให้สำเร็จได้ การเปลี่ยนแปลง

เป็นระบอบสาธารณรัฐโดยขบวนชาตินิยม ทำประเทศเตอรกีให้เป็นประชาธิปไตยได้สำเร็จ

ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน มีการเปลี่ยนแปลงทางประชาธิปไตยในประเทศล้าหลังหลายประเทศ แต่ไม่สามารถทำประเทศเหล่านั้นให้เป็นประชาธิปไตยได้สำเร็จ เช่น การปฏิวัติของพรรคก๊กมินตั๋งในประเทศจีนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้แต่โค่นราชวงศ์แมนจู และสถาปนาระบอบสาธารณรัฐ แต่ประเทศจีนก็ไม่เป็นประชาธิปไตย การปฏิวัติในประเทศไทยและในประเทศอาฟกานิสถาน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้แต่เปลี่ยนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่ทั้งสองประเทศก็ไม่เป็นประชาธิปไตย (นอกจากในระยะแรกชั่วเวลานั้น ๆ) แม้ว่าอาฟกานิสถานจะมีภาษีกว่าประเทศไทยในด้านเสถียรภาพทางการเมืองก็ตาม เป็นต้น

ประเทศเตอรกีเป็นประเทศล้าหลังประเทศเดียวในโลก ที่เปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตยได้สำเร็จในช่วงเวลาระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๑ กับครั้งที่ ๒ ในช่วงเวลาดังกล่าว ไม่มีประเทศล้าหลังประเทศใดเปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตยได้สำเร็จ เตอรกีจึงเป็นที่สนใจและยึดถือเป็นแบบอย่างของบรรดานักปฏิรูปและนักปฏิวัติในประเทศล้าหลังทั้งหลาย นอกจากนั้น ความสำเร็จของระบอบประชาธิปไตยในเตอรกี เกิดจากการเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกฟ้าพลิกดิน สะเทือนเลื่อนลั่นไปทั่วโลก และระบอบสุลต่านในเตอรกีเป็นที่รวมของความล้าหลังทั้งปวงเกินกว่าที่จะยังมีอยู่ในสังคมของโลกสมัยใหม่ ดูไปแล้วเตอรกีไม่น่าที่จะเปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตยให้สำเร็จได้ เหล่านี้ทำให้การเปลี่ยนแปลงในเตอรกีส่งอิทธิพลต่อนักปฏิรูปแระนักนักปฏิวัติในประเทศล้าหลังทั้งหลายอย่างกว้างขวาง

การเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกฟ้าพลิกดินในเตอรกีนั้น กระทำโดยขบวนชาตินิยม ซึ่งต่อเนื่องมาจากขบวนยังเติร์ก และผู้นำของขบวนชาตินิยม คือมุสตาฟา เคมัล ก็เคยเป็นบุคคลชั้นนำคนหนึ่งในขบวนยังเติร์ก และผู้นำของขบวนชาตินิยม คือมุสตาฟา เคมัล ก็เคยเป็นบุคคลชั้นนำคนหนึ่งในขบวนยังเติร์กมาก่อน และขบวนยังเติร์กก็เคยประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงระบอบสุลต่านสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบสุลต่านภายใต้รัฐธรรมนูญมาก่อน ซึ่งทำให้ชื่อเสียงของขบวนยังเติร์กโด่งดังไปทั่วโลกอยู่ก่อนแล้ว ฉะนั้น ชื่อเสียงของการเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกฟ้าพลิกดินของขบวนชาตินิยม จึงไปตกอยู่กับขบวนยังเติร์ก ซึ่งเป็นชื่อที่ชาวโลกรู้จักกันอยู่ก่อน คำว่ายังเติร์กจึงเป็นจินตภาพของการเปลี่ยนแปลงในประเทศเตอรกี ซึ่งชาวโลกยอมรับโดยไม่มีการจำแนกระหว่างขบวนยังเติร์กกับขบวนชาตินิยม

เหตุนี้จึงทำให้คำว่ายังเติร์กกลายเป็นคำที่มีลักษณะสากล ใช้ได้ในทุก ๆ ภาษา รวมทั้งในภาษาไทย อันที่จริง ยังเติร์กในเตอรกีนั้นหมดไปนานแล้ว แต่เดี๋ยวนี้ยังมาดังอยู่ในประเทศไทย ไม่ใช่เพราะคนเตอรกีมายุ่งอะไรในประเทศไทย และไม่ใช่เป็นความผิดพลาดทางภาษา หรือเพราะพูดภาษาฝรั่งติดปากแต่อย่างใด แต่เป็นเพราะยังเติร์กเกือบจะกลายเป็นคำไทยคำหนึ่งไปแล้ว

บางคนรู้สึกรังเกียจที่ยังเติร์กไม่ใช่ภาษาไทย ไม่อยากจะใช้ จึงพยายามใช้คำไทย โดยแปลยังเติร์กออกมาตรง ๆ ว่า "ไทยหนุ่ม" มีการใช้คำนี้กันมากในปลายสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีการตั้งขบวนไทยหนุ่ม มีหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่ง ชื่อว่าหนังสือพิมพ์ไทยหนุ่ม แต่คนไทยก็ไม่ติดคำว่าไทยหนุ่ม เพราะฟังดูแล้วอรรถรสไม่เหมือนยังเติร์ก คำว่าไทยหนุ่มนั้น ฟังดูเป็นคนหนุ่มเฉย ๆ

จินตภาพของไทยหนุ่มคือคนไทยที่ยังไม่แก่เท่านั้น ไม่มีความหมายของคนไทยวัยหนุ่มเสรีนิยม (Thai Youthful Liberals) ไม่เหมือนกับคำว่ายังเติร์ก ซึ่งฟังดูแล้วเป็นคนหนุ่มที่ต้องการความเปลี่ยนแปลงทางเสรีนิยม ไม่ว่าจะเป็นความเปลี่ยนแปลงในวงการเมืองหรือวงการอื่นก็ตาม เวลานี้มียังเติร์กอยู่ในแทบทุกวงการ เช่นยังเติร์กในวงการธนาคาร ยังเติร์กในวงการเศรษฐกิจ กระทั่งยังเติร์กในพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งไม่หมายความว่าคนหนุ่มเฉย ๆ ในวงการเหล่านั้น แต่หมายถึงคนหนุ่มที่ต้องการความเปลี่ยนแปลงทางเสรีนิยมวงการเหล่านั้น ความจริง เคยมีการลอกเลียนยังเติร์กมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ คือเจ้านายวัยหนุ่มซึ่งมีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภานุรังษีสว่างวงศ์ เป็นหัวหน้า จัดตั้งสมาคมชื่อว่าสม "ยังสยาม" (Young Siam) เพื่อต่อสู้กับกรมพระราชวังบวรมหาวิชัยชาญ ซึ่งไปร่วมมือกับอังกฤษจะทำความเสียหายแก่เอกราชของประเทศไทย แต่คำว่ายังสยามก็ไม่ได้รับความนิยม

ด้วยเหตุดังกล่าว คนไทยจึงตกลงใช้คำว่ายังเติร์กในลักษณะของคำไทยทับศัพท์กันเรื่อยมา โดยไม่มีความรังเกียจว่าเป็นภาษาต่างประเทศแต่อย่างใด

ขบวนยังเติร์กในเตอรกีนั้น ประกอบด้วยนักเสรีนิยมวัยหนุ่มในทุกสาขาอาชีพ รวมทั้งทหาร ยังเติร์กไม่จำเพาะเจาะจงแต่ทหาร แต่ทหารมีความสำคัญที่สุดในขบวนยังเติร์ก ทหารเป็นแกนของขบวนยังเติร์ก และบรรดาผู้นำคนสำคัญของขบวนยังเติร์กก็เป็นทหาร จึงทำให้มีผู้เข้าใจผิดว่า ยังเติร์กคือขบวนของทหาร

ในประเทศไทย แต่เดิมยังเติร์กก็หมายความรวม ๆ ถึงบุคคลทุกสาขาอาชีพ ไม่เลือกว่าเป็นทหารหรือไม่ใช่ทหาร และถือว่าทหารเป็นส่วนสำคัญที่สุด

ในขบวนยังเติร์กเช่นเดียวกับในเตอรกี แต่ในปัจจุบันมีการแบ่งแยกอยู่บ้าง คือ คำว่ายังเติร์กมักใช้กับคนที่ไม่ใช่ทหาร แต่ยังเติร์กที่เป็นทหารมักใช้คำว่า "ทหารหนุ่ม" คำว่า "ทหารหนุ่ม" นั้นคนไทยได้รับมากกว่าคำว่า "ไทยหนุ่ม" เพราะทหารหนุ่มทำให้เกิดจินตภาพของยังเติร์ก แต่ไทยหนุ่มห่างไกลจากจินตภาพของยังเติร์ก

ทีนี้ จินตภาพที่แท้จริงของขบวนยังเติร์กคืออะไร

จินตภาพที่แท้จริงของขบวนยังเติร์ก ก็คือจินตภาพทั่วไปของขบวนเสรีนิยม และจินตภาพทั่วไปของขบวนเสรีนิยมก็คือ ขบวนประชาธิปไตย (Democratic movement) ที่ยึดถือลัทธิประชาธิปไตยเป็นทฤษฎี และใช้ความพอดี (Moderation) เป็นวิธีการพื้นฐาน

ฉะนั้น ขบวนยังเติร์กจึงต้องการที่จะทำเตอรกีให้เป็นประชาธิปไตยด้วยการเปลี่ยนแปลงอย่างพอดี โดยเฉพาะคือ เปลี่ยนแปลงระบอบสุลต่านสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบประชาธิปไตยที่มีสุลต่านภายใต้รัฐธรรมนูญ

ส่วนขบวนชาตินิยมในเตอรกีนั้น มีลัทธิประชาธิปไตยเป็นทฤษฎีเช่นเดียวกับขบวนยังเติร์ก แต่ใช้วิธีการต่างกัน คือใช้ความรุนแรงเป็นวิธีการพื้นฐาน หมายความว่า ขบวนชาตินิยมต้องการจะทำเตอรกีให้เป็นประชาธิปไตยด้วยการเปลี่ยนแปลงอย่างขุดรากถอนโคน โดยเฉพาะคือ เปลี่ยนแปลงระบอบสุลต่านเป็นระบอบสาธารณรัฐ

วิธีการเปลี่ยนแปลงอย่างพอดีของขบวนยังเติร์ก ประสบความล้มเหลวในการทำเตอรกีให้เป็นประชาธิปไตย วิธีการเปลี่ยนแปลงอย่างขุดรากถอนโคน

ของขบวนชาตินิยม นำไปสู่ความสำเร็จในการทำเตอรกีให้เป็นประชาธิปไตยนัยหนึ่ง ระบอบสุลต่านภายใต้รัฐธรรมนูญ นำไปสู่ความล้มเหลวของระบอบประชาธิปไตย ระบอบสาธารณรัฐนำไปสู่ความสำเร็จของระบอบประชาธิปไตยในเตอรกี

แต่ถึงแม้ขบวนยังเติร์กจะประสบความล้มเหลว แต่ก็ไม่เคยเปลี่ยนวิธีการ ตั้งแต่ต้นจนอวสาน

ฉะนั้น จินตภาพที่แท้จริงของขบวนยังเติร์ก คือ ขบวนเสรีนิยมที่มีลัทธิประชาธิปไตยเป็นทฤษฎี และใช้การเปลี่ยนแปลงอย่างพอดี เป็นวิธีการพื้นฐาน

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงอย่างพอดี เป็นเพียงวิธีการพื้นฐานของขบวนเสรีนิยมเท่านั้น ไม่ใช่ว่าขบวนเสรีนิยมจะไม่ใช้วิธีการรุนแรงโดยเด็ดขาด ภายใต้สภาวการณ์ที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เพื่อความสำเร็จของประชาธิปไตยแล้ว ขบวนเสรีนิยมย่อมถูกบังคับให้ใช้วิธีการรุนแรง หากแต่ขบวนยังเติร์กในเตอรกีใช้ความพอดีเป็นวิธีการของตนโดยตลอดเท่านั้น

รวมความว่า ขบวนยังเติร์กที่แท้จริงนั้น ไม่ใช่ขบวนที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลงอย่างขุดรากถอนโคน แต่เป็นขบวนที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลงอย่างพอดี ไม่ว่ายังเติร์กในเตอรกีในประเทศใด ๆ ทั้งสิ้น

ฉะนั้น ถ้าใครพูดถึงยังเติร์ก แล้วเกิดจินตภาพของการเปลี่ยนแปลงอย่างขุดรากถอนโคน นั่นไม่ไม่จินตภาพที่แท้จริงของขบวนยังเติร์ก แต่มีจินตภาพของขบวนอื่นเข้ามาเจือปน

มีความเข้าใจผิดต่อขบวนยังเติร์กอยู่อย่างหนึ่งคือ เข้าใจว่าขบวนยังเติร์กเป็นรุนแรงแท้จริง ขบวนยังเติร์กคือขบวนไม่รุนแรง ดังข้อเปรียบเทียบระหว่างขบวนยังเติร์กกับขบวนชาตินิยมในเตอรกีที่กล่าวแล้วข้างต้น ขบวนยังเติร์กเป็นขบวนเสรีนิยม ย่อมจะรุนแรงไปไม่ได้ (ไม่ว่าในประเทศเตอรกีหรือในประเทศอื่น) ขบวนรุนแรงคือขบวนอื่น ไม่ใช่ขบวนยังเติร์ก ยิ่งขบวนยังเติร์กในประเทศไทยด้วยแล้ว ไม่แต่จะเป็นขบวนไม่รุนแรงเท่านั้น ห.ก.ยังเป็นขบวนอ่อนกว่าในประเทศใด ๆ เสียอีกด้วย

บรรพบุรุษของขบวนยังเติร์กในเตอรกี เกิดก่อนบรรพบุรุษของขบวนยังเติร์กในประเทศไทยเป็นเวลานาน ในขณะที่บรรพบุรุษของขบวนยังเติร์กเติบโตและมีพลังเข้มแข็ง จนถึงกดดันให้สุลต่านพระราชทานรัฐธรรมนูญ (ซึ่งอำนาจส่วนใหญ่ยังอยู่กับสุลต่าน) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๙ ต้นรัชกาลที่ ๕) นั้น ในประเทศไทยยังไม่มีการเคลื่อนไหวครึกโครมแบบนั้นแต่อย่างใด

ต่อมาอีก ๙ ปี จึงมีเจ้านายและข้าราชการบางส่วนที่มีความคิดก้าวหน้าได้พร้อมใจกันกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอให้ทรงเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ และในระยะเดียวกัน ก็ได้มีนักวิจารณ์การเมืองชื่อดังคนหนึ่ง ชื่อนายเทียนวัน หรือ ต.ว.ส. วรรณาโภ การเคลื่อนไหวเหล่านี้อาจถือได้ว่าเป็นบรรพบุรุษของขบวนยังเติร์กในประเทศไทย

การเคลื่อนไหวดังกล่าว มีส่วนส่งอิทธิพลต่อการเคลื่อนไหวของคนไทยวัยหนุ่มเสรีนิยมในเวลาต่อมา ซึ่งได้ชักชวนตั้งกลุ่มกันขึ้นอย่างจริงจังเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ (ปีที่ ๒ รัชกาลที่ ๖) สองปีภายหลังขบวนยังเติร์กในเตอรกียก

กองทัพเข้าตีกรุงคอนสแตนติโนเบิ้ล บังคับสุลต่านอับดุลฮามิดให้สละราชสมบัติ สถาปนาเตอรกีเป็นระบอบสุลต่านภายใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งอำนาจตกอยู่แก่ขบวนยังเติร์กภายใต้การนำของเอนเวอร์

คนไทยวัยหนุ่มเสรีนิยมที่ได้ชักชวนตั้งกลุ่มกันขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔นั้น คือ *ขบวนการยังเติร์กรุ่นแรกของประเทศไทย* ซึ่งได้ตั้งชื่อขบวนของตนว่า "คณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐"

ทฤษฎีของคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ คือลัทธิประชาธิปไตย ดังที่บันทึกของ ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์ ซึ่งเป็นบุคคลชั้นหัวหน้า กล่าวไว้ว่า "บรรดาสมาชิกคณะปฏิวัติ ร.ศ. ๑๓๐ นี้ นับได้ว่าเป็นชั้นกลางทั้งสิ้น ไม่มีชั้นสูงหรือชั้นต่ำเข้ามาถือทางหรือเป็นคนเชิดหรือเพียงแต่รู้เห็นด้วยเลย แต่ไฉนกิตติศัพท์ของแผนการปฏิวัติจึงเหมือนกับมนต์ดลใจให้วิญญูชนเลื่อมใสศรัทธา สมัครเข้าร่วมงานกันอย่างรวดเร็วเหมือนไฟลามทุ่ง และโดยมากมักจะเร่งเร้าให้ลงมือกระทำการเสียยังวันยังพรุ่ง เรื่องนี้ถึงแม้ว่ากิจกรรมของคณะปฏิวัติ ร.ศ. ๑๓๐ นี้ จะกลายเป็นเรื่องนิทานในผ้นไปก็ดี แต่ก็ยังเป็นอุทาหรณ์สำหรับชนชั้นปกครองให้มีมโนสำนึกว่า หัวใจของการปกครองนั้น ถ้าได้ถือเอาใจของ *คนชั้นกลาง* เป็นส่วนใหญ่ โลกก็จะไม่เอียงซ้ายเอียงขวาอย่างน่ากลัว หรือจะถือเอาว่าระดับกลางนั้นเป็นพื้นฐานของมนุษยธรรม ซึ่งอาจจะประสานรอยกันได้ทั้งฝ่ายสูงและฝ่ายต่ำ ก็คงไม่ผิด แม้แต่กิจกรรมของหนังสือพิมพ์ ถ้าจะเทียบกับลัทธิการปกครองแล้ว ก็จะสวมรอยกับลัทธิประชาธิปไตยได้ดี สมตามคติของชาวพุทธที่นิยมสายกลางคือ *"มัชฌิมาปฏิปทา"*

ลัทธิประชาธิปไตย ก็คือลัทธิการเมืองของชนชั้นกลางนั่นเอง จาก บันทึกของหัวหน้าขบวนยังเติร์กรุ่นแรกทั้ง ๒ นี้ ยืนยันว่า ทฤษฎีของขบวนยังเติร์กรุ่นแรกคือลัทธิประชาธิปไตย เช่นเดียวกับทฤษฎีของขบวนยังเติร์กในเตอรกีที่กล่าวมาแล้ว

ส่วนวิธีการนั้น ก็ไม่ใช่วิธีการเปลี่ยนแพลงอย่างขุดรากถอนโคน คือด้านหนึ่ง ไม่เลิกล้มระบอบพระมหากษัตริย์เพื่อเป็นสาธารณรัฐ แต่ต้องการจะยกเลิกระบอบพระมหากษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชย์ สถาปนาระบอบพระมหา-กษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ทั้งต้องการจะรักษาพระมหากษัตริย์พระองค์เดิมไว้ โดยขอให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงร่วมมือกับขบวนปฏิวัติลดพระองค์ลงเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่ถ้าจำเป็นจะต้องเปลี่ยนเป็นองค์พระประมุข ก็จะเปลี่ยนอยู่ภายในระบอบพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญนั่นเอง ดังบันทึกของ ร.ต. เหรียญและ ร.ต. เนตรกล่าวไว้ว่า "ไม่เชื่อว่าจะต้องเปลี่ยนองค์ประมุขของชาติ เพราะคณะมีเหตุผลอย่างสมบูรณ์ที่ทำให้ถวายความเชื่อในพระเกียรติยศแห่งองค์พระประมุขว่า พระองค์ทรงสืบสายโลหิตมาแต่ตระกูลพระขัติยะ และทรงศึกษามาจากสำนักที่ทรงเกียรติอันสูงส่ง ณ ประเทศอังกฤษ ซึ่งเป็นมารดาแห่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย...หากคณะจักมีความจำเป็นที่สุดที่จะเดินหน้าจนถึงกับจะต้องเปลี่ยนองค์ ประมุขแห่งชาติแล้วไซร้_____ เช่นที่เคยมีการปรึกษาหารือกันภายในของแต่ละกลุ่มสมาชิกไว้ดังนี้ ฝ่ายทหารบกจะทูลเชิญทูลกระหม่อมจักรพงษ์ ฝ่ายทหารเรือจะทูลเชิญทูลกระหม่อมบริพัตร และฝ่ายกฎหมายกับฝ่ายพลเรือนจะทูลเชิญเสด็จในกรมหลวงราชบุรี"

อีกด้านหนึ่ง แผนปฏิบัติการของคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ก็ได้กำหนดไว้ว่า จะลงมือทำการปฏิวัติในวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ ซึ่งเป็นวันถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และจะปฏิการโดยสงบ มิให้มีการต่อสู้กัน

กล่าวคือ ก่อนที่จะลงมือกระทำการนั้น คณะพรรคได้วางแผนชักชวนทหารทั้งในกรุงเทพและต่างจังหวัดให้ร่วมมือ และก็ได้รับความร่วมมือจากทหารเกือบหมดแล้ว แม้แต่ทหารที่ประจำอยู่ในพระราชวังก็ร่วมมือด้วย พร้อมที่จะฟังคำสั่งของคณะปฏิวัติแล้ว

เมื่อฝ่ายปฏิวัติได้รับความร่วมมือจากทหารอย่างเพียงพอ จึงกำหนดแผนปฏิวัติว่า ในวันถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม คณะพรรคจะเข้าเฝ้าทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายหนังสือแด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอให้ทรงเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังบันทึกของ ร.ต. เหรียญและ ร.ต. เนตร กล่าวไว้ว่า "ยังเหลือเวลาอีกประมาณ ๕๐ กว่าวันเท่านั้น ก็จะถึงวาระสำคัญของคณะปฏิวัติที่จะเบิกโรงดำเนินการทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายหนังสืออันเป็นประวัติศาสตร์ของชาติไทย แด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระประมุขแห่งชาติด้วยคารวะอย่างสูง โดยหัวหน้าคณะปฏิวัติ ณ ภายในอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ท่ามกลางบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และมวลอำมาตย์ข้าราชบรพารชั้นผู้ใหญ่ ในพระราชพิธีศรีสัจจปานกาลคือถือน้ำพิพัฒน์สัตยาในวันต้นเดือนเมษายน ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๕) อันเป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทยสมัยนั้น โดยมีกำลังทหารทุกเหล่าในพระนครพร้อมด้วยอาวุธซึ่งโดยปรกติทุกปีมา

เคยตั้งแถวเป็นเกียรติยศรับเสด็จพระราชดำเนิน ณ สนามหญ้าหลังวัดพระแก้ว โดยพร้อมสรรพ และเฉพาะปืนนั้นก็พร้อมที่จะคอยฟังคำสั่งของคณะปฏิวัติอยู่รอบด้านอีกด้วย เพราะทหารทุกคน ณ ที่นั้นเป็นทหารของคณะปฏิวัติแล้วเกือบสิ้นเชิง แม้แต่ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์และทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ ที่ถือปืนสวมดาบปลายปืนยืนยามรักษาพระองค์อยู่หน้าประตูโบสถ์ ก็คือทหารคณะปฏิวัตินั่นเอง ตามแผนการของคณะจักไม่มีการต่อสู้กันเลยจากทหารผู้ถืออาวุธภายในพระนคร เพราะหน่วยกำลังที่จะช่วงใช้อาวุธเพื่อรบราฆ่าฟันกันเอง จะมีขึ้นไม่ได้เป็นอันขาด แม้นายทัพนายกองชั้นสูงคนใดจะออกคำสั่ง ก็หาเป็นผลประการใดไม่ ค่าที่หน่วยกำลังอันแท้จริงของกองทัพนั้น ได้ตกอยู่ในกำมือของพรรคปฏิวัติดังกล่าว นับแต่ชั้นพลทหารและนายสิบขึ้นไปจนถึงนายทหารผู้บังคับบัญชาโดยตรง คือชั้นประจำกอง โดยคณะปฏิวัติจำต้องจัดหน่วยกล้าตายออกคุมจุดสำคัญๆ ในพระนครพร้อมกัน เมื่อได้ยินเสียงกระหึ่มของปืนใหญ่อาณัติสัญญาณลั่นขึ้นในพระนครสองสามแห่ง และพร้อมกันนั้นก็จำต้องใช้กำลังเข้าขอร้องเชิงบังคับให้นายทหารชั้นผู้ใหญ่บางคน ที่เห็นสมควรและชี้ตัวไว้แล้ว มาดำเนินการรวมด้วยกับคณะในบางตำแหน่ง โดยขอให้เขาพิจารณาตัดสินใจทันทีเพื่อความเจริญของชาติไทยในสมัยอารยนิยม คณะปฏิวัติมีความหวังอย่างเต็มเปี่ยมและภาคภูมิว่า ความสัมฤทธิผลจักต้องเป็นของคณะปฏิวัติด้วยดีทุกประการ"

จึงเห็นได้ว่า ในด้านวิธีการนั้น คณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ได้กำหนดที่จะทำการเปลี่ยนแปลงอย่างพอดี (Moderation) ตามหลักของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา

แต่ในภายหลังได้มีการกุข่าวใส่ร้ายคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ว่า จะจับรัชกาลที่ ๖ ปลงพระชนม์ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในวันพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ข่าวกุนี้ทำให้เกิดความเข้าใจผิดแก่คณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ อย่างร้ายแรง

รวมความว่า คณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ซึ่งเป็นขบวนยังเติร์กรุ่นแรกนั้นโดยเนื้อแท้แล้ว ***เป็นขบวนเสรีนิยม*** ซึ่งมีลัทธิประชาธิปไตยเป็นทฤษฎี และใช้การเปลี่ยนแปลงอย่างพอดีเป็นวิธีการ เช่นเดียวกับขบวนยังเติร์กในเกอรกี แม้ว่าปฏิบัติการของขบวนยังเติร์กในเตอรกีจะรุนแรงกว่าแผนปฏิบัติของขบวนยังเติร์กในประเทศไทย ก็ยังคงอยู่ในกรอบของการเปลี่ยนแปลงเป็นระบอบพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญนั่นเอง มิได้เลยขอบเขตนี้แต่อย่างใด ระดับของความรุนแรงที่ต่างกัน เกิดจากสภาวะต่างกันเท่านั้น ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป.

ยังเติร์กรุ่นแรกของประเทศไทยนั้น เป็นคนหนุ่มจริง ๆ คนต้นคิดชื่อ ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์ อายุเพิ่งย่างเข้า ๑๘ ปี กับคู่หูอีกมนหนึ่งชื่อ ร.ต. จรูญ ษตะเมฆ อายุ ๒๔ ปี ทั้งสองเป็นนายทหารสำเร็จจากโรงเรียนนายร้อยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ (ร.ศ. ๑๒๗) และเข้าประจำกรมทหารราบที่ ๑๒ มณฑลนครไชยศรี นายทหารรุ่นนี้เรียกกันว่า "รุ่น ๑๒๘" เพราะรับราชการใน ร.ศ. ๑๒๘

ร.ต. เหรียญ กับ ร.ต จรูญ มีนิสัยชอบคิดคำนึงถึงความเสื่อมโทรมของประเทศชาติและความไม่เป็นธรรมของสังคม มีความต้องการอย่างแรงกล้าที่จะให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้าเยี่ยงอารยประเทศ เมื่อออกรับราชการในหัวเมืองจึงได้ถือโอกาสวันหยุดราชการพาทหารในบังคับบัญชา ซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นนั้น

ออกเที่ยวเตร่ไปตามชนบล ทำความคุ้นเคยกับชาวบ้าน เพื่อเห็นสภาพความเป็นอยู่ที่แท้จริงของประชาชน ทำให้ยิ่งทราบซึ้งในความทุกข์ยากเดือดร้อน ความไม่ธรรม และความเสื่อมโทรมในท้องถิ่นต่าง ๆ

ในที่สุดนายทหารทั้ง ๒ ก็ตกลงใจร่วมกันว่าจะทำเพื่อชาติ คือเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยวางแผนเป็น ๒ ขั้น ขั้นแรกกำหนดเป็นแผน ๑๐ ปี เป็นขั้นเตรียมการด้วยการอบรมทหารที่ถูกเกณฑ์ทุกรุ่นจนครบ ๑๐ รุ่น การอมรมทหารนั้น ใช้วิธีสอนความรู้ทั่วไป สอนวิชาประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์และเล่าความเจริญก้าวหน้าของประเทศต่าง ๆ ให้ฟัง เพื่อให้ทหารที่ปลดประจำการแต่ละรุ่น นำความรู้ไปอบรมชาวบ้านต่อไป ซึ่งเชื่อว่าภายใน ๑๐ ปี จะมีรากฐานเพียงพอสำหรับแผนขั้นที่สอง คือขั้นลงมือเปลี่ยนแปลงการปกครอง การอบรมของนายทหารทั้งสองดังกล่าว ไม่มีการอบรมให้ทหารร่วมมือกับเขาคิดกบฏทรยศแต่อย่างใดเลย หากแต่อบรมให้มีความรู้และอุดมคติเท่านั้น เขาจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างลึกซึ้ง แต่มีความต้องการอย่างแรงกล้าที่จะให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า ความรู้ของเรานั้นเปรียบตัวเองเหมือนลูกหลานอยู่ในครอบครัวที่มีพ่อแม่ เมื่อเห็นบ้านเรือนชำรุดทรุดโทรม ก็คิดจะช่วยซ่อมแซมปฏิสังขรณ์เท่านั้น

ในระหว่างนั้น นายทหารทั้งสองได้เพื่อนร่วมอุตมคติและร่วมงานเพิ่มขึ้นอีกคนหนึ่ง คือ ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์ การอบรมทหารก็ได้ผลเป็นที่น่าพอใจ และไม้สมาชิกที่เป็นนายทหารเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จึงได้ปรึกษาหารือกันระหว่าง ๓ คนว่า ควรจะหาผู้ใหญ่มาเป็นมาเป็นหัวหน้าสักคน ร.ต. เหรียญเสนอชื่อ ร.อ. ขุนทวยหาญพิทักษ์ (เหล็ง ศรีจันทร์) พี่ชาย ซึ่งเป็นนายแพทย์ประจำโรงเรียน

นายร้อยทหารบก และเป็นนายแพทย์ประจำพระองค์สมเด็จเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พระราชอนุชาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นเจ้านายผู้ทรงมีอิทธิพลมากที่สุดในขณะนั้น ร.อ. ขุนทวยหาญ ซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่าหมอเหล็ง มีอายุแก่กว่า ร.ต. เหรียญ ๑๐ ปี เป็นคนใจเข้มแข็ง สุภาพเรียบร้อย โอบอ้อมอารีย์ ชอบการศึกษา และเมื่อประกอบกับตำแหน่งราชการและฐานะที่เป็นนายแพทย์ประจำ พระองค์สมเด็จเจ้าฟ้าจักร พงษ์-ภูวนาถ ก็ทำให้หมอเหล็งเป็นผู้ที่ได้รับความเคารพนับถือจากบุคคลทั่วไป เหมาะสมกับที่เป็นหัวหน้า แต่ ร.ต. เนตรมีความเห็นขัดแย้งว่า หมอเหล็งเป็นคนมีครอบครัว และมีอนาคตอันรุ่งเรืองทั้งทางราชการและทางยศถาบรรดาศักดิ์ เกรงว่าจะไม่สามารถเสียสละเพื่อประเทศชาติได้ แต่เมื่อ ร.ต. เหรียญชี้แจงว่า หมอเหล็งมีจิตใจแบบเดียวกับตัวเขา และเคยอบรมตัวเขาให้เป็นคนเห็นแก่ชาติบ้านเมืองมาก่อนอีกด้วย ร.ต. เนตร จึงเห็นตาม เมื่อทั้งสามไปหาหมอเหล็งที่บ้าน และเล่าความประสงค์ให้ฟัง ก็ได้รับความร่วมมือเป็นอันดี ทีแรกยังไม่ยอมรับเป็นหัวหน้าตามอุปนิสัยถ่อมตน แต่เมื่อนายทหารทั้งสาม ยืนว่าไม่มีใครที่จะเหมาะสมกว่า จึงยอมรับเป็นหัวหน้าชั่วคราว หมอเหล็งได้แสดงความชื่นชมต่อวีรกรรมของพวกน้อง ๆ เป็นอย่างสูง ที่ได้คิดการเพื่อความเจริญของประเทศชาติ และได้ให้คติไว้อย่างสำคัญว่า ผู้ที่คิดทำการเพื่อความเจริญของประเทศชาตินั้น ก็เป็นมนุษย์ธรรมดา ยังเป็นปุถุชน อย่าได้เชื่อว่าเมื่อทำการสำเร็จแล้วจะรักษาความเป็นคน ๆ เดิมไว้ได้ ฉะนั้น จึงต้องมีหลักยึดเหนี่ยวเพื่อมิให้ลืมตัวเหลิงอำนาจ

จากนั้นไม่กี่วันก็ได้เปิดการประชุมครั้งแรกขึ้นที่บ้านหมอเหล็ง มีสมาชิกผู้ริเริ่มเข้าร่วมประชุม ๗ คนคือ ร.อ. เหล็ง ศรีจันทร์ ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์ ร.ต. จรูญ ษตะเมษ ร.ต. ปลั่ง บูรณโชติ ร.ต. หม่อมราชวงศ์ แช่ รัชนิกร และ ร.ต. เขียน อุทัยกุล ที่ประชุมมีมติให้ตั้งคณะพรรคชื่อว่า "คณะพรรค. ร.ศ. ๑๓๐" เป็นพรรคการเมืองได้จัดตั้งเป็นพรรคแรกในประเทศไทย

มติที่ประชุมครั้งแรก มอบให้หมอเหล็ง เป็นหัวหน้าพรรคชั่วคราว ร.ต. เนตร เป็นเลขานุการพรรคและนายทะเบียน ใช้กองปืนกล ๑ เป็นศูนย์กลางติดต่อ วัตถุประสงค์ส่วนใหญ่ของพรรคคือ เปลี่ยนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย และมอบหมายให้สมาชิกทุกคนทำหน้าที่อบรมทหารให้รู้จักลัทธิประชาธิปไตย

ในการประชุมครั้งที่ ๒ มีมติให้เปลี่ยนแผน ๑๐ ปีของ ร.ต. เหรียญ มาเป็นแผนลงมือเปลี่ยนการปกครองโดยเร็วที่สุด เพราะการเคลื่อนไหวของคณะพรรคไม่สามารถจะปิดเป็นความลับไว้ได้อีกต่อไป และในการประชุมครั้งที่ ๓ ได้กำหนดวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นวันลงมือเปลี่ยนแปลงการปกครอง

คณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ มีสมาชิกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในการประชุมครั้งที่ ๓ เฉพาะสมาชิกที่ชอบพอกันมีประมาณ ๒๐๐ คน และยังมีสมาชิกที่ห่างๆ ออกไปอีกเป็นจำนวนมาก

ในขณะนั้น ทหารบกซึ่งเป็นหน่วยกำลังในกรุงเทพได้เข้าร่วมคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ เกือบหมดแล้ว และทหารเรือก็เข้าร่วมเป็นจำนวนมาก ตามแผนของคณะพรรคจะใช้ทหารในกรุงเทพเป็นหลัก และใช้ทหารหัวเมืองเป็นส่วนประกอบ ซึ่งได้ส่งสมาชิกออกไปชี้แจงและได้รับความร่วมมือเป็นส่วนใหญ่เดียวกัน

คือหน่วยทหารในมณฑลอยุธยา นครชัยศรี ราชบุรี เพชรบุรี นครสวรรค์ นครราชสีมา และปราจีนบุรี อาศัยที่เป็นนายทหารสำเร็จจากโรงเรียนนายร้อยด้วยกัน และอาศัยอุดมคติเพื่อประเทศชาติ เมื่อสมาชิกไปถึงไหนก็เป็นที่สนิทสนม ได้รับความร่วมมือเป็นอันดีถึงนั้น

ยังเติร์กรุ่นแรกฝ่ายทหารที่เป็นบุคคลชั้นนำในขณะนั้น มี ร.อ. เหล็ง ศรีจันทร์ (หัวหน้าพรรค) ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์ ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์ (เลขานุการพรรคและนายทะเบียน) ร.ท. จรูญ ณ บางช้าง (รองหัวหน้าพรรค) ร.ต. จรูญ ษตะเมษ ร.อ. คัด รัตนพันธ์ ร.ต. เขียน อุทัยกุล ร.ท. จือ เลวกุล (เสนาธิการพรรค) ร.ต. หม่อมราชวงศ์แช่ รัชนิกร ร.ท. ทองคำ คล้ายโอภาส ร.ต. ปลั่ง บูรณโชติ ร.ต. โกย วรรณกุล พ.ต. นายแพทย์หลวงวิฆเนศร์ประสิทธิ์วิทย์ (อัทย์ หะสิตเวช) เรือโทพื้น เรือโทห้อง เรือตรีหม่อมหลวงพักตร์ ฯลฯ

ยังเติร์กรุ่นแรกฝ่ายพลเรือนที่เป็นชั้นนำมี นายอุทัย เทพหัสดิน เป็นศูนย์กลาง นายเซี้ยง สุวงศ์ นายน่วม ทองอินทร์ เหล่านี้เป็นข้าราชการ ส่วนพ่อค้าคหบดี นายธนาคาร ตลอดจนเจ้าหน้าที่ในสถานทูต สถานกงศุลก็มีอีกมาก ผู้ที่เป็นศูนย์กลางในฝ่ายนี้คือนายบุญเอก ตันสถิต ทำงานอยู่สถานทูตฝรั่งเศส

ยังเติร์กฝ่ายทหารและข้าราชการเกือบจะทุกคน เป็นมหาดเล็กของเจ้านายพระองใดพระองค์หนึ่ง ฝ่ายทหารส่วนมากเป็นหมาดเล็กกรมหลวงพิษณุโลก นอกนั้นเป็นนหาดเล็กกรมหลวงนครสวรรค์ กรมหลวงราชบุรี กรมหลวงนครชัยศรี บางคนเป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๖ และบางคนเป็นเชื้อพระวงค์

ดังกล่าวแล้วข้างต้นว่า ยังเติร์กรุ่นแรกนี้เป็นยังเติร์กจริง ๆ คือเป็นคนไวยวัยหนุ่มจริง ๆ ส่วนมากอายุไม่เกิน ๒๐ ปี ผู้เป็นต้นคิดและตัวตั้งตัวตีคือ ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์ อายุเพียง ๑๘ ปี และ ร.ต. เนตร เลขานุการพรรค อายุ ๑๙ ปี ส่วนหัวหน้าพรรคคือ ร.อ. ขุนทวยหาญ พิทักษ์ (หมอเหล็ง ศรีจันทร์) อายุ ๒๘ ปี แต่ถึงแม้ว่าจะมีอายุน้อย แต่มีอุดมคติสูงส่ง มีจิตใจเข้มแข็ง มีความคิดอ่านดีและมีความสามารถในการทำงานเป็นแบบฉบับของขบวนยังเติร์ก.

เมื่อก่อนถึงวันกำหนดลงมือทำการปฏิวัติเดือนว่า ๆ หน่วยทหารหัวเมืองรอบกรุงเทพเข้าร่วมมือกับคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ หมดแล้ว แต่คณะพรรคพิจารณาเห็นความจำเป็นที่จะต้องให้หน่วยทหารมณฑลพิษณุโลกเข้าร่วมด้วย แต่ยังขาดบุคคลที่จะไปดำเนินการ เพราะการที่จะจัดส่งสมาชิกไปดำเนินการกับหน่วยทหารในต่างจังหวัดนั้น ต้องหาโอกาสและจังหวะที่เหมาะสม เพื่อให้รักษาความลับไว้ได้เป็นอย่างดี

ในระหว่างที่บรรดาผู้นำของคณะพรรคพิจารณากันอยู่ว่า จะสมควรส่งผู้ใดไปดำเนินการกับหน่วยทหารมณฑลพิษณุโลกอยู่นั้น ได้มีผู้เสนอขึ้นว่าเขาได้ชักชวนสมาชิกใหม่ไว้คนหนึ่งนานแล้ว ก็พอดีในขณะนี้คนผู้นั้นกำลังจะเดินทางไปรับตำแหน่งผู้บังคับการกรมทหารปืนใหญ่ที่พิษณุโลก นับเป็นโอกาสดีที่คณะพรรคจะได้ดำเนินการกับหน่วยทหารมณฑลพิษณุโลกได้ทันเวลา เขาผู้นั้นคือ ร.อ. ยุทธ มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสินาดโยธารักษ์ เมื่อบรรดาผู้นำได้ฟังแล้วต่างคนก็ยินดีกับข่าวนี้

แต่มีอยู่คนหนึ่งไม่เห็นด้วยที่จะรับ ร.อ. ยุทธเข้ามาเป็นสมาชิก เพราะเขารู้จักคนผู้นี้ดีตั้งแต่อยู่วัดเบญจมบพิตรมาด้วยกัน เป็นคนไว้ใจและเชื่อถือไม่ได้

แม้กิริยาท่าทางจะเข้าคนได้สนิท แต่นิสัยใจคอตรงกันข้ามกับกิริยาวาจา ความเห็นของ ร.ต. เนตร ได้รับความสนับสนุนจากอีกหลายคน ที่เคยเรียนโรงเรียนนายร้อยมาด้วยกันกับ ร.อ. ยุทธ เช่น ร.ต. ปลั่ง ร.ต. สอน ในที่สุดความเห็นส่วนใหญ่จึงให้ระงับการที่จะรับ ร.อ. ยุทธเข้าเป็นสมาชิกและส่งไปทำงานที่มณฑลทหารพิษณุโลก

แต่ได้เกิดความผิดพลาดเกี่ยวกับการประสานงานขึ้นอย่างร้ายแรง กล่าวคือ ในการประชุมครั้งที่ ๑๒ ของคณะพรรค เมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๓๐ ทั้ง ๆ ที่ได้ส่งคนไประงับมิให้นำ ร.อ. ยุทธเข้าร่วมประชุมแล้ว จู่ ๆ ก็มีคนนำ ร.อ. ยุทธเข้ามาในที่ประชุมอย่างพรวดพราด ซึ่งผู้เข้าประชุมก็ต้องพลอยแสดงความยินดีต้อนรับ เพราะต่างก็เป็นผู้คุ้นเคยกับ ร.อ. ยุทธมาแล้วทั้งสิ้น

เมื่อเปิดประชุม หัวหน้าพรรคซึ่งเป็นประธานที่ประชุม ได้ประกอบได้ประกอบพิธีดื่มน้ำสาบานต้อนรับสมาชิกใหม่ ร.อ. ยุทธก็กล่าวคำสัตย์สาบานเช่นเดียวกับคนอื่น

วาระประชุมวันนั้น ประธานได้ชี้แจงวัตถุประสงค์และแผนการให้สมาชิกใหม่ทราบเฉพาะที่สำคัญ ๆ เช่นแผนการทูลเกล้าถวายหนังสือในวัดพระแก้ว เลขาธิการพรรคชี้แจงแผนการส่งกำลังออกคุมจุดต่าง ๆ ในพระนคร และแผนการยึดกำลังในต่างจังหวัด ส่วนแผนการเกี่ยวกับนโยบายกฎหมาย การเงิน การต่างประเทศ และแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ ร.ท. จรูญ เนติบัณฑิต เป็นผู้ชี้แจง และเมื่อได้ทำการอภิปรายกันอย่างกว้างขวางแล้ว ที่ประชุมก็รับรองแผนการนั้น

ก่อนปิดประชุม ร.อ. ยุทธได้ยืนขึ้นกล่าวว่า เขาจะตั้งมั่นอยู่ในความสุจริตต่อคณะพรรค และขอรับคำมั่นสัญญาของคณะพรรคที่มอบหมายให้ไปดำเนินการกับหน่วยทหารมณฑลพิษณุโลกให้เป็นผลสำเร็จให้จงได้ และเขาขอลาไปรับตำแหน่งที่พิษณุโลก ตามคำสั่งกลาโหมในวันสองวันนี้

แต่หลังจากเลิกประชุมแล้ว ร.อ. ยุทธก็มุ่งหน้าไปหาเพื่อนนายทหารอีกคนหนึ่ง ซึ่งรู้เรื่องของคณะพรรคดี แล้วพากันไปเฝ้ากรมหลวงพิษณุโลก ฯ กราบทูลฟ้องร้องเรื่องราวทั้งหมดของคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐

อันที่จริง กรมหลวงพิษณุโลก ฯ ทรงระแคะระคายอยู่แล้วถึงการเคลื่อนไหวของทหารหนุ่ม เพราะในขณะนั้น ข่าวการเคลื่อนไหวของคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ไม่เป็นความลับอีกต่อไป แต่ไม่ทรงถือว่าเป็นเรื่องจริงจังและสำคัญอะไรนัก ดังที่เคยทรงปรารภเป็นทำนองว่า เป็นเรื่องของคนหนุ่มหัวก้าวหน้า และพระองค์ท่านก็ทรงมีพระทัยใฝ่ทางก้าวหน้าอยู่เหมือนกัน

แต่เมื่อได้ทรงทราบแผนการละเอียดและรายชื่อสมาชิกจาก ร.อ. ยุทธ แม้ว่าบุคคลเหล่านั้น ส่วนใหญ่จะเป็นลูกศิษย์และมหาดเล็กใกล้ชิดพระองค์ทั้งสิ้น เฉพาะหมอเหล็งแพทย์ประจำพระองค์ ผู้ซึ่งครอบครัวของพระองค์ก็ทรงโปรดปรานที่สุดก็ตาม ก็ไม่อาจจะไม่ทรงตื่นตันพระทัย เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงเป็นพระเชษฐา ร่วมพระอุทร และในขณะนั้น พระองค์ท่านก็ทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก และทำการแทนเสนาบดีกระทรวงกลาโหม คือกรมหลวงนครชัยศรี ซึ่งประชวรเสด็จไปรักษาพระองค์ในยุโรป ฉะนั้นทันทีที่ได้ทรงทราบเรื่องละเอียด จึงรับสั่งให้จัดรถไฟพิเศษ

เสด็จไปเฝ้ากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ สนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม ขณะกำลังซ้อมรบเสือป่า ในเย็นวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๓๐ นั้นเอง

เมื่อได้เข้าเฝ้ากราบทูลพฤติการณ์ของคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ สองต่อสองเป็นเวลานานแล้ว ก็รีบเสด็จกลับพระนคร และพระเจ้าอยู่หัวก็รับสั่งให้เลิกซ้อมรบเสือป่าทันที

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ เวลา ๙ ๐๐ น. กรมหลวงพิษณุโลกทำการแทนเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ทรงออกคำสั่งลับเฉพาะด่วนมาก เรียกประชุมนายทหารชั้นผู้ใหญ่ตั้งแต่ผู้บังคับการกรมขึ้นไป ณ ห้องประชุมกลาโหม ปิดประตูห้องประชุมลงกลอนหมด

ทางฝ่ายคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ภายหลังการประชุมเมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์แล้ว ก็ได้มีการเตรียมการอย่างเต็มที่ บรรดาผู้นำทุกคนพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า เรื่องของคณะพรรคแพร่หลายกระจายออกไปทุกกรมกองทหาร และกระพือไปเป็นไฟลามทุ่งเสียแล้ว จำเป็นที่จะต้องรีบลงมือกระทำการให้ทันท่วงที ตามแผนฉุกละหุก ฉะนั้น ทางกองเสนาธิการพรรคจึงกำหนดแผนฉุกละหุกขึ้น และแจ้งให้หน่วยทหารทราบว่า ให้ทุกคนเตรียมพร้อมคอยรับคำสั่งจากเสนาธิการพรรค ทุกคนต้องประจำอยู่ในกรมกองโดยพร้อมเพรียง อย่าไปไหนทั้งกลางวันกลางคืน และเตรียมกระสุนไว้ให้พร้อม คำสั่งจากเสนาธิการพรรคอาจจะมาถึงในวินาทีใดก็ได้ หรือถ้าได้ยินเสียงปืนใหญ่ ๑ สนามหลวง หรือปืนใหญ่ ๒ บางซื่อ ยิงให้สัญญาณขึ้นเมื่อใด ก็ให้นำทหารพร้อมด้วยกระสุน ไปรวมพลรอรับคำสั่ง ณ ท้องสนามหลวงในทันที

ทุกคนมั่นใจว่า คำสั่งของเสนาธิการพรรคกำลังจะออกอยู่แล้ว จึงนึกถึงแต่หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตามคำสั่งอย่างว่องไวที่สุด

เวลาเที่ยงเศษวันที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๓๐ นายทหารติดต่อได้ปั่นจักรยานไปสั่งหน่วยทหารต่าง ๆ สั่งให้เตรียมคอยฟังเสียงปืนใหญ่ และให้ทหารแต่งตัวให้เสร็จรอรับเหตุการณ์สำคัญ เปิดหีบกระสุนไว้ให้พร้อมจ่ายได้ทันที และเมื่อได้ยินปืนใหญ่นัดแรก ให้นำทหารไปท้องสนามหลวงโดยไม่ต้องรอฟังคำสั่งอีก

แต่เสียงปืนใหญ่ก็ไม่ดัง ทุกคนรอเสียงระเบิดของปืนใหญ่เหมือนหัวใจจะระเบิดเสียเอง

ทางกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ และที่ ๒ ก็รอระเบิดกระสุนนัดแรกเอาชัยตามคำสั่งของเสนาธิการพรรค อย่างหัวใจแทบจะระเบิดเหมือนกัน แต่คำสั่งเสนาธิการก็ไม่มา

ฝ่ายตัวเสนาธิการพรรค ร.ท. จือ ควกุล ซึ่งเป็นนายทหารเสนาธิการประจำกองทัพที่ ๑ รู้สึกประหลาดใจกับคำสั่งลับเฉพาะด่วนมากของผู้ทำการแทนเสนาบดีกระทรวงกลาโหม และห้องประชุมปิดประตูเงียบ แม้แต่ทหารยามหน้าประตูห้องก็ไม่มีเฝ้า จึงประทับหูฟังและสอดสายตาเข้าไปทางรูกุญแจ ก็ได้ยินเสียงไม่ถนัด เพียงแต่เห็นองค์ประธานรับสั่งอย่างไม่หยุดจังหวะ แล้วก็ทรงลุกจากโต๊ะไปถอนคันธงในแผนที่กรุงเทพผืนใหญ่ ก็เข้าใจเรื่องของการประชุมนั้นได้ทันที จึงผละจากที่นั้นกลับมายังห้องทำงาน แต่ก็มิได้ออกคำสั่งฉุกละหุก กลับรีบเปิดตู้เซฟ นำเอาแผนปฏิวัติและเอกสารต่าง ๆ ออกมาฉีกทำลายอย่างรีบร้อน แต่ก็ไม่ทันเวลา นายทหารผู้ใหญ่ที่เข้าประชุมก็พรวดพราดเข้ามาในห้อง ตรง

เข้ารวบตัวเสนาธิการพรรค ร.ท. จือยัดเอกสารชิ้นสุดท้ายเข้าปาก กระโจนออกหน้าต่างตึกชั้น ๓ ได้ครึ่งตัว ก็ถูกตะครุบตัวลากเข้ามาในห้อง แต่เอกสารชิ้นนั้นหลุดเข้าไปในท้องเสียแล้ว

ขณะที่นายทหารติดต่อปั่นจักรยานไปบอกหน่วยทหารต่าง ๆ นั้น เขาไม่รู้ว่ากองเสนาธิการถูกรวบเสียแล้ว แต่ถ้าเขาไม่มัวปั่นจักรยานไปบอกตามกรมกองต่าง ๆ ให้เตรียมฟังเสียงปืนใหญ่ แต่ตรงไปยังกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ ซึ่งอยู่ใกล้ที่สุด ให้ระเบิดกระสุนนัดแรก หรือถ้า ร.ท. จือไม่มัวทำลายเอกสารในตู้เซพอยู่ แต่รีบเล็ดลอดหรือส่งคนออกไปสั่งให้กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ ยิงบอกสัญญาณแล้ว กรมปืนใหญ่ที่ ๒ ก็จะยิงตาม กองทหารฝ่ายคณะพรรคก็จะรวมกำลังยกเข้าล้อมกระทรวงกลาโหมได้ภายในเวลา ๒๐ นาที นายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่กำลังประชุมกันอยู่ก็จะเปลี่ยนฐานะไป และเหตุการณ์ก็เป็นไปอีกอย่างหนึ่ง

ฝ่ายรัฐบาลเฉือนฝ่ายคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ขบวนยังเติร์กรุ่นแรกของประเทศไทย แค่เส้นผมเดียว.

แผนการขบวนยังเติร์กรุ่นแรก โดยหลักการเป็นแผนการปฏิวัติ เพราะเป็นแผนการเปลี่ยนแปลงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์ ในลัทธิประชาธิปไตย

แต่แผนการปฏิวัติด้วยการทูลเกล้า ฯ ถวายหนังสือ ซึ่งนอกจากจะเป็นแผนการที่เต็มไปด้วยความละมุนละไมแล้ว ยังเป็นแผนการปฏิวัติแปลกประหลาดและพิเศษกว่าแผนการ ปฏิวัติ ของขบวน ยังเติร์กในประเทศเตอรกีและของขบวนปฏิวัติใด ๆ ในโลกด้วย

ขบวนยังเติร์กในเตอรกีภายใต้การนำของเอนเวอร์ ใช้แผนการปฏิวัติด้วยความรุนแรงกว่าในประเทศไทยมาก คือยกกองทัพปฏิวัติเข้าล้อมนครหลวง เกิดการต่อสู้กันอย่างรุนแรงกว่าจะบังคับสุลต่านอับดุลฮามิดให้ ทรงสละราชสมบัติได้ แผนการปฏิวัติของขบวนยังเติร์กในเตอรกี เป็นแผนการใช้กองทัพเข้าล้อมเพื่อมุ่งโจมตีโดยตรง แต่แผนการปฏิวัติของคณะพรรค ร.ศ ๑๓๐ มุ่งที่จะไม่ให้มีการต่อสู้กัน

เหตุการปฏิวัติของขบวนยังเติร์กในเตอรกี ดำเนินไปด้วยความรุนแรงก็เพราะว่า สุลต่านทรงปราบปรามนักปฏิวัติอย่างรุนแรงตลอดมา ทั้ง ๆ ที่มีรัฐธรรมนูญตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๙ แต่อำนาจก็ยังอยู่กับสุลต่าน และถ้าใครมีหัวเสรีนิยม ก็จะถูกหมายหัวว่าเป็นปฏิปักษ์ต่อสุลต่าน และถูกฆ่าถูกจับกุม ประการสำคัญที่สุดคือสุลต่านทุกประองค์ถือเอาความเกลียดชังระหว่างศาสนา เป็นหลักในการบริหารประเทศ คือทำอย่างไรจะฆ่าพวกนับถือศาสนาอื่นให้หมดไป ให้คนทั้งโลกนับถือศาสนาอิสลามแต่เพียงศาสนาเดียว และเมื่อมารัชสมัยสุลต่านอับดุลฮามิด ก็ยิ่งทรงกระทำทารุณโหดร้ายหนักขึ้น เริ่มต้นด้วยทรงยุบสภาและครองอำนาจเผด็จการตามเดิม ทรงตั้งระบบสายลับอย่างถี่ยิบ ทุกตรอกซอกมุม ทุกสถานที่ทำการรัฐบาล ห้างร้าน บริษัท ร้านกาแฟ ตลอดจนตามบ้านข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ พวกสายลับจะควบคุมอย่างหนัก เกือบจะกล่าวได้ว่า ใครพูดอะไรเมื่อไรอับดุลฮามิดรู้หมด ยิ่งทารุณโหดร้ายมากขึ้น ก็ยิ่งหวาดระแวงภัยมากขึ้นจึงโปรดให้สร้างพระราชวังขึ้นใหม่ มีกำแพงสลับลับซับซ้อนทำเป็นปริศนาให้หลงงุนงง เข้าทางนี้ไปออกทางโน้น เข้าทางนั้นไปออกทางนี้ มีอุโมงและห้องใต้ดินสลับซับซ้อน ยากที่จะจดจำได้ว่าทางไหนเข้าทางไหนออก โปรดให้เอานักโทษ

มาสร้าง สร้างเสร็จแล้วให้เอานักโทษไปประหารชีวิตให้หมด เพื่อไม่ให้คนอื่นรู้ช่องทางพิเศษขึ้นลงคดเคี้ยวอย่างไร หรือเก็บซ่อนอะไรไว้ที่ไหน พระราชวังนี้ดูเป็นค่ายทหารมากกว่าที่จะเป็นพระราชวัง ความกลัวการปฏิบัติและหวาดระแวงว่าจะถูกทำร้าย อับดุลฮามิดถึงกับต้องจัดหาตัวปลอมไว้หลอกลวงด้วยประการต่างๆ เวลาจะเสด็จไปไหน พระองค์มิได้เสด็จไปเอง โปรดให้ตัวปลอมไปแทน เวลาเสด็จเข้าบรรทม ตัวปลอมก็แสดงตนให้ปรากฏแก่คนอื่น หรือส่งเสียงอยู่ภายในห้อง แสดงว่าสุลต่านยังมิได้หลับ และทรงเกรงว่าจะมีผู้ลอบวางยาพิษ ถึงกับโปรดให้นางในฮาเร็มป้อนอาหารด้วยมือ แทนการใช้ช้อนและซ่อม ด้วยถือว่ามือผู้หญิงจะป้องกันยาพิษได้ ยิ่งหวาดระแวงก็ยิ่งคิดจะฆ่าคน แล้วการฆ่าฟันครั้งใหญ่ก็เกิดขึ้น คือการฆ่าชาวอาร์มีเนียซึ่งนับถือคฤสตศาสนา อับดุลฮามิดใช้กลอุบายร้ายกาจ โดยสั่งให้พวกสายลับแพร่ข่าวเท็จว่า รัฐบาลจะบังคับให้ผู้นับถือคฤสต-ศาสนาสวมปลอกคอสีเหลืองทุกคน และจะตอกรูปปีศาจไว้หน้าประตูบ้าน ขณะเดียวกัน ก็ให้พวกสายลับเที่ยวปลุกปั่นผู้นับถือศาสนาอิสลามว่า พวกคริสเตียนกำลังซ่องสุมอาวุธ เพื่อทำการปล้นและทำลายสุเหร่า พวกมุสลิมฟังข่าวลือเหล่านั้นก็เตรียมสู้เต็มที่ พวกคริสเตียนกับพวกมุสลิมจึงเกิดการต่อสู้กัน พวกมุสลิมลุกฮือขึ้นฆ่าฟันพวกคริสเตียนเป็นการใหญ่ แคว้นอาร์มีเนียกลายเป็นทะเลเลือด บ้านเรือนถูกเผาผลาญ ผู้หญิงเด็กและคนแก่ถูกกระทำทารุณกรรม การฆ่าฟันดำเนินไปอย่างโหดร้าย มีการเชือดคนเล่นเหมือนกับเชือดคอแกะบูชายันต์ ฆ่ากันอยู่ ๒ ปี จำนวนมนุษย์ที่ถูกฆ่าตายด้วยความบ้าเลือดของอับดุลฮามิดประมาณห้าแสนคน เท่านั้นยังไม่พอ วันหนึ่งธนาคารออตโตมานในกรุงคอน-สะแตนติโนเปิลถูกวางระเบิด สายลับรายงานว่า พวกอาร์มีเนียเป็นผู้ลอบวาง

ระเบิด อับดุลฮามิดจึงสั่งให้ทหารชั้นเยี่ยมของพระองค์ ออกสังหารชาวอาร์มีเนีย ที่อยู่ในกรุงคอนสะแตนติโนเบิล แต่เนื่องจากพระองค์ไม่โปรดเสียงปืน เพราะทำให้ประสาทเสีย จึงโปรดให้ทหารใช้ตะลุมพุกแทนปืน ภายใน ๓ วัน พวกทหารใช้ตะลุมพุกทุบพวกอาร์มีเนียที่อยู่ในกรุงคอนสะแตนติโนเบิลตายจนหมดสิ้น นับเป็นประวัติการณ์ฆ่าคนครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์สมัยใหม่

ขณะนั้น ฝ่ายปฏิวัติภายใต้การนำของเอนเวอร์ซ่องสุมกำลังอยู่ที่แคว้นมาซิโดเนีย สุลต่านส่งทหารไปปราบ แต่กองทัพที่ส่งไปกลับไปเข้ากับฝ่ายปฏิวัติเสีย อับดุลฮามิดตกพระทัย จึงยอมปฏิบัติตามคำแนะนำของโหรประจำราชสำนักที่กราบทูลให้ยอมจำนนต่อฝ่ายปฏิวัติ แต่หลังจากเปิดรัฐสภาได้ ๕ เดือน อับดุลฮามิดก็เล่นตลกกับฝ่ายปฏิวัติ โดยรวบรวมนายทหารชั้นประทวนก่อการยึดอำนาจขับไล่พวกยังเติร์ก ซึ่งส่วนมากเป็นนายทหารชั้นสัญญาบัตร จับนายทหารเหล่านั้นฆ่าเสียเป็นจำนวนมาก พวกที่รอดตายต่างก็พากันหนีกลับไปยังแคว้นมาซิโด-เนีย แล้วจึงยกกองทัพปฏิวัติเข้ามาล้อมกรุงคอนสะแตนติโนเบิล ล้อมไว้เพียงวันเดียวนายทหารชั้นประทวนที่ยึดอำนาจอยู่ ก็ยอมจำนน พวกยังเติร์กบังคับให้สุลต่านอับดุลฮามิดมละราชสมบัติ

จากเรื่องราวย่อ ๆ นี้จะเห็นได้ว่า ขบวนยังเติร์กในเตอรกีตกอยู่ภายใต้การปกครองอันรุนแรงของระบอบสุลต่าน จึงมีแต่เพิ่มความเคียดแค้นชิงชังแก่ขบวนยังเติร์ก และบังคับให้พวกยังเติร์กต้องกำหนดแผนการปฏิวัติด้วยความรุนแรง

แต่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทย มิได้แสดงความรุนแรงเหมือนระบอบสุลต่านของเตอรกี มีอยู่เพียง ๒ ครั้งที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ได้ทำความกระเทือนจิตใจอย่างรุนแรงต่อพวกทหารหนุ่ม คือการลงพระราชอาญาเฆี่ยนหลังนายทหาร ๕ คน และการตั้งกองเสือป่าขึ้นมาแข่งกับทหาร

เรื่องมีว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ปลายรัชกาลที่ ๕ มหาดเล็กของสมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เกิดทะเลาะวิวาทกับทหารในกรมทหารราบที่ ๒ เชิงสะพานมัฆวานรังสรรค์ด้วยเรื่องผู้หญิง คืนหนึ่ง "มหาดเล็กสมเด็จพระบรม" ใช้ไม้รุมตีหัวนายดาบราบ ๒ คนหนึ่ง นายดาบวิ่งกุมหัวเข้ากรมทหารและรายงานให้ผู้บังคับกองร้อยทราบ พวกมหาดเล็กก็วิ่งตามไปท้าทายอยู่หน้ากรม ผู้บังคับกองร้อยโกรธที่มีผู้อุกอาจมาข่มเหงทหารถึงหน้ากรม จึงวิ่งนำหน้าทหารจำนวนหนึ่ง ถือกิ่งก้ามปูพุ่งเข้าตีพวกมหาดเล็ก พวกมหาดเล็กสู้ไม่ไหว จึงวิ่งหนีเข้าวังปารุสก์ ซึ่งเป็นที่ประทับสมเด็จพระบรม

เมื่อสมเด็จพระบรมทรงทราบ ก็รับสั่งให้สอบสวน นายทหารทั้ง ๕ คน ที่ไล่ตีพวกมหาดเล็กรับสารภาพ สมเด็จพระบรมจึงนำความขึ้นกราบทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ขอให้ลงพระราชอาญาเฆี่ยนหลังทหารเหล่านั้น ฐานอุกอาจบุกรุกถึงหน้าประตูวังของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร องค์รัชทายาท

ในชั้นแรก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ไม่ทรงเห็นด้วย และเจ้านายบางพระองค์ก็ทรงคัดค้าน เช่นกรมหลวงราชบุรี ทรงเห็นว่าควรจัดการไปตามกระบิลเมือง เพราะได้เลิกจารีตนครบาลและใช้ประมวลกฎหมายอาญาแล้ว แต่สมเด็จพระบรมทรงยืนยันจะให้เฆี่ยนหลัง มิฉะนั้นจะทรงลาออกจากตำแหน่งรัชทายาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงพิจารณาเห็นว่าเรื่องจะไปกันใหญ่ จึงทรงอนุญาตให้เฆี่ยนหลัง

การลงพระอาญาเฆี่ยนหลังนายทหารครั้งนั้น เป็นเหตุให้ข้าราชการทั้งทหารพลเรือน นักกฎหมายและประชาชนทั่วไป เศร้าสลดใจไปตาม ๆ กัน นักเรียนนายร้อยทหารบกทุกชั้นพากันหยุดเรียน และบางคนปล่อยอารมณ์ออกมาอย่างรุนแรงและแสดงกิริยาไม่กลัวใคร

ในท่ามกลางบรรยากาศอันน่ากลัวนั้น สมเด็จเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถรับสั่งแก่นายทหารชั้นผู้ใหญ่ว่า พระองค์ทรงทราบเรื่องเมื่อเสร็จกันไปแล้ว และว่า "ทหารเป็นทหารของชาติ แต่มหาดเล็กเป็นคนใช้ส่วนตัว ถ้าเป็นฉัน ฉันจะเรียกเด็กของฉันพร้อมด้วยทหารมาสั่งสอนให้มีความสามัคคีกัน อย่าได้ถือพวกถือเหล่า เพราะเป็นไทยด้วยกัน พูดเพียงเท่านี้ก็พอแล้ว" และในฐานะผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อย ทรงเรียกประชุมนักเรียน ตรัสปลอบโยนด้วยความเศร้าพระทัยอยู่เกือบชั่วโมง ตอนหนึ่งรับสั่งว่า "ทหารหรือเจ๊กลากรถย่อมมีฐานะในความเป็นพลเมืองเท่ากัน แต่พระเจ้าแผ่นดินทรงอำนาจที่จะลงโทษพลเมืองฐานบิดากับบุตรได้เสมอ การเฆี่ยนพลเมืองก็ทรงถือว่าเป็นการสั่งสอนบุตร มิได้ทรงถือโกรธและเอาโทษตามกฎหมายแผ่นดิน ยิ่งเป็นทหารด้วยแล้วก็ทรงถือว่าเป็นครอบครัวเดียวกัน จึงได้ลงพระอาญาเฆี่ยนเพื่อการสั่งสอนเท่านั้น"

นักเรียนนายร้อยทั้งโรงเรียน ทราบซึ้งตรึงใจในพระดำรัส ยอมเข้าห้องเรียนตามเดิม

อีกเรื่องหนึ่ง คือการที่รัชกาลที่ ๖ ทรงตั้งกองเสือป่าขึ้นในปีแรกที่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ความรู้สึกของทหารข้าราชการและประชาชนทั่วไปเห็นเป็นกิจกรรมที่ตั้งขึ้นซ้อนกับทหารและแข่งดีกับทหาร เป็นเหตุแตกความสามัคคีของชาติ สิ้นเปลืองงบประมาณแผ่นดินโดยใช่เหตุ เสียเวลา เสียทรัพย์

และเป็นการทรมาณแก่ผู้ที่ต้องไปฝึกเสือป่า เปิดโอกาสให้ผู้เห็นแก่ตัวไปแสวงหาประโยชน์ ประชาชนไม่พอใจเสือป่าอย่างมาก และหนังสือพิมพ์พากันวิจารณ์อย่างรุนแรง แม้แต่กรมหลวงพิษณุโลกก็ทรงแสดงอาการไม่พอพระทัยอย่างมาก

อย่างไรก็ดี แม้ว่าเรื่อง ๒ เรื่องนี้ จะเป็นความกระเทือนใจอย่างแรงที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก่อให้เกิดแก่ประชาชนชาวไทย โดยเฉพาะแก่ขบวนยังเติร์ก แต่เมื่อเปรียบกับระบอบสุลต่านของเตอรกีแล้ว ก็ห่างไกลกันลิบลับ และก็มีปัจจัยอื่นเข้ามาชดเชย ที่สำคัญคือไม่ปรากฏว่าผู้มีหัวเสรีนิยมได้ถูกปองร้ายเบียดเบียน และทั้ง ๆ ที่ข่าวการเคลื่อนไหวของคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ มิได้เป็นความลับเท่าใดนัก ก็มีการจับกุมกันขึ้น เพราะการหักหลังกันภายในพรรคเท่านั้น

เมื่อขบวนยังเติร์กรุ่นแรก มิได้ถูกกระทำรุนแรงจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แผนการปฏิวัติจึงเป็นแผนการละมุนละไม

การที่ขบวนยังเติร์กรุ่นแรกในประเทศไทย ใช้แผนปฏิวัติถวายหนังสือซึ่งเป็นแผนละมุนละไมไม่รุนแรง และประสบความพ่ายแพ้โดยถูกฝ่ายรัฐบาลเฉือนแค่เส้นผมเดียวนั้น บางคนวิจารณ์ว่า เป็นเพราะใช้แผนปฏิวัติไม่รุนแรงทีเดียว จึงพ่ายแพ้ ถ้าคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ทำการปฏิวัติด้วยความรุนแรงเหมือนอย่างขบวนยังเติร์กในเตอรกี ก็จะชนะอย่างแน่นอน

นี่เป็นปัญญหาหลักการของการปฏิวัติ ซึ่งสมควรจะทำความเข้าใจกันสักเล็กน้อย สำหรับบรรดาผู้สนใจต่อการปฏิวัติ

คำว่า "ปฏิวัติ" นั้น นอกจากในประเทศคอมมิวนิสต์แล้ว ดูเหมือนจะใช้กันมากที่สุดก็ในประเทศไทยนี่แหละ ในขณะนี้ประเทศไทยปกครองโดยคณะปฏิวัติ และในวันนี้ข่าวลือว่าจะมีการปฏิวัติก็ยังมีอยู่ เมืองไทยมีคณะปฏิวัติ

มาแล้วหลายคณะ เริ่มด้วยคณะปฏิวัติจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อจอมพล สฤษดิ์ ถึงแก่กรรม จอมพล ถนอม กิตติขจร เข้ามาทำหน้าที่เป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติต่อไป เป็นคณะปฏิวัติของจอมพล ถนอม ต่อมาจอมพล ถนอม ทำการปฏิวัติใหม่ เป็นคณะปฏิวัติใหม่ เป็นคณะปฏิวัติชุดที่ ๒ ของจอมพล ถนอม ต่อมาพลเอกฉลาด หิรัญศิริ ตั้งคณะปฏิวัติจับพลเอก ประเสริฐ ธรรมศิริ ไปเป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติ ออกแถลงการณ์ได้ ๒—๓ ฉบับก็พ่ายแพ้ไป และครั้งหลังสุดพลเรือเอกสงัด ชะลออยู่ เป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติ จัดการเปลี่ยนคณะปฏิรูปเป็นคณะปฏิวัติ ซึ่งทำการปกครองมาจนกระทั่งบัดนี้

ความจริง ผู้ริเริ่มใช้คำว่า "ปฏิวัติ" มาตั้งเป็นคณะปฏิวัตินั้น ไม่ใช่จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ แต่เป็นหลวงวิจิตรวาทการ คือในระหว่างที่พรรคชาติสังคมกำลังวุ่นวาย พลเอก ถนอม กิตติขจร (ยศขณะนั้น) คุมไม่อยู่ ขณะจอมพล สฤษดิ์ กำลังคิดแก้ไขสถานการณ์อยู่นั้น หลวงวิจิตร ฯ ซึ่งพ้นจากตำแหน่งเอกอัครราชทูตไทยประจำสวิสเซอร์แลนด์ ได้แวะไปเยี่ยมจอมพล สฤษดิ์ที่อังกฤษ จอมพล สฤษดิ์ ได้ปรารภถึงความวุ่นวายทางการเมืองให้หลวงวิจิตร ฯ ฟัง และแสดงความวิตกว่าพลเอก ถนอม จะคุมสถานการณ์ไม่ได้ หลวงวิจิตรฯ จึงเสนอต่อจอมพล สฤษดิ์ว่า ต้องแก้ปัญหาด้วย "การปฏิวัติ" แต่ต้องไม่เอาการปฏิวัติกับการ "รัฐประหาร" ไปปะปนกัน หลวงวิจิตร ฯ ชี้แจงว่า การปฏิวัตินั้นมิได้หมายความแต่เพียงการเปลี่ยนบุคคลผู้ถือบังเหียนการปกครองเท่านั้น แต่หมายความถึงการเปลี่ยนแปลงอันเป็นสาระสำคัญที่เกี่ยวกับชีวิตจิตใจของประชาชน เปลี่ยนระบบสังคม เปลี่ยนระบบเศรษฐกิจ เปลี่ยนแนวการศึกษา รวมตลอด

จนถึงเปลี่ยนนิสัยใจคอมนุษย์ให้เป็นไปในทางที่เห็นว่าดีกว่าเก่าด้วย การปฏิวัติอาจต้องเริ่มต้นด้วยการทำรัฐประหารหรือจลาจล แต่ถ้าผู้ทำรัฐประหารหรือการจลาจลยึดอำนาจได้แล้ว ไม่ทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงอะไรให้ดีขึ้น เศรษฐกิจของชาติไม่กระเตื้องขึ้น หรือกลับทรุดหนักลงไปอีก ผู้กระทำการรัฐประหารหรือจลาจลนั้น ก็ย่อมกลายเป็นผู้ร้ายของประวัติศาสตร์ไป หลวงวิจิตร ฯ ชี้แจงต่อจอมพล สฤษดิ์ ว่าอย่างนี้

จอมพล สฤษดิ์ ฟังคำชี้แจงของวิจิตร ฯ แล้ว มองเห็นทางแก้ปัญหาและเกิดความเชื่อมั่นว่า หนทางแก้ไขสถานการณ์มีแต่ทางเดียวคือ "ทำการปฏิวัติ"

ฉะนั้น จอมพล สฤษดิ์ จึงบินด่วนอย่างเงียบเชียบจากอังกฤษมา "ทำการปฏิวัติ" เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ ตามแผนการและหลักการที่หลวงวิจิตร ฯ ชี้แจง จะเห็นได้ว่า ประกาศของคณะปฏิวัติฉบับที่ ๑๑ ลงวันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๐๑ มีข้อความตอนหนึ่งว่า

"คณะปฏิวัติ ขอประกาศให้ประชาชนทราบแผนการดำเนินงานของคณะปฏิวัติที่จะจัดทำดังต่อไปนี้ ๑. เนื่องจากการกระทำครั้งนี้ เป็น*การปฏิวัติ* ไม่ใช่เพียง*รัฐประหาร*อย่างที่เคยกระทำกันมาในครั้งก่อน ๆ คณะรัฐบาลที่จัดตั้งขึ้นในชั้นต้นนี้ จึงจะมีรูปเป็น*รัฐบาลปฏิวัติ*ในระยะหัวเลี้ยวตัวต่อแห่งการเปลี่ยน...." ซึ่งเป็นหลักการอันเดียวกับที่หลวงวิจิตรฯ ชี้แจงต่อจอมพล สฤษดิ์ที่อังกฤษ

หลวงวิจิตรฯ เป็นนักประวัติศาสตร์ จึงเข้าใจความหมายของคำว่าปฏิวัติ และความหมายของคำว่าปฏิวัติซึ่งหลวงวิจิตร ฯ อธิบายแก่จอมพล สฤษดิ์นั้น นับว่าถูกต้องในหลักสาระสำคัญ

แต่เมื่อลงมือทำเข้าจริง ก็ไม่ตรงกับความหมายที่หลวงวิจิตร ฯ อธิบาย และเมื่อหลวงวิจิตร ฯ ถึงแก่กรรมแล้ว ก็ไม่มีใครเข้าใจคำว่าปฏิวัติ และเอาปฏิวัติกับรัฐประหารไปปะปนกัน ใครทำรัฐประหารก็พูดว่าปฏิวัติ บางทีก็พูด ๒ คำควบกัน เป็นปฏิวัติรัฐประหารก็มี เคยมีนักวิชาการบางคนทักท้วงบ้างเหมือนกัน แต่ไม่มีใครสนใจ คงพูดปฏิวัติหรือปฏิวัติรัฐประหารกันเรื่อยมา และถ้าพูดคำเดียว แทนที่จะพูดว่ารัฐประหาร กลับพูดว่าปฏิวัติ มีอยู่ครั้งหนึ่งกลายเป็น "ปฏิรูป" ไป แล้วก็ยิ่งไม่เข้าท่า จึงเลิกปฏิรูป หันมาปฏิวัติกันต่อไป เมืองไทยจึงปฏิวัติกันเสียจริง ปฏิวัติกันมากกว่าประเทศใด ๆ หมด น่าจะเจริญมั่นคงกว่าประเทศไหน ๆ หมด เพราะการปฏิวัติย่อมเป็นปัจจัยสำคัญของความเจริญมั่นคง แต่เรากลับเป็นห่วงต่อความอยู่รอดของชาติกันเป็นการใหญ่ เรื่องมันยังไงกันแน่?

ความจริงแล้ว การที่เมืองไทยมีปฏิวัติมากที่สุดนั้น มากแต่คำพูดปฏิวัติ ดูเหมือนจะพูดปฏิวัติกันมากกว่าประเทศคอมมิวนิสต์ แต่การกระทำปฏิวัติกลับมีน้อยที่สุด ส่วนมากเป็นการกระทำที่ตรงกันข้ามกับการปฏิวัติ

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประเทศไทย แม้ว่าจะมีมากครั้ง แต่ที่เข้าหลักว่าเป็นปฏิวัติมีเพียง ๒ ครั้ง ครั้งแรกคือแผนการปฏิวัติของขบวนยังเติร์กรุ่นแรก ซึ่งเตรียมการมาจนเกือบจะถึงวันลงมือทำการปฏิวัติอยู่แล้ว ก็ถูกจับกุมเสียก่อน อีกครั้งหนึ่งคือการเปลี่ยนการปกครองโดยคณะราษฎร์ แต่ก็เป็นปฏิวัติเฉพาะในระยะแรก พอผ่านไปหน่อยก็กลายเป็นอื่น

และมีอีก ๒ ครั้งที่มีลักษณะปฏิวัติเจือปนอยู่บ้าง ครั้งหนึ่งคือการเปลี่ยนแปลงเมื่อ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ ซึ่งหลวงวิจิตร ฯ เป็นผู้อธิบายความหมายของคำว่าปฏิวัติอย่างถูกต้องในหลักสาระสำคัญ แต่การกระทำก็หาได้ตรงกับความหมายที่

หลวงวิจิตร ฯ อธิบายไว้ไม่ แต่ถึงกระนั้นก็ยังแตกต่างกับการเปลี่ยนแปลงครั้งต่อ ๆ มาที่ใช้คำปฏิวัติ ซึ่งนอกจากจะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่เป็นปฏิวัติแล้ว ยังนำเอาคำปฏิวัติมาบิดความหมายเสียอีกด้วย

การเปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่งที่มีลักษณะปฏิวัติเจือปน คือเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ เหตุการณ์ครั้งนั้นมีการเคลื่อนไหวมวลชนอย่างกว้างขวาง มีนิสิตนักศึกษานักเรียนเป็นตัวชูโรง การเคลื่อนไหวมวลชนครั้งนั้นมีลักษณะปฏิวัติ เพราะต่อต้านเผด็จการ แต่การเคลื่อนไหวมวลชนครั้งนั้นตกเป็นเครื่องมือของฝ่ายขวาใช้โค่นคณะปฏิวัติ คู่ปรปักษ์เฉพาะหน้าในเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคมนั้น คือฝ่ายขวากับคณะปฏิวัติ (ซึ่งมีจอมพล ถนอม เป็นหัวหน้า) ฝ่ายขวาพยายามโค่นคณะปฏิวัติมานานแล้ว แต่โค่นไม่ลง เพราะมีกำลังไม่พอ ครั้นเมื่อเกิดการเคลื่อนไหวมวลชน ต่อต้านเผด็จการอย่างกว้างขวาง ฝ่ายขวาจึงใช้การเคลื่อนไหวมวลชนนั้นเป็นเครื่องมือโค่นคณะปฏิวัติได้สำเร็จ ขณะนั้นมีความเข้าใจกันโดยทั่วไปว่า มวลชนชนะเผด็จการ แต่ความจริงแล้ว ฝ่ายขวาชนะคณะปฏิวัติ มวลชนไม่ได้มีส่วนแบ่งในชัยชนะของฝ่ายขวา ฝ่ายขวารวมเอาชัยชนะไว้ฝ่ายเดียว และเมื่อถึงระยะหนึ่ง มวลชนที่เป็นกำลังให้ฝ่ายขวาโค่นคณะปฏิวัติในเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ก็ถูกฝ่ายขวาเล่นงานเสียย่อยยับ

เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคมนั้น นักวิชาการบางคนบอกว่าเป็นการปฏิวัติอันยิ่งใหญ่ ถึงกับเอาไปเทียบกับมหาปฏิวัติฝรั่งเศส (Great French Revolution) ก็มี แต่ความจริงแล้วเป็นเหตุการณ์ซึ่งฝ่ายขวาใช้การเคลื่อนไหวมวลชนเป็นเครื่องมือโค่นคณะปฏิวัติ เพื่อปูทางสำหรับเล่นงานมวลชนในภายหลัง ซึ่งตรงกันข้าม

กับการปฏิวัติ ฉะนั้นจึงพูดไม่ได้ว่าเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม เป็นปฏิวัติ พูดได้แต่ว่ามีลักษณะปฏิวัติเจือปน ในแง่ที่การเคลื่อนไหวมวลชนครั้งนั้นมีลักษณะปฏิวัติ

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองนั้น แบ่งอย่างกว้าง ๆ ได้เป็น ๒ ชนิด ชนิดหนึ่ง เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นปฏิวัติ (Revolutionary) อีกชนิดหนึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นปฏิกิริยา (Reactionary)

การเปลี่ยนแปลงที่เป็นปฏิวัติ หมายความถึงการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งเก่าไปสู่สิ่งใหม่ที่ก้าวหน้า อย่างเช่นการเปลี่ยนแปลงจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์ เป็นการเปลี่ยนจากสิ่งเก่าไปเป็นสิ่งใหม่ที่ก้าวหน้ากว่า จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นปฏิวัติ

แต่การเปลี่ยนแปลงที่ก้าวหน้าขึ้นนั้น ไม่ใช่เป็นการปฏิวัติเสมอไป จะต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งหนึ่งไปเป็นอีกสิ่งหนึ่งด้วย จึงจะเป็นการปฏิวัติ ถ้าเป็นการเปลี่ยนแปลงภายในสิ่งเดียวกัน แม้ว่าจะเปลี่ยนแปลงให้ก้าวหน้าขึ้นก็ไม่เป็นการปฏิวัติ แต่เป็นการปฏิรูป (Reform) อย่างเช่นการเปลี่ยนแปลงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระทำ แม้ว่าจะก้าวหน้าไปอย่างมาก แต่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังอยู่ การเปลี่ยนแปลงนั้นจึงเป็นปฏิรูป ไม่ใช่การปฏิวัติ

แต่การเปลี่ยนแปลงเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เป็นการเปลี่ยนแปลงจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์ เป็นการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งหนึ่งไปเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งก้าวหน้ากว่า จึงเป็นการปฏิวัติ

การเปลี่ยนแปลงที่เป็นปฏิกิริยานั้น หมายความถึงการเปลี่ยนแปลงจากก้าวหน้าเป็นล้าหลัง หรือที่เรียกกันว่าถอยหลังเข้าคลอง ไม่ว่าจะเป็นการ

เปลี่ยนแปลงจากสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง หรือเป็นการเปลี่ยนแปลงภายในสิ่งเดียวเดียวกันก็ตาม อย่างเช่นสมัยรัฐบาล มรว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และ มรว. เสนีย์ ปราโมช เป็นประชาธิปไตยอยู่บ้าง แต่รัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ทำลายเสรีภาพหมดสิ้น รัฐบาลนายธานินทร์ จึงเป็นปฏิกิริยา แต่หรอกคนว่าเป็นรัฐบาลปฏิรูป

ส่วนการรัฐประหารนั้น หมายความถึงการเปลี่ยนแปลงผู้ครองอำนาจด้วยวิธีใช้กำลังบังคับ และเป็นการกระทำระหว่างผู้ปกครองด้วยกัน ประชาชนไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง และการรัฐประหารอาจเป็นปฏิวัติ อาจเป็นปฏิรูปหรืออาจเป็นปฏิกิริยาก็ได้

จะต้องเข้าใจความหมายของปฏิวัติ รัฐประหาร ปฏิรูป และปฏิกิริยาให้ถูกต้องเสียก่อน จึงจะเข้าใจขบวนยังเติร์กได้ดี แล้วจึงจะวิเคราะห์ได้ว่าความพ่ายแพ้ของขบวนยังเติร์กรุ่นแรก เกิดจากการไม่ปฏิวัติด้วยความรุนแรงใช่หรือไม่ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป.

เมื่อได้รู้แล้วว่า รัฐประหารคืออะไร ปฏิรูปคืออะไร ปฏิกิริยาคืออะไร และได้รู้แล้วว่า รัฐประหารเป็นได้ทั้งปฏิวัติ ปฏิรูปและปฏิกิริยา ก็จะวินิจฉัยได้ว่า รัฐประหารแต่ละครั้งในประเทศไทยนั้นเป็นอะไร

รัฐประหารที่พูดได้เต็มปากว่าเป็นปฏิวัติ มีเพียง ๒ ครั้ง คือรัฐประหารของคณะราษฎร์ โค่นรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ และรัฐประหารของคณะราษฎร์โค่นรัฐบาลของพระยามโนปกรณ์นิติธาดา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖

รัฐประหารของคณะปฏิวัติ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๑๐ ตามแนวของหลวงวิจิตรวาทการ ใช้คำปฏิวัติในความหมายที่ถูกต้อง และมีนโยบายที่ถูกต้องบางส่วน เช่นนโยบายเปลี่ยนระบอบประชาธิปไตยแบบเก่า เป็นระบอบประชาธิปไตยที่เหมาะสมกับสภาวการณ์และลักษณะพิเศษของประเทศไทย แต่ในทางปฏิบัติหาได้เป็นไปตามนโยบายนั้นไม่

รัฐประหารนอกจากนี้ เป็นปฏิกิริยาทั้งสิ้น

รัฐประหารของคณะปฏิวัติ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๒๐ ทีแรกมีลักษณะปฏิรูปอยู่บ้าง เพราะหย่อนคลายระบอบเผด็จการของรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร และให้สัญญาว่าจะเป็นประชาธิปไตย แต่กลับกลายเป็นปฏิกิริยาไปอย่างฉับพลันด้วยการขึ้นภาษีครั้งใหญ่อย่างผิดพลาด แต่ยืนยันว่าถูกต้อง ถ้ายังยืนยันว่าขึ้นภาษีครั้งนี้ถูกต้องอยู่แล้ว รัฐประหาร ๒๐ ตุลาคม ๒๕๒๐ ก็จะเป็นปฏิกิริยาหนักขึ้นทุกที

ฉะนั้น ชื่อคณะปฏิวัติของแต่ละคณะจึงไม่ตรงกับความเป็นจริง ชื่อเป็นคณะปฏิวัติ แต่นโยบายและการกระทำเป็นคณะปฏิกิริยา มีอยู่คณะหนึ่ง ตั้งชื่อว่า "คณะปฏิรูป" แต่นโยบายและการกระทำเป็นปฏิกิยายิ่งกว่าคณะใด ๆ ทั้งสิ้น และมีคณะหนึ่งใช้ชื่อว่า "คณะรัฐประหาร" ก็นับว่าชื่อตรงดีเหมือนกัน เพราะคณะนั้นเอาแค่ทำรัฐประหาร ไม่คิดจะทำอะไรอีก แต่ถ้าจะตั้งชื่อให้ตรงกับการกระทำกันจริง ๆ แล้ว ไม่ว่าคณะรัฐประหาร คณะปฏิวัติหรือคณะปฏิรูป จะต้องตั้งชื่อว่า "คณะปฏิกิริยา" หรือ "คณะถอยหลังเข้าคลอง" เหมือนกันทุกคณะ

ฉะนั้น เราไม่ควรเข้าใจผิดกับคำว่าปฏิวัติและคำว่าปฏิรูป ซึ่งคณะต่าง ๆ เอามาใช้อย่างไม่ตรงกับความจริง ความจริงแล้ว คณะที่ใช้ชื่อว่าคณะปฏิวัติ

หรือคณะปฏิรูป ไม่มีคณะใดที่จะคู่ควรกับคำว่าปฏิวัติหรือปฏิรูปเลย จึงไม่มีสิทธิ์ที่จะใช้คำว่าคณะปฏิวัติหรือคณะปฏิรูป มีอยู่เพียง ๒ คณะเท่านั้น ที่มีสิทธิ์ที่จะใช้คำว่าคณะปฏิวัติ คือคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ และคณะราษฎร์ นัยหนึ่ง ขบวนยังเติร์กที่ประกาศนโยบายปฏิวัติและรับช่วงสืบทอดเป็นลำดับมานั่นแหละ คือคณะปฏิวัติ นอกนั้นไม่ใช่คณะปฏิวัติ แต่เป็นคณะปฏิกิริยาหรือคณะถอยหลังเข้าคลองที่ปลอมตัวเป็นคณะปฏิวัติหรือคณะปฏิรูป

จึงเห็นได้ว่า เมืองไทยไม่ได้มากด้วยปฏิวัติ แต่มากด้วยปฏิกิริยา มากด้วยถอยหลังเข้าคลอง จึงไม่ไปถึงไหนสักที

โดยมากมักจะเข้าใจกันว่า การปฏิวัติเป็นการกระทำอย่างรุนแรง เห็นการปฏิวัติเป็นความรุนแรง จึงถือว่า ถ้าปฏิวัติก็ต้องกระทำอย่างรุนแรง ถ้าไม่กระทำอย่างรุนแรงก็ไม่ใช่การปฏิวัติ และถ้าใครปฏิวัติโดยไม่รุนแรงก็จะต้องพ่ายแพ้ ความพ่ายแพ้ของขบวนยังเติร์กรุ่นแรก เกิดจากแผนการปฏิวัติถวายหนังสือซึ่งเป็นแผนปฏิวัติละมุนละไมไม่รุนแรง

การปฏิวัติกับความรุนแรงนั้น ไม่ใช่เรื่องเดียวกัน การปฏิวัติกับความรุนแรงไม่ใช่อยู่ด้วยกัน แต่แยกจากกัน สิ่งที่ไม่แยกจากกันแต่จะต้องอยู่ด้วยกัน คือ การปฏิวัติกับความรวดเร็ว

การปฏิวัตินั้นจะต้องกระทำอย่างรวดเร็ว หรือเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วเสมอไป เพราะการปฏิวัติคือการเปลี่ยนจากสิ่งหนึ่งไปเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนลักษณะของสิ่ง เช่นเปลี่ยนน้ำเป็นน้ำเดือด เปลี่ยนน้ำเป็นน้ำแข็ง ไม่มีการเปลี่ยนอย่างช้า ๆ แต่เป็นการเปลี่ยนอย่างรวดเร็ว เปลี่ยนอย่างฉับพลันเสมอ

ไป การเปลี่ยนอย่างฉับพลันจากน้ำเป็นน้ำเดือด หรือจากน้ำเป็นน้ำแข็งนั่นแหละ คือการปฏิวัติ

แต่ก่อนที่จะถึงจุดเดือดหรือจุดแข็ง การเปลี่ยนของน้ำก็เป็นไปอย่าง ช้า ๆ คือค่อย ๆ ร้อนขึ้นหรือค่อย ๆ เย็นลง แต่นั่นเป็นการเปลี่ยนภายในสิ่งเดียวกัน ไม่ใช่เปลี่ยนลักษณะจากสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง การเปลี่ยนเช่นนี้เป็นการปฏิรูป

การเปลี่ยนช้า ๆ หรือการปฏิรูปนี้ เมื่อถึงจุดเดือด ก็จะเปลี่ยนเป็นน้ำเดือดอย่างฉับพลัน หรือเมื่อถึงจุดแข็ง ก็จะเปลี่ยนเป็นน้ำแข็งอย่างฉับพลัน การเปลี่ยนลักษณะในจุดเดือดและจุดแข็ง จะไม่มีการเปลี่ยนอย่างช้า ๆ เป็นอันขาด แต่จะต้องเปลี่ยนอย่างฉับพลันเสมอไป

การเปลี่ยนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์ เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เป็นการเปลี่ยนอย่างฉับพลัน พอพระยาพหล ฯ ออกมายืนประกาศเลิกล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ลานพระบรมรูปทรงม้า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็หายไป เกิดระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์ขึ้นทันที การเปลี่ยนระบอบการปกครองซึ่งเป็นการปฏิวัตินั้น ไม่ว่าในประเทศใดหรือสมัยใด จะต้องเป็นการเปลี่ยนอย่างรวดเร็วทั้งสิ้น

แต่การปฏิวัติเปลี่ยนระบอบการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ นั้น เป็นแต่เพียงเปลี่ยนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์เท่านั้น แต่ไม่ได้เปลี่ยนระบอบปริมิตาญาสิทธิราชให้เป็นระบอบประชาธิปไตยจริงอยู่ ในระยะแรกของระบอบปริมิตาญาสิทธิราชหรือระบอบพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ เป็นระบอบประชาธิปไตย แต่ต่อมาไม่นานระบอบปริมิตาญา

สิทธิราชนั้น ก็กลายเป็นระบอบเผด็จการในรูปต่าง ๆ สลับกันไปตลอดเวลา ๔๐ กว่าปีที่ผ่านมา

ระบอบการปกครองที่ประเทศชาติและประชาชนต้องการนั้น คือ ระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์ประชาธิปไตย ไม่ใช่ระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์เผด็จการ สองระบอบนี้มีลักษณะเป็นคนละระบอบ แม้จะมีชื่อว่าระบอบปริมิตาญา-สิทธิราชย์ด้วยกันก็ตาม แต่เผด็จการกับประชาธิปไตยนั้น เป็นคนละลักษณะด้วยกัน แม้แต่ระบอบเผด็จการด้วยกัน ก็ยังมีระดับต่างๆ กัน อย่างเช่นระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์ สมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามยุคแรก กับสมัยนายควง อภัยวงศ์ ก็ต่างกัน ระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์สมัยจอมพล ป. เป็นเผด็จการเต็มเหยียด แต่ระบอบปริมิติญาสิทธิราชย์สมัยนายควง เป็นเผด็จการน้อยลง จึงเห็นได้ว่า ในระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์เผด็จการอันเดียวกัน ระดับเผด็จการก็ต่างกัน

แต่การเปลี่ยนระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์เผด็จการ เป็นระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์ประชาธิปไตยนั้น เป็นการเปลี่ยนลักษณะของระบอบ เป็นการเปลี่ยนจากระบอบหนึ่งเป็นอีกระบอบหนึ่ง เป็นการปฏิวัติ

ตลอดเวลา ๔๐ กว่าปีที่ผ่านมา มีความพยายามหลายครั้งหลายหน ที่จะเปลี่ยนจากระบอบเผด็จการเป็นระบอบประชาธิปไตย เปลี่ยนจากระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์เผด็จการ เป็นระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์ประชาธิปไตย การทำรัฐประหารทุกครั้ง ล้วนแต่อ้างว่าเพื่อเปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตยทั้งสิ้น แต่ไม่เคยสำเร็จสักครั้งเดียว และยิ่งเปลี่ยนแปลงมากครั้ง ระบอบการปกครองก็เป็นเผด็จการมากขึ้น

ดังได้กล่าวแล้วว่า การเปลี่ยนจากระบอบเผด็จการเป็นระบอบประชาธิปไตยนั้น เป็นการปฏิวัติ และการปฏิวัติจะต้องกระทำอย่างฉับพลับ แต่คณะที่อ้างตัว ว่าจะเปลี่ยนเป็นประชาธิปไตยนั้น ล้วนแต่มีแผนเปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตยอย่างช้า ๆ เช่นคณะปฏิวัติสมัยจอมพลสฤษดิ์ จอมพลถนอม ร่างรัฐธรรมนูญกันตั้ง ๑๐ ปี สมัยนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ก็วางขั้นตอนไว้ ๑๒ ปี สมัยพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ ก็วางแผนไว้ ๑ ปี ก่อนที่จะมีการเลือกตั้ง การใช้แผนเปลี่ยนแปลงช้า ๆ เช่นนี้ ก็คือการไม่ยอมเปลี่ยนแปลงจากระบอบเผด็จการเป็นระบอบประชาธิปไตยนั่นเอง เพราะการเปลี่ยนระบอบเผด็จการเป็นระบอบประชาธิปไตยนั้น ไม่สามารถจะเปลี่ยนช้า ๆ ได้ แต่จะต้องเปลี่ยนอย่างฉับพลัน การใช้ข้ออ้างประชาชนไม่พร้อมหรืออะไรก็ตาม ล้วนแต่เป็นวิธีการถ่วงเพื่อจะไม่เปลี่ยนเป็นระบอบประชาธิปไตยเท่านั้น

จึงเห็นได้ ถ้าประเทศไทยต้องการจะเป็นประชาธิปไตย ก็จะต้องทำการปฏิวัติอีกครั้งหนึ่ง ต่อจากการปฏิวัติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยทำการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันเดียวกัน

ฉะนั้น ถ้ารัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ต้องการจะเป็นประชาธิปไตยจริงก็เพียงแต่ประกาศออกมาสัก ๑๐ นาที ให้ประเทศไทยเป็นประชาธิปไตย ประเทศไทยก็จะเปลี่ยนจากระบอบเผด็จการเป็นระบอบประชาธิปไตยไปทันที (โดยเฉพาะคือประกาศยกเลิกการร่างรัฐธรรมนูญ แก้ไขเพิ่มเติมธรรมนูญการปกครอง พ.ศ. ๒๕๒๐ และประกาศให้มีการเลือกตั้งทันที ตลอดจนประกาศให้เสรีภาพบริบูรณ์แก่ประชาชน ซึ่งจะต้องปฏิบัติตามอย่างครบถ้วน) นี่คือการปฏิวัติ ซึ่งเต็มไปด้วยความรวดเร็ว แต่ไม่มีความรุนแรงแต่อย่างใด

ดังได้กล่าวแล้วว่า คณะปฏิวัติชุดนี้ ก็เป็นคณะปฏิวัติแต่เพียงถ้อยคำ แต่การกระทำเป็นคณะปฏิกิริยา แต่คณะปฏิวัติชุดนี้ ก็ยังมีโอกาสจะทำคณะของตนให้เป็นคณะปฏิวัติตามความหมายที่แท้จริงได้ โดยเพียงแต่ลงมือเปลี่ยนระบอบเผด็จการเป็นระบอบประชาธิปไตย ซึ่งในฐานะเป็นผู้ปกครองประเทศอยู่แล้ว สามารถเปลี่ยนแปลงให้สำเร็จได้ภายในไม่กี่นาที ดังนี้คณะปฏิวัติชุดนี้ก็จะได้รับฐานะอันสูงส่งจากประชาชาวไทย ว่าเป็นผู้พลิกหน้าประวัติศาสตร์อันรุ่งโรจน์ของชาวไทยไปตลอดกาลนาน

การปฏิวัตินั้น จำเป็นต้องกระทำอย่างรวดเร็วเสมอไป แต่ไม่จำเป็นต้องกระทำอย่างรุนแรงเสมอไป การปฏิวัติในโลกทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก มีทั้งที่กระทำอย่างรุนแรง และที่กระทำอย่างไม่รุนแรง ไม่ว่าจะเป็นการปฏิวัติของลัทธิประชาธิปไตยหรือการปฏิวัติของลัทธิคอมมิวนิสต์ก็ตาม

ตัวอย่างการปฏิวัติของลัทธิประชาธิปไตย ซึ่งเป็นการปฏิวัติขนาดใหญ่และกระทำอย่ารุนแรง ก็คือการปฏิวัติอันยิ่งใหญ่ของฝรั่งเศส (Great French Revolution) ตัวอย่างการปฏิวัติขนาดใหญ่ของลัทธิประชาธิปไตย ซึ่งกระทำอย่างไม่รุนแรง ก็คือ การปฏิวัติของอินเดีย ซึ่งนำโดยมหาตมะ คานธี และสำเร็จด้วยความไม่เบียดเบียนหรือ*อหิงสา* (Non-violence) ยังมีการปฏิวัติขนาดย่อมขนาดเล็กอีกมากมาย ซึ่งกระทำทั้งอย่างรุนแรงและอย่างไม่รุนแรง การปฏิวัติของไทยเมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ก็สำเร็จด้วยความไม่รุนแรง

การปฏิวัติของลัทธิคอมมิวนิสต์ก็เช่นเดียวกัน มีทั้งที่รุนแรงและไม่รุนแรง

เช่นการปฏิวัติประชาธิปไตยของคอมมิวนิสต์จีน กระทำด้วยความรุนแรง คือปฏิวัติด้วยสงคราม ซึ่งสำเร็จด้วยสงครามรุกอย่างรวดเร็ว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ แต่การปฏิวัติสังคมนิยมของคอมมิวนิสต์จีนภายหลังการปฏิวัติประชาธิปไตยประมาณ ๓ ปี กระทำด้วยความไม่รุนแรง ไม่มีการใช้สงครามหรือต่อสู้ด้วยอาวุธ การปฏิวัติสังคมของคอมมิวนิสต์รัสเซีย กระทำด้วยความรุนแรง แต่การปฏิวัติสังคมนิยมของคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออก กระทำด้วยความไม่รุนแรง เหล่านี้เป็นต้น

ฉะนั้น ความเข้าใจที่ว่า การปฏิวัติจะต้องกระทำอย่างรุนแรงเสมอไป จึงเป็นความเข้าใจผิด และความเห็นที่ว่า ความผิดพลาดและพ่ายแพ้ของขบวนยังเติร์กรุ่นแรก อยู่ที่แผนปฏิวัติละมุนละไมไม่รุนแรง ก็เป็นความเห็นที่ผิด ความจริง การที่คณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ วางแผนปฏิวัติเพื่อหลีกเลี่ยงการต่อสู้กันด้วยอาวุธนั้น ถูกต้องแล้ว

เพราะว่า ความรุนแรงหรือไม่รุนแรงของการปฏิวัตินั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับฝ่ายปฏิวัติ แต่ขึ้นอยู่กับฝ่ายผู้ปกครอง ฝ่ายปฏิวัตินั้น ไม่ว่าพวกใดหรือยุคใดสมัยใด ล้วนแต่ต้องการปฏิวัติด้วยความไม่รุนแรงทั้งสิ้น แต่ที่ได้เกิดความรุนแรงกันขึ้น ก็เพราะฝ่ายผู้ปกครองรุนแรงมาก่อน ถ้าฝ่ายผู้ปกครองไม่รุนแรงแล้ว ฝ่ายปฏิวัติจะไม่รุนแรง

ในตอนก่อน ได้เปรียบเทียบฝ่ายผู้ปกครองของเตอรกีกับฝ่ายผู้ปกครองของประเทศไทยให้เห็นว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของเตอรกีนั้น รุนแรงต่อประชาชนเตอรกีและต่อขบวนยังเติร์กในเตอรกีเป็นอย่างยิ่ง แต่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทย หาได้มีความรุนแรงอย่างนั้นไม่ ด้วยเหตุนี้ ขบวนยังเติร์ก

ของเตอรกี จึงทำการปฏิวัติอย่างรุนแรง แต่ขบวนยังเติร์กของไทยกำหนดแผนปฏิวัติด้วยความละมุนละไม

เมื่อพูดถึงความรุนแรงและไม่รุนแรงของการปฏิวัติ ควรจะทำความเข้าใจให้กว้างขวางออกไปคือ โดยมากมักจะเข้าใจกันว่า นักปฏิวัติคือคนจำพวกที่ถือความรุนแรงเป็นสรณะ หรือคนจำพวกหัวรุนแรง แต่แท้จริงแล้ว พวกถือความรุนแรงเป็นสรณะและพวกหัวรุนแรงเป็นนักปฏิวัติไม่ได้ เพราะพวกถือความรุนแรงเป็นสรณะมักจะเป็นพวกปฏิกิริยา ซึ่งตรงกันข้ามกับการปฏิวัติ และพวกหัวรุนแรงก็เป็นพวกเลือดร้อน แต่การปฏิวัตินั้นเป็นเรื่องของสุขุมรอบคอบ เพราะต้องยึดอยู่กับความเป็นจริง นักปฏิวัติจึงต้องเป็นคนใจเย็น พวกเลือดร้อนใจเร็วด่วนได้ ไม่สามารถจะยึดอยู่กับความเป็นจริง จึงเป็นนักปฏิวัติไม่ได้

ตัวอย่างนักปฏิวัติของไทยคือพระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร์ บุคคลผู้นี้เป็นคนเดียวในคณะราษฎร์ ที่สามารถรักษาความเป็นนักปฏิวัติไว้ได้ตลอดชีวิต สมกับเป็นผู้นำของขบวนปฏิวัติ ท่านเป็นคนใจเย็นสงบเสงี่ยบสุภาพเรียบร้อยกว่าใคร ๆ ในคณะราษฎร์

พวกปฏิกิริยานั้น ส่วนสำคัญได้แก่พวกที่เราเรียกกันว่า*ขวาสุด ขวาจัด* หรือ*ขวาตกรอบ* เช่นพวกฟาสซิสต์ โดยเฉพาะคือพวกนาซี ซึ่งเป็นยอดของพวกฟาสซิสต์ พวกเหล่านี้ถือความรุนแรงเป็นสรณะ แม้ไม่ถึงฟาสซิสต์เพียงขนาดขวาตกขอบแบบกลุ่มนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ระหว่างที่เป็นรัฐบาลอยู่ พอมีคนทำรัฐประหาร ทั้ง ๆ ที่ฝ่ายทหารเขาตกลงกันได้แล้ว กลุ่มนายธานินทร์ก็ยังเอาไปยิงเป้าเสีย ซึ่งแม้แต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชก็ยังไม่ทำกันถึงขนาดนี้

และแม้คดีอาญาข่มขืนฆ่าผู้หญิง ก็เอาไปยิงเป้าโดยไม่ขึ้นศาลเสียตั้งหลายคน ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะวิสัยของพวกขวาสุดหรือขวาตกขอบนั้น ถือความรุนแรงเป็นสรณะ

ส่วนพวกหัวรุนแรงนั้น ส่วนสำคัญได้แก่พวกที่เราเรียกกันเรียกกันว่า *ซ้ายสุด*หรือ*ซ้ายจัด* พวกนี้อ้างตัวว่าเป็นนักปฏิวัติ แต่แปลความหมายของการปฏิวัติว่าเป็นความรุนแรง จึงต้องกระทำการต่าง ๆ อย่างรุนแรงเสมอไป เพราะถือว่าถ้าไม่รุนแรงก็ไม่ใช่การปฏิวัติ แต่แท้จริงแล้ว ความคิดและการกระทำของคนพวกนี้เป็นอนาธิปไตย (Anarchist) หาใช่เป็นการปฏิวัติแต่อย่างใดไม่ ตัวอย่างคือบางส่วนของผู้นำนิสิตนักศึกษา บางส่วนของผู้นำกรรมกร บางส่วนของผู้นำชาวนา และบางส่วนของผู้นำปัญญาชน

จึงเห็นได้ว่า พวกนิยมความรุนแรงนั้นคือพวกสุดขั้ว (Extremist) ความสุดขั้วนั้นไม่ว่าในทางใด ๆ เป็นความรุนแรงเท่า ๆ กันทั้ง ๒ ขั้ว ต่างแต่รุนแรงกันไปคนละแบบเท่านั้น อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า ***ที่สุด ๒ อย่าง*** (อุโภ อันเต—TwoExtreme) คืออัตกิลมัตถานุโยคและกามสุขัลลิกานุโยค เป็นสิ่งไร้ประโยชน์ ซึ่งโดยลักษณะแล้วก็เป็นความรุนแรงทั้ง ๒ อย่าง คือเป็นความทรมาณทั้ง ๒ อย่าง การทำทุกรกิริยานั้น เป็นการทรมาณที่เห็นได้ง่าย แต่การเสพกามก็เป็นการทรมานอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเห็นได้ยากนอกจากผู้มีปัญญา พระพุทธองค์ทรงสอนให้ละเว้น***ที่สุด ๒ อย่าง*** และทรงสอนว่าทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทาเห็นเป็นสิ่งมีประโยชน์ พึงปฏิบัติ

ที่สุด ๒ อย่าง หรืออุโภอันเต ในทางการเมือง ก็ได้แก่พวกสุดขั้วนั่นเอง ซึ่งมีอยู่ ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งเป็นพวกสุดขั้วของลัทธิเสรีนิยม อีกชนิดหนึ่งเป็นพวกสุดขั้วของลัทธิมากซ์—ลัทธิเลนิน

พวกสุดขั้วของลัทธิเสรีนิยมและของลัทธิมากซ์—ลัทธิเลนินนั้น แต่ละลัทธิแบ่งออกเป็น ๒ ทาง คือสุดขั้วทางขวาและสุดขั้วทางซ้าย

พวกสุดขั้วทางขวา ของลัทธิเสรีนิยม ได้แก่พวกขวาจัดหรือขวาตกขอบ (เช่นพวกฟาสซิสต์) พวกสุดขั้วทางซ้ายของลัทธิเสรีนิยม ได้แก่พวกประชาธิปไตยซ้ายจัดที่หัวรุนแรงหรือพวกอนาธิปไตย

พวกสุดขั้วทางของลัทธิมากซ์—ลัทธิเลนิน ได้แก่พวกฉวยโอกาสเอียงขวาในพรรคคอมมิวนิสต์ พวกสุดขั้วทางซ้ายของลัทธิมากซ์—ลัทธิเลนิน ได้แก่พวกฉวยโอกาสเอียงซ้ายในพรรคคอมมิวนิสต์

พูดง่าย ๆ พวกนิยมความรุนแรงคือ พวกขวาจัดและซ้ายจัดของลัทธิเสรีนิยม กับพวกฉวยโอกาสเอียงขวาและพวกฉวยโอกาสเอียงซ้ายของลัทธิมากซ์—ลัทธิเลนิน ดูผิวเผินคล้ายกับว่าพวกฉวยโอกาสเอียงขวาของลัทธิมากซ์—ลัทธิเลนินปฏิเสธความรุนแรง แต่พอประสบความหมดหวังพวกนี้จะนิยมการก่อการร้าย (Terrorism) ทันที

พวกไม่นิยมความรุนแรง คือพวกที่อยู่กลาง ๆ ของลัทธิเสรีนิยม กับพวกที่อยู่กลาง ๆ ของลัทธิมากซ์—ลัทธิเลนิน พวกเหล่านี้ทั้งหมดเป็นนักปฏิวัติได้ไม่ว่าจะเป็นนักปฏิวัติของลัทธิประชาธิปไตยหรือของลัทธิคอมมิวนิสต์ก็ตาม

การที่นักปฏิวัติไม่นิยมความรุนแรงนั้น ไม่หมายความว่าเขาจะไม่ทำการรุนแรงเสียเลย ถ้าเกิดความจำเป็นหรือเหตุการณ์บังคับ นักปฏิวัติก็จะใช้วิธี

การรุนแรง แต่ถึงแม้ว่าจำเป็นต้องใช้วิธีการรุนแรง ก็ไม่หมายความว่านักปฏิวัติ นิยมความรุนแรง นักปฏิวัติจะต้องหลีกเลี่ยงวิธีการรุนแรงอย่างสุดความสามารถ เสมอไป

อย่างเช่นพวกยังเติร์กของเตอรกี ซึ่งทำการปฏิวัติโค่นอำนาจของสุลต่านอับดุลฮามิดด้วยวิธีการรุนแรง ยกกองทัพเข้าตีกรุงคอนสะแตนติโนเปิล บุกเข้าจับสุลต่านอับดุลฮามิด พันเอกเอสสาด นำทหารบุกเข้าถึงองค์อับดุลฮามิด อับดุลฮามิดตรัสถามว่า เกิดเรื่องอะไรและมาทำไม พันเอกเอสสาดกราบทูลว่า "เรามาแจ้งให้ทราบว่า ประเทศของเราได้เชิญพระองค์ออกจากราชสมบัติแล้ว" อับดุลฮามิดตรัสถามอีกว่า จะเอาชีวิตพระองค์โอรสธิดาและชายาหรือไม่ พันเอกเอสสาดตอบว่า ประชาชนเตอรกีมีความเมตตากรุณาในหัวใจทุกคน จึงย่อมจะเชื่อได้ว่า เขาจะไม่ทำร้ายพระองค์แต่อย่างใด นี่คือตัวอย่างของนักปฏิวัติของลัทธิประชาธิปไตย ซึ่งแม้ว่าจะจำเป็นต้องใช้วิธีการรุนแรง แต่ก็มิได้นิยมความรุนแรง ซึ่งถ้าเป็นพวกหัวรุนแรงก็น่าดูไปแล้ว

ตัวอย่างของนักปฏิวัติของลัทธิคอมมิวนิสต์ก็คือ เมื่อเอช. จีเวลส์ นักเขียนและนักประวัติศาสตร์คนสำคัญของโลก ถามสตาลินว่า เหตุใดคอมมิวนิสต์จึงนิยมความรุนแรง สตาลินตอบว่า "ท่านเข้าใจผิด ถ้าคิดว่าคอมมิวนิสต์นิยมความรุนแรง คอมมิวนิสต์ยินดีจะใช้ความไม่รุนแรง ถ้านายทุนยอมลงจากเวทีโดยดี แต่นายทุนไม่ยอมลงจากเวที คอมมิวนิสต์จึงจำเป็นต้องใช้ความรุนแรง" หรืออย่างคอมมิวนิสต์จีน แกงค์ ๔ คนเบนคอมมิวนิสต์นิยมความรุนแรง พวกหัวโก๊ะฝงและเติ้งเสี่ยวผิงเป็นคอมมิวนิสต์ไม่นิยมความรุนแรง

รวมความว่า นักปฏิวัติไม่ว่าของลัทธิประชาธิปไตยหรือของลัทธิคอมมิวนิสต์ แม้ว่าจำเป็นจะต้องใช้ความความรุนแรง แต่ก็ไม่นิยมความรุนแรง

ขบวนยังเติร์กรุ่นแรก ใช้แผนปฏิวัติถวายหนังสือเพื่อหลีกเลี่ยงความรุนแรง แต่ถ้าอีกฝ่ายหนึ่งต่อสู้ ก็จะต้องเกิดการปะทะกันอย่างรุนแรง ซึ่งก็ได้กำหนดไว้ในแผนแล้วเหมือนกัน แต่ถึงแม้จะต้องใช้ความรุนแรงด้วยความจำเป็น ขบวนยังเติร์กรุ่นแรกก็ไม่นิยมความรุนแรงอยู่นั่นเอง ขบวนยังเติร์กรุ่นแรก จึงเป็นนักปฏิวัติของลัทธิประชาธิปไตย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจึงเห็นว่า แผนปฏิวัติละมุนละไมไม่รุนแรง คือแผนปฏิวัติถวายหนังสือนั้น เป็นแผนปฏิวัติที่ถูกต้อง ความพ่ายแพ้มิได้เกิดจากแผนปฏิวัติมีความผิดพลาด หรือเกิดจากไม่ทำการปฏิวัติด้วยความรุนแรงแต่อย่างใด

ความพ่ายแพ้เกิดจากการถูกหักหลัง โดยผู้หักหลังนำแผนปฏิวัติไปฟ้องกรมหลวงพิษณุโลก ทำให้ถูกจับเสียก่อนที่จะลงมือปฏิบัติแผนปฏิวัติ ถ้าไม่มีใครนำแผนปฏิวัติไปฟ้องกรมหลวงพิษณุโลก ก็คงจะไม่มีการจับกุม และคงจะได้นำแผนนั้นหรือแผนฉุกเฉินออกใช้ปฏิบัติ ซึ่งอาจชนะอย่างคณะราษฎร์ก็ได้

ในที่นี้ควรย้ำอีกครั้งว่า การปฏิวัติไม่ว่าของลัทธิประชาธิปไตยหรือของลัทธิคอมมิวนิสต์ จะเป็นไปด้วยความรุนแรงหรือไม่ ขึ้นอยู่กับฝ่ายผู้ปกครองว่าจะรุนแรงหรือไม่ ถ้าฝ่ายผู้ปกครองรุนแรง การปฏิวัติก็ย่อมจะรุนแรง แต่ถ้าฝ่ายผู้ปกครองไม่รุนแรง การปฏิวัติก็จะรุนแรงไปไม่ได้ แม้แต่คอมมิวนิสต์ก็จะไม่มีทางรุนแรง ถ้าฝ่ายผู้ปกครองไม่รุนแรง

ยังเติร์กจึงเป็นทั้งนักปฏิวัติและนักปฏิรูป เป็นนักปฏิรูปในแง่ที่เป็นเสรีนิยม เป็นนักปฏิวัติในแง่ที่ต้องการจะเปลี่ยนเผด็จการเป็นประชาธิปไตย และนี่คือลักษณะพิเศษของนักปฏิวัติของลัทธิประชาธิปไตย ซึ่งมีความหมายว่า เป็นนักปฏิวัติไม่ถึงที่สุด ต่างกับนักปฏิวัติของลัทธิคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นนักปฏิวัติถึงที่สุด

นักปฏิวัติของลัทธิประชาธิปไตยกับนักปฏิวัติของลัทธิคอมมิวนิสต์นั้น ถึงจะปฏิวัติเรื่องเดียวกัน ผลก็แตกต่างกันมาก เช่นตัวอย่างการปฏิวัติประชาธิปไตย

การปฏิวัติประชาธิปไตยในฝรั่งเศสและในอินเดีย กระทำโดยนักปฏิวัติของลัทธิประชาธิปไตย การปฏิวัติประชาธิปไตยในฝรั่งเศส (๑๗๘๙) นั้น ทีแรกรุนแรงมาก มีการริบที่ดินจากเจ้านาย ขุนนางและวัดวาอาราม แต่เมื่อถึงระยะหนึ่งก็กลับมีระบบเจ้าที่ดินต่อไป การปฏิวัติประชาธิปไตยในอินเดีย เพียงแต่เปลี่ยนระบอบการปกครอง ส่วนระบบเศรษฐกิจ โดยเฉพาะระบบเจ้าที่ดิน โดยพื้นฐานไม่เปลี่ยนแปลง เหล่านี้เป็นการปฏิวัติไม่ถึงที่สุด

การปฏิวัติประชาธิปไตยในประเทศจีน กระทำโดยนักปฏิวัติของลัทธิคอมมิวนิสต์ ยกเลิกระบบเจ้าที่ดินโดยสิ้นเชิง เอาที่ดินมาแบ่งให้ชาวนาทั้งหมด ซึ่งเป็นการปฏิวัติถึงที่สุด (ส่วนการทำคอมมูน เอาที่ดินจากชาวนามาเป็นกรรมสิทธิ์ของคอมมูนนั้น ไม่ใช่การปฏิวัติประชาธิปไตย แต่เป็นการปฏิวัติสังคมนิยม ซึ่งกระทำเมื่อเสร็จสิ้นการปฏิวัติประชาธิปไตยแล้ว)

ฉะนั้น เมื่อพูดถึงนักปฏิวัติ จึงต้องไม่เอานักปฏิวัติของลัทธิประชาธิปไตยกับนักปฏิวัติของลัทธิคอมมิวนิสต์มาปะปนกัน ข้อแตกต่างที่สำคัญคือ นัก

ปฏิวัติของลัทธิประชาธิปไตย เป็นนักปฏิวัติไม่ถึงที่สุด นักปฏิวัติของลัทธิคอม-มิวนิสต์ เป็นนักปฏิวัติถึงที่สุด

ประเทศไทยในปัจจุบัน อยู่ในระหว่างการปฏิวัติประชาธิปไตย เพราะความพยายามที่จะเปลี่ยนระบอบเผด็จการรูปต่าง ๆ ตั้งแต่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิ-ราชย์ ให้เป็นระบอบประชาธิปไตยนั้น ยังไม่สำเร็จ แต่ผู้ที่จะทำการปฏิวัติประชาธิปไตยให้สำเร็จ ก็มีเพียง ๒ พวกเท่านั้น คือนักปฏิวัติของลัทธิประชาธิปไตยกับนักปฏิวัติของลัทธิคอมมิวนิสต์ ประเทศไทยจะต้องทำการปฏิวัติประชาธิปไตยให้สำเร็จ เช่นเดียวประเทศอื่น ๆ ที่ได้ทำมาแล้ว ปัญหามีแต่เพียงว่า เราจะให้ใครเป็นผู้ทำ เราจะให้นักปฏิวัติของลัทธิประชาธิปไตยเป็นผู้ทำ หรือจะให้นักปฏิวัติของลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นผู้ทำ ก็แล้วแต่จะเลือกเอา

ยังเติร์กนั้น เป็นนักปฏิวัติของลัทธิประชาธิปไตย ไม่ใช่นักปฏิวัติของลัทธิคอมมิวนิสต์

สมาชิกของขบวนยังเติร์กเป็นนักปฏิวัติ แต่สมาชิกของคณะปฏิวัติซึ่งครองอำนาจอยู่ในปัจจุบัน ไม่ใช่นักปฏิวัติ ดังเหตุผลที่กล่าวมาแล้ว

แต่ยังเติร์กที่ไม่อยู่ในขบวนยังเติร์ก ก็ไม่ใช่นักปฏิวัติ เช่นยังเติร์กตุลาการที่เคยมีข่าวเกรียวกราว เพราะยังเติร์กตุลาการนั้น เป็นคนหนุ่มที่ต้องการขึ้นเงินเดือนอย่างเดียว ไม่ใช่คนหนุ่มเสรีนิยมที่มีความมุ่งหมายจะเปลี่ยนระบอบเผด็จการเป็นระบอบประชาธิปไตย ยังเติร์กตุลาการนั้นห่างไกลจากนักปฏิวัติของลัทธิประชาธิปไตยลิบลับ

เราต้องระวังอย่าให้ยังเติร์กไปเหมือนกับสมาชิกคณะปฏิวัติ ซึ่งไม่ว่าชุดไหน ๆ ก็เอาคำ "ปฏิวัติ" มาทำให้เสียทั้งนั้น เมื่อไม่ปฏิวัติก็ไม่ควรใช้คำว่าปฏิวัติ

เมื่อไม่เป็นนักปฏิวัติ ก็ไม่ควรใช้คำว่ายังเติร์ก ยามบ้านเมืองคับขัน คนไทยฝาก ความหวังอย่างสูงส่งไว้กับยังเติร์ก แต่พอมาเห็นยังเติร์กตุลาการ และยังเติร์กอะไรต่ออะไรที่ปรากฏออกมาบ่อย ๆ ก็หมดศรัทธา

ที่นี้จะได้พูดถึงยังเติร์กตัวจริง นักปฏิวัติของลัทธิประชาธิปไตยรุ่นแรกในประเทศไทยกันต่อไป

ร.ท. จือ เสนาธิการของขบวนยังเติร์กรุ่นแรก เป็นชาติชายแท้ เป็นชายชาติทหารแท้ เป็นนักปฏิวัติแท้ เมื่อได้ให้สัตย์สาบานไว้ต่อคณะผู้รักชาติแล้ว ก็ไม่ยอมจำนนต่อสิ่งใดอันจะเป็นภัยต่อคณะพรรค การกระโจนหน้าต่างตึกกลาโหมชั้น ๓ ถ้าผู้จับกุมคว้าตัวไม่ทัน ร.ท. จือก็จะโหม่งถนนคอหักตาย แต่เมื่อถูกจับก็กลืนเอกสารชิ้นสุดท้ายลงกระเพาะอาหาร การจับตัว ร.ท. จือนั้น ความหมายสำคัญก็เพื่อได้เอกสารแผนการปฏิวัติ แต่การตรวจค้นไม่ได้หลักฐานใด ๆ ทั้งสิ้น

ส่วนเอกสารที่ ร.ท. จือกลืนลงกระเพาะอะหารนั้น เป็นกระดาษบางตัวหนังสือพิมพ์ดีด เพื่อนำถวายกรมหลวงพิษณุโลกในเมื่อถึงโอกาส มีใจความว่า บรรดาชาวไทยย่อมทราบว่า ทูลกระหม่อมจักรพงษ์เป็นผู้เรืองอำนาจในกองทัพบก และนายทหารทั่วหน้าได้ถวายความจงรักภักดีในพระองค์ ทั้งในด้านวิชาการและองค์ความดีดังที่ได้ประจักษ์อยู่แล้ว คณะพรรคจึงใคร่ทูลขอพระวิจารณญาณ ได้ทรงเห็นใจประชาธิปไตย ซึ่งกำลังจะหาที่พึ่งเพื่อระงับทุกข์บำรุงสุขให้สมด้วยอารยสมัย เพราะขวัญของทหารกำลังจะเสื่อม เศรษฐกิจกำลังจะทรุดโทรม หากขืนปล่อยไว้ การเมืองก็จะถูกแทรกแซงได้โดยง่าย แล้วจะแก้ไขได้โดยยาก จึงถึงเวลาแล้วที่จะต้องเข้าช่วยแก้ไขเสียแต่เมื่อยังไม่ทันสาย และผู้ที่สามารถจะแก้ไขได้

นั้น *หากมิใช่ทหารก็เห็นจะไม่มีผู้ใดที่มีสมรรถภาพพอ* ฉะนั้นคณะทหารผู้เห็นแก่ชาติจึงจำต้องรวบรวมกันขึ้นเป็นกลุ่มเป็นก้อน เข้าแก้ไขสถานการณ์ของบ้านเมือง ซึ่งทูลกระหม่อมทรงทราบอยู่แก่พระทัยแล้ว และก็หวังในพระกรุณาของทูลกระหม่อมด้วย จึงจะนำความสำเร็จมาสู่ประเทศชาติด้วยดี เพราะทูลกระหม่อมเป็นพระราชอนุชาที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยในองค์พระประมุขตลอดมา

เนื่องด้วยหนังสือฉบับนั้นยังเป็นความลี้ลับอยู่ ไม่เคยทราบถึงพระเนตรพระกรรณของทูลกระหม่อมเลย และ ร.ท. จือ ก็ยังไม่เคยเสนอความเห็นชอบจากคณะพรรค เพราะความเห็นของสมาชิกในเวลานั้นยังแตกต่างกัน หนังสือนั้นจึงเป็นหนังสือที่เกิดจากความคิดของ ร.ท. จือ เพื่อความประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง ร.ท. จือ จึงต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ มิยอมให้แพร่งพรายแก่ผู้ใดเป็นอันขาด ถ้าขืนปล่อยให้ค้นพบก็อาจจะเป็นความบาปหนักแก่ทูลกระหม่อมได้ ค่าที่การเมืองภายในขณะนั้นแตกเป็นก๊กเป็นเหล่า การตีหน้าเข้าหากันเท่านั้นที่ตรึงจิตใจให้รวมกันอยู่ได้ และถ้านอกจากทูลกระหม่อมจักรพงษ์เสียแล้วก็เกรงว่าจะปราศจากหลักของประเทศ ร.ท. จือ จึงตัดสินใจกลืนลงกระเพาะพร้อมกระโจนหน้าต่าง

ขณะทำการจับกุม รท. จือนั้น ฉากจับกุมขบวนยังเติร์กทั้งขบวนก็เปิดขึ้น ดังบันทึกของ ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์ กล่าวไว้ว่า

"ณ เวลา ๑๑ นาฬิกาตรงวันนั้น ฉากจับกุมคณะปฏิวัติก็เปิดออกพร้อมกันทุกสายทุกแห่งโดยทูลกระหม่อมเป็นผู้วางแผนการและตั้งเวลาให้ ผู้จับกุมก็ล้วนเป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ออกนำขบวนพร้อมด้วยอาวุธปืนพก เมื่อรวบผู้ใดได้ก็ค้นตัวและเครื่องใช้ ส่วนอีกทางหนึ่งก็ส่งนายทหารชั้นผู้ใหญ่ไปค้นบ้านของผู้นั้นพร้อม ๆ กันทันที

แผนการปราบปราม ได้แบ่งผู้จับกุมออกเป็น ๓ ประเภท ประเภทที่ ๑ ส่งตัวไปฝากขังคุกต่างประเทศแบบ ร.ท. จือ ประเภทที่ ๒ ฝากขังไว้ในกระทรวงกลาโหม และประเภทที่ ๓ ฝากขังหรือกักบริเวณไว้ในบริเวณกรมกองทหารหรือตามกระทรวงทบวงกรมที่ผู้ถูกจับสังกัดอยู่ ดังจะได้บรรยายเป็นส่วนรวมแต่ประเภทไว้บ้างพอสมควร

ประเภทที่ ๑ มี ๑๐ คน คือ ร.อ. ขุนทวยหาญพิทักษ์ (เหล็ง ศรีจันทร์) ร.ท. จรูญ ณ บางช้าง ร.ท. จือ ควกุล ร.ต. หม่อมราชวงศ์ แช่ รัชนิกร ร.ต. เขียน อุทัยกุล ร.ต. ทวน เธียรพิทักษ์ ร.ต. บุญ แต่งวิเชียร ร.ต. วาส ศาสนา ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์ และนายอุทัย เทพหัสดิน ณ อยุธยา (ล่ามกระทรวงยุติธรรม)

ผู้ต้องหาในคดีก่อการปฏิวัติทั้ง ๑๐ คน ที่ส่งไปฝากขังคุกต่างประเทศนั้น มี ร.ต. หม่อมราชวงศ์ แช่ คนเดียวที่มิได้ถูกจับกุมหรือนำตัวมาจากที่ทำงานในเมืองหลวง อีก ๙ คนได้ถูกจับในขณะปฏิบัติราชการอยู่โดยมาก ได้กล่าวแล้วว่าหม่อมแช่ กำลังขึ้นไปเกลี้ยกล่อมทหารมณฑลอยุธยาเช่นคนอื่น ๆ แต่ใคร ๆ ก็กลับมาพร้อมด้วยส่งรายงานคณะหมดแล้ว ยังเหลือหม่อมแช่ผู้เดียวที่ตกค้างอยู่ ณ อยุธยา เพราะเขาตั้งใจว่าจะอยู่ที่นั่นจนถึงวันพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา โดยส่งใบลากิจต่ออีกชั่วเวลาหนึ่งเดือนเศษ ๆ เท่านั้นเอง ทั้งนี้ก็เพราะหม่อมแช่ เล็งผลเลิศว่า ฉวยเอะอะตึงตังขึ้นก็จะได้คุมทหารกองพลที่ ๓ ไว้ช่วยเหลือให้ทันท่วงที ให้เห็นว่าทหารในต่างจังหวัดได้เป็นกำลังของคณะปฏิวัติแล้ว รัฐบาลก็จะมิสามารถติดต่อเป็นทางลับข้ามมณฑลอยุธยาไปได้โดยทางเรือ เพราะรถไฟทุกสาย

ถูกควบคุมด้วยหน่วยกล้าตายของคณะไว้พร้อมสรรพแล้วไม่ห่วงใย ความรอบคอบแห่งสมองปฏิวัติของหม่อมแช่นี้แหละ มิได้พ้นจากการหักหลังของ ร.อ. ยุทธไปได้

ฉะนั้น ฝ่ายปราบปราม จึงส่งนายทหารชั้นผู้บังคับการขึ้นไปเชิญตัวหม่อมแช่ ลงมาจากอยุธยาด้วยกุญแจมือสวมมาด้วย นำมาโดยรถไฟในเย็นวันนั้นเอง แล้วส่งเข้าคุกต่างประเทศเลยทีเดียว เขากล่าวว่าทุกคนในรถไฟต่างซุบซิบและจ้องสายตาอยู่ที่หม่อมแช่ ด้วยลักษณะการต่าง ๆ กัน เพราะแปลกใจที่เห็นผู้ควบคุมตัวคนร้ายหาใช่ตำรวจ หากแต่เป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ในเครื่องแบบติดอาวุธ

ส่วนเหตุการณ์ภายในกรมทหารราบ ๑๑ ก่อนเวลาถูกจับกุมจนกระทั่งถึงเวลาถูกเชิญตัว กับพฤติการณ์ภายในเรือนจำกองมหันตโทษและคุกต่างประเทศได้ปฏิบัติแก่ผู้ต้องหาในคดีการเมืองสถานใดบ้าง ในขณะที่ทางเรือนจำรับตัวไว้ในครั้งแรกและควบคุมตัวต่อไปนั้น เราได้ทราบจากคำบรรยายของ ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์ แทนเพื่อนร่วมตายทุกคนในที่นั้น โดยมีข้อความที่ควรทราบคือ

ตกบ่ายประมาณ ๓ หรือ ๔ โมงเย็น พระยารามกำแหง (ทองอยู่ ภิมะโยธิน) ผ. บ. กรมทหารราบที่ ๑๑ ก็ขึ้นรถทหารพาหนะเข้ามาในกรม และบอกพวกนายทหารว่า เสด็จแม่ทัพรับสั่งให้นายทหารไปประชุมที่กลาโหมพร้อมกันทุกคน เว้นแต่ผู้ที่รับหน้าที่เป็นเวรประจำการ เมื่อพวกเราทราบคำสั่งก็คิดว่ามันคงเป็นเรื่องคณะเราแน่ ๆ แต่ตามวินัยของทหาร เมื่อไม่ได้รับคำสั่งหรืออาณัติสัญญาณให้กระทำอย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว จะบุ่มบ่ามกระทำไปอย่างคนบ้าระห่ำไม่ได้ ผิดยุทธวินัยอย่างแรง เมื่อไม่มีคำสั่งหรืออาณัติสัญญาณให้ปฏิบัติแต่อย่างใด

ทหารก็เป็นเสมือนมนุษย์ไม่มีวิญญาณ ตกลงพวกเราก็ตามผู้บังคับการขึ้นรถไปกระทรวงกลาโหม แต่ ร.ต. เหรียญคิดว่า เสด็จท่านแม่ทัพคงจะได้กิตติศัพท์ของคณะ ๑๓๐ มาทางใดทางหนึ่ง แต่คงไม่ทราบชัดว่าเป็นใครบ้าง เพราะมีมากมายด้วยกัน และการเรียกประชุมก็คงเป็นการให้โอวาทตักเตือนระงับเสีย เมื่อผู้บังคับการนำนายทหารเข้าไปถึงภายในกองรักษาการณ์หน้ากระทรวงกลาโหม ซึ่งล้วนแต่นายทหารวาบที่ ๑๑ แล้วให้พักอยู่ในที่นั้น เราก็พักอยู่ในนั้นด้วยความมืดมน ไม่ทราบว่าเสด็จแม่ทัพจะรับสั่งเรียกเมื่อใด ต่อมาจึงทราบจาก ผ.บ. กองรักษาการณ์ว่า พวกเราถูกกักตัวให้อยู่ภายในบริเวณกองรักษาการณ์ ส่วนพวกเราซึ่งอยู่ในกรมกองอื่น ๆ จะถูกกักอยู่ที่ไหนบ้างหรือจะถูกจับกุมกันอย่างไรก็หารู้เบาะแสไม่ ไม่มีวิญญาณใด ๆ จะเล็ดลอดออกมาส่งข่าวให้พวกเราทราบได้ทั้งนั้น"

ต่อไปนี้ ขอให้มาดูการสอบสวน และการต่อสู้คดีของพวกยังเติร์กรุ่นแรก จากบันทึกของ ร.ต. เหรียญ และ ร.ต. เนตรต่อไป

ตกค่ำเวลาประมาณ ๑ ทุ่ม นายทหารคนสนิทของเจ้าพระยาบดินทร์เดชานุชิต (หม่อมราชวงศ์ อรุณ ฉัตรกุล) ผู้ดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม และเป็นประธานในการสอบสวนไต่สวนคณะปฏิวัติ เข้ามานำเฉพาะ ร.ต. เหรียญ ไปหาท่าน ณ ห้องที่ทำการของท่าน ซึ่งมีแต่ท่านนั่งอยู่คนเดียว แล้วนายทหารคนสนิทก็กลับออกไปอยู่นอกห้อง เมื่อ ร.ต. เหรียญทำความเคารพท่านแล้ว ท่านก็บอกให้นั่งเก้าอี้ตรงหน้าท่าน แล้วท่านก็เริ่มพูดด้วยถ้อยคำช้า ๆ ตามนิสัยของท่านว่า "เดี๋ยวนี้ขุนทวยหาญ ฯ (หมอเหล็ง) พี่ชายของเธอถูกจับส่งไป

ขังไว้ในคุกแล้ว เรื่องนี้เธอก็ร่วมกับพี่ชายเหมือนช้างเท้าหลัง ฉันเห็นว่าเธอยังเป็นเด็กนัก คราวลูกหลานของฉัน (เวลานั้น ร.ต. เหรียญ มีอายุยังไม่ครบ ๒๐ ปี) ฉันเชื่อว่าเธอยังไม่มีหัวคิดในทางนี้ จึงรู้สึกสงสารไม่อยากให้เธอเป็นปลาติดหลังแหไปกับเขาด้วย ถ้าเธอได้รับสารภาพเสียตามสัจจริง พอเป็นทางให้ฉันยกประโยชน์ให้แก่เธอได้แล้ว ฉันขอยืนยันโดยเกียรติยศของฉันว่า ฉันจะปล่อยเธอกลับบ้านในคืนนี้ เพื่อจะได้กลับไปให้บิดามารดาเห็นหน้า เป็นการช่วยบรรเทาทุกข์ไปได้บ้าง" คำพูดของท่านตอนนี้ทำให้ ร.ต. เหรียญ ซาบซึ้งในความกรุณาของท่านเสียวซ่านไปตลอดหัวใจ รู้สึกว่าท่านพูดออกมาจากดวงใจของท่าน และก็เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่าท่านเป็นขุนนาง "ตงฉิน" เป็นผู้เคร่งครัดในศีลธรรม มีวาจาสัจอยู่เสมอ ร.ต. เหรียญ คิดว่า เราเป็นคนปราศจากชีวิตแล้ว จะกลับสัตย์ปฏิญาณเพื่อประโยชน์อันใด เมื่อเขาได้ฟังวาจาของท่านอันแสดงถึงความเมตตากรุณาอย่างน่าเคารพเช่นนี้ หัวใจของเขาก็เหมือนถูกอัดด้วยก๊อปปี้ ราวกับจะระเบิดออก

เขาจึงตอบท่านว่า "เป็นพระคุณอันสูงสุดเสมอบิดาบังเกิดเกล้า แต่เกล้าฯ ไม่บังอาจให้การอย่างใด ๆ ในเรื่องนี้ได้ทั้งสิ้น เมื่อชะตากรรมของเกล้าฯ จะต้องเป็นไปอย่างใด ก็ขอให้เป็นไปตามกรรมลิขิตแห่งชีวิตของเกล้าฯ แต่ผู้เดียว เกล้าฯ ขอกราบเท้าด้วยความจริงใจแต่เท่านี้"

เมื่อจบคำตอบของ ร.ต. เหรียญแล้ว ท่านก็นั่งพิจารณาดูหน้า ร.ต. เหรียญด้วยดวงตาอันแสดงความปราณี เหมือนพระกำลังเปล่งรัศมีแห่งเมตตาธรรมมาสู่กระแสจิตของ ร.ต. เหรียญ ท่านนายพลผู้เฒ่ากับร้อยตรีหนุ่ม นั่ง

ประชันหน้ากันอยู่เฉพาะสองคนด้วยอาการดุษณียภาพ ความเงียบปกคลุมห้องนั้น เหมือนหนึ่งไม่มีมนุษย์อยู่เลย ได้ยินแต่เสียงแผ่ว ๆ ของพัดลมเพดาน เงียบอยู่เช่นนั้นประมาณครึ่งชั่วโมง

ท่านนายพลจึงเอ่ยขึ้นว่า "ฉันให้เวลาเธอตรึกตรองอีกหนึ่งชั่วโมง นั่งตามสบาย แล้วฉันจะเข้ามาพบกับเธออีก" ท่านพูดแล้วก็ลุกเดินออกไปจากห้อง ร.ต. เหรียญ มองตามท่านออกไปก็เห็นทั้งนายทหารและพลทหารแต่งเครื่องสนามสวมดาบปลายปืน ยืนจุกอยู่ตรงประตูห้องเป็นหมู่รักษาการณ์ ๒ หมู่ แต่เงียบกริบ ไม่ได้ยินแม้แต่เสียงรองเท้ากระทบพื้น และไม่มีใครล่วงล้ำพ้นประตูเข้าไปในห้องท่านเลย ร.ต. เหรียญ รู้สึกว่าเวลานี้หัวใจของเขาได้รับการทรมาณอย่างแสนสาหัส ซึ่งไม่มีครั้งใดเสมอเหมือน โดยที่ท่านปลัดกระทรวงเป็นผู้เสนอความเมตตากรุณาให้แก่เขาแล้วโดยสัจจะ แต่เขาก็สังวรต่อสัจจะของเขาสุดที่จะรับความกรุณาของท่านได้ และเมื่อคิดว่าชีวิตของเขาได้สิ้นสุดลงแล้ว แต่เมื่อย่างเข้ากระทรวงกลาโหม ถึงจะไม่ถูกประหารด้วยคมอาวุธโดยปลีกตัวรอดไปได้คนเดียว ก็เปรียบเหมือนเขาเป็นผู้ประหารพร้อมทั้งสัจจะและหัวใจของเขาเอง จะคงเหลือก็แต่ร่างที่เปลี่ยนจากวิญญาณอันทรงไว้ซึ่งสัจจะเสียแล้ว ใจของเขาจึงคงยึดมั่นว่า เราเลือกเอาทางตายเสียแต่ครั้งนี้เพียงครั้งเดียว ดีกว่าจะต้องตายด้วยการทรมาณใจหลายครั้งอย่างคนขลาด เมื่อปลงตกเช่นนี้แล้วจิตของเขาก็สงบเยือกเย็นเป็นสมาธิไม่มีวิตกกังวลต่อเหตุการณ์ใด ๆ ทั้งสิ้น"

ร.ต. เหรียญ และ ร.ต. เนตร เล่าไว้ต่อไปว่า "ท่านเจ้าคุณบดินทร์ฯ หายออกไปเป็นเวลาประมาณกว่าชั่วโมง ซึ่งเข้าใจว่าท่านคงจะไปไต่สวนคนอื่น ๆ อีกต่อไป แล้วท่านก็กลับเข้ามาอีก และก็ใช้ถ้อยคำปลอบโยน ร.ต. เหรียญ เป็น

ใจความที่ท่านได้พูดแล้วแต่ตอนแรก ท่านให้เขาเลือกตกลงใจเอาสองทาง คือ รับสารภาพหรือปฏิเสธ ร.ต. เหรียญก็ไม่สามารถจะเลือกได้ทั้งสองทาง เพราะเขาได้เลือกเอาทางสัตย์ปฏิญาณกับคณะอย่างแน่วแน่เสียแล้ว และก็ไม่ปรารถจะกล่าวคำมุสาแก่ท่าน ซึ่งจะเหมือนกับคนไม่มีสำนึกถึงความกรุณาปรานีของผู้ใด และจะเป็นการไม่เคารพต่อเกียรติและศักดิ์ศรีของตนเองด้วย จึงได้แต่ยืนยันคำไว้ตามเดิม ท่านก็ให้เวลาเขาตรึกตรองอีกต่อไป จนกว่าท่านจะกลับเข้ามาพบกับเขาอีก

เมื่อท่านออกไปแล้ว เราก็สำรวมจิตใจให้เป็นสมาธิ สะกดอารมณ์ฟุ้งซ่านให้เข้าอยู่ในจุดแห่งความสงบต่อไป เขารู้สึกตัวตื่นจากภวังค์ต่อเมื่อมือของนายพลผู้เฒ่าแตะอยู่บนบ่าของเขา เมื่อเขาลืมตาขึ้นแล้ว ท่านก็พูดอย่างช้า ๆ และชัดเจนว่า "ฉันให้เวลาเธอมากพอสมควรแล้ว เรื่องราวของพี่ชายเธอและพรรคพวกซึ่งมีหลักฐานหนักแน่น ตลอดจนบัญชีรายชื่อซึ่งมีชื่อเธออยู่ในนั้นด้วย ฉันก็ได้รับไว้อย่างพร้อมเพรียงแล้ว การที่ฉันให้โอกาสแก่เธอก็เพื่อให้เธอรับประ-โยชน์แต่ฝ่ายเดียว ฉะนั้นเธอควรรีบรับประโยชน์โดยความกรุณาของฉันเสียแต่เดี๋ยวนี้ ซึ่งเป็นครั้งสุดท้ายที่ฉันจะให้ประโยชน์แก่เธอได้"

หัวใจของ ร.ต. เหรียญรู้สึกตื้นตันเหมือนจะระเบิด คำพูดของท่านทำลายสมาธิของเขาได้เหมือนถูกไฟฟ้าจี้ ถ้ามิบีบ เขาจะคุกเข่าลงแทบเท้าของท่านแล้วระเบิดขมองของเขาเองแทนคำตอบ เขาพูดอะไรไม่ออก มีแต่น้ำตาคลอ สุดท้ายแข็งใจตอบท่านว่า "เกล้า ฯ ถือว่าได้รับความเมตตากรุณาจากใต้เท้าอย่างสูงสุดแล้ว แต่ชะตากรรมของเกล้า ฯ ได้ขีดเส้นตายเสียแล้ว เกล้า ฯ จะขอรับกรรมไปตามกรรมลิขิตของเกล้า ฯ และขอน้อมจิตอันมั่นด้วยกตัญญูกตเวที กราบเท้าไว้ในโอกาสสุดท้ายนี้ด้วย"

ท่านเจ้าคุณเบือนหน้า ไม่ให้ตรงกับหญ้า ร.ต. เหรียญ แล้วพูดด้วยเสียงอันแผ่วเบาและสั่นเครือ แสดงสัญญลักษณ์แห่งมุฑิตาจิต "ฉันหมดหนทางจริง ๆ" แล้วก็เดินออกจากห้องไป

ในมิช้าก็มี ร.อ. เล็ก ผู้บังคับกองเรือนจำทหาร พร้อมด้วยทหารสวมดาบปลายปืน ๒ คน เดินตรงเข้าไปหา ร.ต.เหรียญ พร้อมกับกล่าวคำขอโทษตามมรรยาท แล้วก็เอากุญแจสวมข้อมือของเขาติดกันทั้งสองข้าง คุมลงจากที่ทำการบนกระทรวง ตรงไปเรือนจำทหารซึ่งอยู่ด้านหลังกระทรวงนั้นเอง"

ผู้ต้องหาประเภทที่ ๒ ถูกขังไว้ที่ชั้นบนกลาโหม มีประมาณ ๓๐ คน มีบุคคลสำคัญ เช่น ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์ ร.ต. ปลั่ง พูนโชติ ร.ต. เจือ ศิลาอาสน์ ร.ต. สอน วงษ์โต ร.ต. จรูญ ษตะเมษ ฯลฯ ในระหว่างนั้น มีพฤติการณ์ซึ่งแสดงถึงวิสัยเพื่อนร่วมตายผู้มีสัจจะเกิดขึ้นเรื่องหนึ่ง ควรนำมาแสดงไว้เป็นนิทัศน์อุทาหรณ์ กล่าวคือ มีนายทหารหนุ่มชาวคณะ ร.ศ. ๑๓๐ คนหนึ่งชื่อ ร.ต. สุดใจ ทางฝ่ายปราบปรามไม่รู้ว่า ร.ต. สุดใจ เป็นผู้ร่วมคิดเปลี่ยนแปลงการปกครองด้วยคนหนึ่ง ได้ถูกสั่งให้มาควบคุมผู้ต้องหา จัดเป็นเวรผลัดเปลี่ยนกับนายทหารคนอื่น ๆ บันทึกของ ร.ต. เหรียญ และ ร.ต. เนตร เล่าพฤติการณ์นี้ไว้ว่า

"วันหนึ่ง เมื่อ ร.ต. สุดใจ เป็นเวรควบคุมผู้ต้องหาทางด้าน ร.ร. นายสิบ บังเอิญไปพ้องกับที่ทางกองทัพที่ ๑ สั่งให้งดการฝึกยิงเป้าที่สนามยิงเป้า "สระปทุม" ซึ่งเป็นการฝึกประจำปีนั้นเสีย แต่มีผู้ชอบฟังเรื่องร้ายมากกว่าเรื่องดีได้เข้าใจเอาเองว่า เหตุที่งดยิงเป้านั้น น่าจะเตรียมสถานที่ไว้ยิงนายทหารผู้ต้องหาคดีการเมืองแทนเป้า และได้พูดเป็นข่าวเลื่องลือไป จนกระทั่งมาเข้าหู ร.ต. สุดใจ

ทำให้เขาคิดอยากจะช่วยเพื่อนร่วมตายของเขาขึ้นมา ถึงกับลั่นวาจาขอให้พวกเราเตรียมหนีในเวลากลางคืนวันนั้น โดยเขาจะไขกุญแจห้องให้ แล้วตัวเองจะหลบหนีติดตามไปด้วย

พวกผู้ต้องหาได้ขอจับมือกับ ร ต. สุดใจ ทางลูกกรงหน้าต่าง ด้วยความซาบซึ้งตรึงใจที่ได้เห็นน้ำใจเด็ดเดี่ยวของเพื่อนร่วมตายเช่นนั้น และต่างปฏิเสธไม่ยอมไป เพราะคิดเห็นการณ์ไกลว่า จะเป็นความเดือดร้อนแก่ครอบครัวและแก่เพื่อนฝูงด้วย เพราะขณะนั้นทางรัฐบาลได้สั่งให้ทหารประจำกองคอยระแวดระวังเหตุร้ายต่าง ๆ ภายในพระนครอย่างเข้มแข็งไว้ทั่วถึงทุกแห่งแล้ว

เนื่องด้วยข่าวลือนั้นเอง เมื่อไปเข้าหูญาติของผู้ต้องหาคดีการเมือง กระทำให้บรรดาญาติเหล่านั้นกินไม่ได้นอนไม่หลับ รู้สึกเป็นห่วงใยไปตาม ๆ กัน เพราะผู้ที่มีหัวโบราณย่อมเคยได้ยินเสมอว่า คดีกบฏต่อเจ้าชีวิตจะต้องถูกสั่งฆ่าทั้ง ๗ ชั่วโคตรทีเดียว

ต่อมาอีกไม่กี่วัน พอทางกองปราบปรามรู้ว่า ร.ต. สุดใจ คือพวกปฏิวัติ ก็รวบตัวทันทีเข้าห้องขัง ทำให้ทางราชการพะว้าพะวังไม่รู้ชัดว่า นายทหารคนไหนเป็นฝ่ายไหนกันแน่ จึงเลยรีบส่งตัว ร.อ. ยุทธ ผู้หักหลังไปเก็บไว้ยังประเทศฝรั่งเศส เพื่อลี้ภัยคณะ ร.ศ. ๑๓๐

ทำไมเราผู้เขียนจึงใช้คำว่าส่งผู้หักหลังไป "เก็บไว้" ก็เพราะว่าเป็นความจริงที่ได้รับทราบจากเพื่อนที่เรียนในฝรั่งเศสเล่าว่า ไม่มีนักเรียนไทยในฝรั่งเศสคนใดยอมคบค้าสมาคมกับ "ผู้หักหลัง" คณะ ร.ศ. ๑๓๐ เลยแม้แต่คนเดียว ร.อ. ยุทธ ต้องคอยซุกซ่อนตัวเหมือน "วัวสันหลังหวะ" อยู่จนกระทั่งกลับเมืองไทย เมื่อคดีการเมือง ร.ศ. ๑๓๐ ได้ถึงที่สุดแล้วไม่นานนัก"

ผู้ต้องหาประเภทที่ ๓ มีราว ๖๐ คน ถูกขังหรือกักบริเวณอยู่ตามกรมกองทหารและกระทรวงที่ตนสังกัด เว้นแต่ผู้ที่ทำงานสถานทูตและพ่อค้า ได้คุมขังไว้ต่างหาก

ทางฝ่ายรัฐบาล เนื่องจากไม่ได้หลักฐานอันใดจากการจับกุม นอกจากปากคำของสมาชิกผู้หักหลัง คือ ร.อ. ยุทธ และเอกสารราชชื่อผู้ออกเงินช่วยคณะเพียง ๒ ประการเท่านั้น เอกสารนอกนั้นถูกทำลายหมดสิ้น รัฐบาลจึงมิได้คิดจะกระทำรุนแรงให้เป็นเรื่องอึกทึกครึกโครม เห็นไปว่าเป็นเรื่องของคนหนุ่มตามยุคตามสมัย จึงเรียกชื่อคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ว่า "สมาคมก่อการกำเริบ" ไม่ใช้คำว่า "กบฏ" และดำเนินการสอบสวนเหมือนวิธีการสอบสวนสมาชิกในครอบครัว โดยพิมพ์หัวข้อคำถามส่งไปให้ผู้ต้องหาเขียนคำตอบเอาเองตามที่คุมขังต่าง ๆ และรวบรวมคำตอบมาให้เจ้าหน้าที่ซึ่งตั้งขึ้นเป็นกอง ๆ ทำการตรวจสอบว่าผู้ใดกระทำความผิดหนักเบากว่ากันอย่างไร

ในขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการให้ตั้งคณะกรรมการศาลทหาร ประกอบด้วยกรรมการ ๗ คน มีจอมพลเจ้าพระยาบดินทร์เดชานุชิต (หม่อมราชวงศ์ อรุณ ฉัตรกุล) ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหมเป็นประธานกรรมกร พลเอก พระยาศักดา วรเดช (แย้ม ณ นคร ต่อมาได้เป็นจอมพลเจ้าพระยาบดินทร์ เดชาวุธ) จเรทัพบก พลตรีพระยาพิชัยสงคราม (หม่อมนเรทร์ราชา สุทัศน์ ต่อมาเป็น พระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร) น.อ. พระยาวิจิตรนาวี น.ท. พระสุนทรา (วิม พลกุล ต่อมาเป็นพระยาวินัยสุนทร) กรมพระธรรมนูญทหารเรือ กับนายทหารกรมพระธรรมนูญทหารบกอีก ๒ คน

คณะกรรมการชุดนี้ ใช้ห้องกลางมุขหลังกระทรวงกลาโหมชั้น ๓ เป็นศาลทหาร ตามธรรมดา เวลาศาลออกนั่งพิจารณา จำเลยจะต้องยืนให้การ แต่เมื่อจำเลยยืนขึ้น ประธานจะร้องห้ามทุกครั้งไม่ให้ยืน ให้นั่งให้การตามสบายเหมือนนั่งพูดกันในโต๊ะประชุม

แต่สำหรับผู้ต้องหาประเภทที่ ๑ ซึ่งถูกคุมขังอยู่ในคุกต่างประเทศนั้น ไม่ได้ถูกนำมาไต่สวนที่ศาลกระทรวงกลาโหม แต่ศาลได้จัดส่งกรรมการไปเผชิญในเรือนจำ ในขั้นแรก ให้จำเลยเขียนคำตอบเอาเอง ต่อมากรรมการศาลทหารจึงทำการไต่สวน บันทึกของ ร.ต. เหรียญและ ร.ต. เนตร เล่าการไต่สวนบางตอนไว้ว่า

"ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์ ซึ่งถูกไต่สวนเพียงครั้งเดียว และก็ไม่สนใจที่จะพิจารณาข้อถามให้เสียเวลา เขาเขียนตอบไปว่า "กระผมขอประทานโทษต่อกรรมการที่ไม่อาจจะให้การตอบข้อถามเหล่านี้ได้ทั้งสิ้น" แล้วก็ลงนามส่งให้กรรมการไป เมื่อกรรมการรับไปอ่านดูแล้วก็หัวเราะพลางพูดว่า "การที่คุณไม่ยอมตอบข้อถามเสียเลยเช่นนี้ ผมเห็นว่าคงจะไม่เกิดประโยชน์อย่างใดแก่คุณเลย" ทั้งยังได้พูดปลอบโยนอีกในฐานผู้ใหญ่ตักเตือนเด็ก ร.ต. เหรียญ ด้วยความที่นึกเกรงใจว่าจะทำให้กรรมการเสียเวลาเปล่า ๆ เขาจึงเลยตัดบทเสียว่า "กระผมได้เรียนต่อท่านประธานกรรมการไว้แต่แรกที่ถูกจับแล้ว ก็ขอให้เป็นวาจาที่ตรงกันทั้งคำแรกและคำสุดท้าย" เมื่อกรรมการเห็นว่าไม่มีทางที่จะให้ ร.ต. เหรียญ เปลี่ยนใจได้ ก็กล่าวตอบด้วยความหมดอาลัย และพยักหน้าให้ผู้คุมที่ยืนอยู่หน้าประตูเข้ามาคุมตัว ร.ต. เหรียญ กลับไปเข้าห้องขังตามเดิม

"ตะวันใหม่" ฉบับที่ ๑๒ ประจำวันศุกรที่ ๒๑ เมษายน มีเรื่อง "วิพากย์อำนาจ ยุทธวิวัฒน์", ในรูปจดหมายจากผู้อ่าน ถึงบรรณาธิการ ลงชื่อเจ้าของจดหมายว่า "แฟนตะวันใหม่"

จดหมายจาก "แฟนตะวันใหม่" ฉบับนั้น กล่าวถึงบทความเรื่องยังเติร์กตอนที่ ๘ ไว้หลายประเด็น ซึ่งอาจจะทำให้เกิดความเข้าใจผิดแก่ท่านผู้อ่าน จึงเห็นสมควรชี้แจงไว้ในที่นี้สักเล็กน้อย

๑. จดหมายนั้นกล่าวตอนหนึ่งว่า "บทความเรื่องยังเติร์ก ขบวนการแรกของเมืองไทยตอนที่ ๘ ในหนังสือพิมพ์ "ตะวันใหม่" ที่ออกมาในรูปโฉมของความก้าวหน้า คือตัวแทนแนวความคิดของอำนาจ ยุทธวิวัฒน์ คนหนึ่ง การเล่าเรื่องการทหารหนุ่ม เป็นเพียงฉากบังหน้าเท่านั้นเอง แท้จริงแล้ว เจตนาแทรกเอาความคิดที่ปิดเปือนและบดบังสายตาแห่งการปฏิวัติของประชาชนลงไปในเนื้อหานั้น

บทความเรื่องขบวนยังเติร์ก ได้กล่าวไว้ในย่อหน้าแรกอย่างชัดเจนแล้วว่า ขบวนยังเติร์กเป็น *ขบวนเสรีนิยม* และเป็นขบวนเสรีนิยมปฏิวัติ ธรรมดาของขบวนปฏิวัติทั้งหลาย ย่อมประกอบด้วยการเมือง ด้านความคิด การเล่าเรื่องขบวนปฏิวัติจึงต้องเล่าทั้งด้านการเมือง ด้านองค์การและด้านความคิดให้ครบทั้ง ๓ ด้าน จึงจะเข้าใจได้ ถ้าเล่าแต่ด้านใดด้านหนึ่ง จะทำให้เข้าใจขบวนยังเติร์กได้อย่างไร ? ฉะนั้น การพูดถึงความคิดของขบวนยังเติร์ก จึงเป็นสิ่งจำเป็นในการเล่าเรื่องขบวนยังเติร์ก หาใช่เล่าเรื่องยังเติร์กเป็นการบังหน้าเจตนาแทรกความคิดและบดบังสายตาอะไรไม่

เนื่องจากขบวนยังเติร์กเป็นขบวนเสรีนิยม ฉะนั้น ความคิดของขบวนยังเติร์กจึงเป็นความคิดเสรีนิยม จึงไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับความอำนาจ ยุทธวิวัฒน์ ที่ "แฟนตะวันใหม่" อ้างถึง เพราะความคิดของอำนาจ ยุทธวิวัฒน์ ที่ต่อสู้กับอีกความคิดหนึ่ง ดังปรากฏในหนังสือเรื่อง "การต่อสู้สองแนวทาง" ของเขานั้นไม่ใช่เรื่องของขบวนเสรีนิยม แต่เป็นเรื่องของขบวนมากซิสต์ กล่าวคือ ฝ่ายหนึ่งอ้างว่าตนเป็นมากซิสต์แท้ โจมตีอำนาจ ยุทธวิวัฒน์ ว่าเป็นลัทธิแก้ ฝ่ายอำนาจ ยุทธวิวัฒน์ อ้างว่าตนเป็นมากซิสต์แท้ โจมตีอีกฝ่ายหนึ่งว่าเป็นลัทธิคัมภีร์

ในขบวนเสรีนิยม ไม่มีปัญหาลัทธิแก้หรือลัทธิคัมภีร์ ปัญหาลัทธิแก้และลัทธิคัมภีร์ มีอยู่แต่ในขบวนมากซิสต์เท่านั้น

ขบวนเสรีนิยมยังเติร์กมีความคิดของตนเอง ซึ่งเป็นอิสระ เป็นตัวเองและสมบูรณ์อยู่แล้วความคิดของขบวนยังเติร์กจึงเป็น*ตัวการ*ความคิดไม่ใช่*ตัวแทน*ความคิด แต่ถ้าใครสมัครจะเป็นตัวแทนความคิดของขบวนยังเติร์กเอาไปใช้ในขบวนอื่น ขบวนยังเติร์กก็ยินดี

อำนาจ ยุทธวิวัฒน์ ไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับขบวนยังเติร์ก และความคิดของเขาที่ปรากฏในหนังสือ "การต่อสู้สองแนวทาง" นั้นห่างไกลลิบลับจากความคิดของขบวนยังเติร์ก

อำนาจ ยุทธวิวัฒน์ อาจมีบทบาทในการต่อสู้กันภายในขบวนมากซิสต์ แต่ขบวนมากซิสต์กับขบวนยังเติร์กนั้น เป็นคนละเรื่องกัน ดูเหมือนผู้เขียน จ.ม. ที่ใช้ชื่อว่า "แฟนตะวันใหม่" จะมีความเข้าใจสับสนปนเป จนไม่รู้ว่าขบวนไหนเป็นขบวนอะไร

๒. จดหมายของ "แฟนตะวันใหม่" กล่าวต่อไปว่า "ในบทความเรื่องยังเติร์กตอนที่ ๘ พยายามอำพรางและตีความหมายของคำว่าปฏิวัติ ปฏิกิริยา

ปฏิรูปและรัฐประหารให้สับสน และพยายามตีรวนให้เป็นเนื้อเดียวกันเพื่อยากแก่การแยกแยะ"

ขอท่านผู้อ่านโปรดอ่านตอนที่ ๘ อีกครั้ง จะเห็นได้ว่า ได้แยกแยะความหมายของคำทั้ง ๔ นั้น ให้เห็นความแตกต่างไว้อย่างชัดเจนแล้ว

ความหมายของคำทั้ง ๔ ที่อธิบายไว้ในตอนที่ ๘ นั้น เป็นความหมายเดิมตามความคิดเสรีนิยม ซึ่งย่อมแตกต่างกับความหมายตามความคิดอื่น เช่นคำว่าปฏิวัติตามความหมายของความคิดฟาซซิสต์หรือความคิดมากซิสต์ ย่อมแตกต่างจากความหมายตามความคิดเสรีนิยม ความคิดเสรีนิยม ความคิดของ "แฟนตะวันใหม่" จะเป็นความคิดอะไรก็ตาม แต่ที่อธิบายว่า "การปฏิวัติกับความรุนแรงจึงเป็นเรื่องเดียวกัน การปฏิวัติกับความรุนแรงต้องอยู่ด้วยกัน จะแยกจากกันดังในบทความมิได้ มันเป็นกฎของวิทยาศาสตร์ทีเดียว" นั้น เห็นได้ชัดว่าแตกต่างกับความคิดเสรีนิยมยังเติร์ก เพราะความคิดเสรีนิยมยังเติร์กนั้น อธิบายความหมายของการปฏิวัติตรงกับข้อเท็จจริงและมีเหตุผลมากกว่าเช่น

(๑) ข้อเท็จจริงยืนยันว่า การปฏิวัตินั้นมีรุนแรงและไม่รุนแรง ดังที่ยกตัวอย่างไว้ในตอนที่ ๘ แล้วอย่างเช่นการปฏิวัติประชาชาติของอินเดีย ข้อเท็จจริงไม่รุนแรง และเราจะเถียงข้อเท็จจริงว่ารุนแรงได้อย่างไร หรือการปฏิวัติสังคมนิยมของจีน ข้อเท็จจริงไม่รุนแรง แล้วเราจะเถียงข้อเท็จจริงว่ารุนแรงได้อย่างไร

ที่ว่าการปฏิวัติกับความรุนแรงแยกกันไม่ออก เป็นกฎของวิทยาศาสร์นั้น หมายถึงวิทยาสตร์ธรรมชาติเท่านั้น แต่วิทยาศาสตร์สังคมแล้ว กฎนี้มีข้อยกเว้น เพราะกฎของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เป็นกฎของสิ่งไม่มีใจครอง แต่กฎของวิทยาศาสตร์สังคม เป็นกฎของสิ่งที่มีใจครอง เราไม่ควรจะลดมนุษย์ลงเป็น

ก้อนหิน เพราะใจมนุษย์มีบทบาทปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ในสังคมได้ตามสมควร สิ่งในสังคมที่ควรจะรุนแรงนั้น ใจมนุษย์สามารถปรับปรุงแก้ไขให้ไม่รุนแรงหรือรุนแรงน้อย ได้เหมือนกัน

อย่างว่าแต่ลัทธิประชาธิปไตยเลย แม้ลัทธิคอมวนิสต์ก็ยอมกับว่า การปฏิวัติที่ไม่รุนแรงก็มีได้เหมือนกัน อย่างสมัยเมื่อหลินเปียวมีอำนาจในเมืองจีน เมื่อจีนพูดถึงการปฏิวัติ มักจะพูดว่า "ปฏิวัติด้วยความรุนแรง" ก็เพราะกลัวว่าจะมีผู้ปฏิวัติด้วยความไม่รุนแรงเสีย นี่ก็เป็นการยอมรับว่าปฏิวัติที่ไม่รุนแรงก็มีได้ เมืองจีนสมัยหลินเปียวชอบความรุนแรง จึงต้องย้ำอยู่เสมอว่า ปฏิวัติด้วยความรุนแรง แต่เดี๋ยวนี้สมัยหัวโก๊ะฝง เต็งเสี่ยวผิง ก็ไม่ย้ำปฏิวัติด้วยความรุนแรงแล้ว

(๒) จดหมายฉบับนั้นกล่าวต่อไปว่า "การเรียกร้องให้รัฐบาลเกรียงศักดิ์ ประกาศออกมาสัก ๑๐ นาทีให้ประเทศไทยเป็นประชาธิปไตย แล้วประเทศไทยก็จะเปลี่ยนจากระบอบเผด็จการมาเป็นระบอบประชาธิปไตยทันทีนั้น เป็นเรื่องความเพ้อฝัน เป็นเรื่องโกหกพกลมในนิยายปรัมปราที่เขาเลิกใช้กันแล้ว เป็นกลลวงที่ชี้เท่อที่สุด! การปฏิวัติจะประสิทธิ์ประสาทให้แก่กันไม่ได้! ทำแทนกันไม่ได้! ข้อเขียนนี้แสดงความเป็นลัทธิทหารออกมาอย่างโจ่งแจ้ง

ข้อเขียนตัวจริงในตอนที่ว่ามีดังนี้ "ถ้ารัฐบาลพลเอก เกรียงศักดิ์ต้องการจะเป็นประชาธิปไตยจริง ก็เพียงแต่ประกาศออกมาสัก ๑๐ นาทีให้ประเทศไทยเป็นประชาธิปไตย ประเทศไทยก็จะเปลี่ยนจากกระบอบเผด็จการเป็นระบอบประชาธิปไตยไปทันที"

ที่บทความตอนที่ ๘ กล่าวไว้เช่นนี้ ด้านหนึ่งเพื่อยืนยันว่า การปฏิวัตินั้นเป็นการกระทำอย่างรวดเร็ว อีกด้านหนึ่งเพื่อพิสูจน์ว่า พลเอกเกรียงศักดิ์

ต้องการจะเป็นประชาธิปไตยจริงหรือไม่ เพราะพลเอกเกรียงศักดิ์ เคยพูดไว้ว่า จะเป็นประชาธิปไตย ถ้าพลเอกเกรียงศักดิ์ ต้องการจะเป็นประชาธิปไตยจริงแล้ว ก็ไม่มีทางเลือกอย่างอื่น นอกจากจะต้องทำการปฏิวัติให้ตรงกับความหมายที่ถูกต้อง ของคำว่า "คณะปฏิวัติ" ซึ่งพลเอกเกรียงศักดิ์เป็นเลขาธิการอยู่

ภายใต้สถานการณ์ปัจจุบัน ใครก็ตามที่อยู่ในฐานะอย่างพลเอกเกรียงศักดิ์ ถ้าสัญญาว่าจะทำประชาธิปไตยแล้ว ก็ต้องทำอย่างนั้น ถ้าไม่ทำอย่างนั้นก็ผิดสัญญา ผู้เขียนเรื่องยังเติร์กเพียงแต่ทวงสัญญาจากพลเอกเกรียงศักดิ์

ลัทธิทหารนั้น หมายความถึงทหารปฏิกิริยาหรือทหารเผด็จการ แต่ทหารปฏิวัติหรือทหารประชาธิปไตย ไม่ใช่ลัทธิทหาร ทหารยังเติร์กเป็นทหารปฏิวัติและทหารและประชาธิปไตยจึงตรงกันข้ามกับลัทธิทหาร

(๓) น้ำที่ยังไม่เดือดหรือยังไม่แข็ง เป็นคนละลักษณะหรือเป็นคนละคุณภาพกับน้ำที่กำลังเดือดหรือแข็งแล้ว หาใช่เป็นคุณภาพเดียวกันอย่างที่ "แฟนตะวันใหม่" อธิบายไม่

(๔) "แฟนตะวันใหม่" ยกเอาข้อเขียนในตอนที่ ๘ ที่ว่า "รัฐประหารอาจเป็นปฏิวัติ อาจเป็นปฏิรูปหรืออาจเป็นปฏิกิริยาก็ได้ "มาวิจารณ์ว่า" นี่มันอะไรกัน? เอาปนกันให้ยุ่งไปหมด รัฐประหารก็รัฐประหาร ปฏิวัติก็ปฏิวัติ ปฏิรูปก็ปฏิรูป ปฏิกิริยาก็ปฏิกิริยามันจะเป็นหรือเหมือนกันได้อย่างไร? ถ้าอย่างนั้น จะบัญญัติศัพท์ออกมามากมายให้ปวดกะโหลกทำไม ?" แต่ใกล้ ๆ กันนั้น ผู้เขียน จ.ม. กลับเขียนไว้ว่า "แล้วปฏิรูปเป็นปฏิวัติได้ไหม? – ปฏิรูปเป็นปฏิวัติได้" อย่างนี้ทำไม่จึงไม่ว่าเอามาปนกันให้ยุ่งไปหมด

ที่ว่ารัฐประหารเป็นปฏิวัติได้ ก็แบบเดียวกับที่ว่าปฏิรูปเป็นปฏิวัติได้นั้นแหละ ไม่ใช่เป็นการเอามาปนกันให้ยุ่งไปหมด หรือทำให้สองอย่างเหมือนกันแต่อย่างใด

ศัพท์บางศัพท์อาจมีความหมายในทางดีก็ได้ อาจมีความหมายในทางไม่ดีก็ได้ อย่างศัพท์กินข้าว กินข้าวให้ดีก็ได้ กินข้าวให้ไม่ดีก็ได้ รัฐประหารที่ดีก็มี รัฐประหารที่ถอยหลังก็เป็นรัฐประหารที่ไม่ดี รัฐประหารที่ก้าวหน้าเป็นรัฐประหารที่มีลักษณะปฏิวัติ พูดย่อ ๆ ว่ารัฐประหารที่เป็นปฏิวัติที่เป็นปฏิกิริยา

ในเมืองไทยรัฐประหารที่มีลักษณะปฏิวัติ หรือรัฐประหารที่เป็นปฏิวัติก็คือรัฐประหารของคณะราษฎร์เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ล้มรัฐบาลสมเด็จพระปกเกล้า ฯ และวันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ ล้มรัฐบาลพระยามโน ฯ นอกนั้นเป็นรัฐประหารที่เป็นปฏิกิริยา

ผู้เขียน จ.ม. กล่าวอีกว่า "การรัฐประหารนั้น เป็นการกระทำระหว่างผู้ปกครองด้วยกัน ก็คือการเปลี่ยนแปลงในสิ่งเดียวกัน (ชนชั้นเดียวกัน) เมื่อผลออกมามันก็ยังเป็นสิ่งเก่า หรือที่เขานิยมเรียกกันว่าเหล้าเก่าในขวดใหม่นั่นเอง มันจะเป็นปฏิวัติไปได้อย่างไร ?"

ตามข้อเท็จจริง ชนชั้นเดียวกันมีทั้งที่เป็นปฏิกิริยาและมีทั้งที่เป็นปฏิวัติช่นชนชั้นนายทุน มีทั้งที่เป็นปฏิกิริยาและมีทั้งที่เป็นปฏิวัติ และชนชั้นปกครองก็มีทั้งที่เป็นปฏิกิริยาและมีทั้งที่เป็นปฏิวัติ ใช่ว่าชนชั้นนายทุนและชนชั้นปกครองจะเป็นปฏิกิริยาไปเสียทั้งหมดก็หาไม่ อย่างเช่นชนชั้นนายทุนสมัยปฏิวัติใหญ่ฝรั่งเศส (เมื่อปี ๑๗๘๙) เป็นปฏิวัติอย่างมาก พรรคก๊กมินตั๋งภายใต้การนำของ

ดร. ซุนยัดเซ็นซึ่งเป็นพรรคของชนชั้นนาย ก็เป็นพรรคปฏิวัติ และ ดร. ซุน-ยัดเซ็นเมื่อเป็นชนชั้นปกครอง คือเป็นประธาธิปดี ก็เป็นปฏิวัติ มีตัวอย่างถมเถไป ทั้งในต่างประเทศในประเทศไทย ที่ชนชั้นนายทุนและชนชั้นปกครองเป็นปฏิวัติ

เมื่อชนชั้นนายทุนและชนชั้นปกครองมี ๒ อย่าง การทำรัฐประหารของชนชั้นนายทุนและชนชั้นปกครองก็มี ๒ อย่าง รัฐประหารที่ทำโดยชนชั้นนายทุนหรือชนชั้นปกครองที่เป็นปฏิวัติ ก็เป็นรัฐประหารที่เป็นปฏิวัติ รัฐประหารที่ทำโดยชนชั้นนายทุนหรือชนชั้นปกครองที่เป็นปฏิกิริยา ก็เป็นรัฐประหารที่เป็นปฏิกิริยา

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่า ความคิดของขบวนเสรีนิยมยังเติร์กต่อปัญหาต่าง ๆ ที่กล่าวถึง มีเหตุผลสอดคล้องกับข้อเท็จจริง มากกว่าความคิดของผู้เขียน จ.ม. ที่ใช้ชื่อว่า "แฟนตะวันใหม่"

ขอยกเรื่องขบวนยังเติร์กตอนต่อไป ไปไว้ฉบับหน้า.

บันทึกของ ร.ต. เหรียญ และ ร.ต. เนตร เล่าสภาพการต่อสู้คดีในศาลทหารของนักปฏิวัติยังเติร์กรุ่นแรก ไว้ต่อไปดังนี้

"หมอเหล็ง หัวหน้าคณะให้การว่า เพียงแต่มีการหารือกัน เพื่อจะทำหนังสือทูลเกล้า ฯ ถวาย ในอันจะขอพระมหากรุณาให้องค์พระมหากษัตริย์ทรงปรับปรุงการปกครองประเทศให้สอดคล้องกับสมัย โดยเปลี่ยนแปลงการปก-ครองเป็นลิมิเต็ดมอนากี้ มิได้มีการตระเตรียมกำลังที่จะยึดอำนาจแต่อย่างใด พระยาพิชัยฯ ทัวงว่า ถ้าไม่มีกำลังทหารบีบบังคับแล้ว พระมหากษัตริย์จะทรงยินยอม

หรือ ? หมอเหล็งก็อ้างประเทศญี่ปุ่นเป็นตัวอย่าง ทำให้พระยาพิชัย ฯ หยุดนิ่งไป มีข้อความส่วนสำคัญเพียงเท่านี้

ส่วน ร.ท. จือ เสนาธิการของคณะ ได้ให้การละม้ายคล้ายคลึงกับหัวหน้าคณะ แต่ได้เพิ่มเติมเหตุผลบางประการที่เกี่ยวกับการทหารของประเทศ โดยเกรงว่าจะมิเป็นรั้วของประเทศสมปรารถนาตามหลักวิชา ตามที่เสนาธิปัตย์ทุกคนได้ศึกษาเล่าเรียนมาจากทูลกระหม่อมจักรพงษ์และผู้ทรงคุณวุฒิแห่งวิชาการทหารอย่างสูงในขณะนั้น

ผู้ที่ให้การอย่างน่าฟังอีกคนหนึ่ง ก็คือ ร.ต. วาส วาสนา ผู้กล้าหาญและทำจริง ได้ให้การแบบขวานผ่าซากทำนองเดียวกับ ร.ต. ถัด คือตามทัศนะของเขาเห็นว่า ราชการแผ่นดินสมัยนั้นเป็นประหนึ่ง "ตุ๊กตา" เครื่องเล่นของประเทศ จะยึดอะไรให้เป็นล่ำเป็นสันสักอย่างแทบไม่ได้ เขาว่าเพราะเขาเป็นนายทหารมหาดเล็ก เขาได้เห็นพฤติการณ์ในพระราชสำนักมาเป็นอย่างดี

เป็นอันว่าผู้ต้องหาในคุกต่างประเทศ ไม่มีผู้ใดให้การรับสารภาพตามตรง ๆ เลยสักคนเดียว นอกจาก ร.ท. จรูญ เนติบัณฑิต ได้ยอมให้การสารภาพ แต่จะสารภาพขนาดไหนเพียงใดไม่มีใครทราบ ทั้งนี้ก็เพราะเขาเคยเป็นศิษย์หัวแก้วหัวแหวนของพระยาพิชัยสงครามโดยตรงมาตั้งแต่เป็นนักเรียนนายร้อย จรูญเคารพพระยาพิชัย ฯ ยิ่งนัก ถึงกับรำพันองค์ความดีของอาจารย์ต่าง ๆ นา ๆ ให้เพื่อนฝูงฟังเสมอ ท่านอาจารย์ก็คงจะรักจรูญมากเช่นเดียวกัน ถึงกับนำบุหรี่เป็นอันมากเข้าไปให้จรูญ และขอให้แจกแก่เพื่อน ๆ ของจรูญด้วยในวันที่ท่านเข้าไปไต่สวน ทำให้พวกเรารำลึกถึงบุญคุณของท่านมิได้ขาด

ฝ่ายทางศาลที่กลา โหมก็เล่าได้เรียกตัวผู้ต้องหาไปไต่สวนทุกวัน เว้นวันหยุดราชการ พวกที่ถูกเรียกไปไต่สวนซึ่งอยู่ทางด้านโรงเรียนนายสิบ หามีผู้ใดรับสารภาพไม่ เป็นแต่ให้การปฏิเสธบ้าง ไม่ยอมให้การบ้าง เช่น ร.ต. จรูญ ษตะเมษ ผู้ต้นคิดปฏิวัติ ก็ไม่ยอมให้การอย่างใดเลย แบบ ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์เหมือนกัน

มีผู้ต้องหาประเภทที่ ๓ บางคน ที่ต้องการจะเอาตัวรอดถ่ายเดียว หาได้คำนึงถึงคำขวัญของคณะหรือสัจจะสาบานไม่ ได้เปิดโปงแก่ศาลจนหมดสิ้นเท่าที่ตนรู้ เลยเป็นช่องทางให้ศาลล้วงถามความจริงจากผู้ถูกซัดร่ำไป พยายามเรียกไต่สวนเล่าถึงกับกระทำให้ประธานศาลทหารหงุดหงิดใจในบางคราว เมื่อล้วงเอาความจริงจากผู้ที่ถูกซัดทอดไม่ได้ดังปรารถนาก็มี

ราว ๆ กลางเดือนมีนาคม ๑๓๐ หลังจากสอบสวนที่กองพล ๑ แล้ว กรรมการศาลทหารได้เรียกตัว ร.ต. เนตรไปไต่สวนเป็นครั้งแรก ร.ต. เนตร ได้ถูกประธานกรรมการเชิญให้นั่งหัวโต๊ะตรงข้ามกับประธาน มีทหารถือปืนสวมดาบยืนเป็นเกียรติยศอยู่สองข้าง ประธานกรรมการขอให้พระสุนทราทำการไต่สวนและจดปากคำ ตามหัวข้อคล้ายกับเมื่อเขาเขียนตอบ จึงทำให้ง่ายต่อการตอบคำถาม เพราะเขาเคยเขียนตอบมาแล้วเมื่อสอบสวนที่กองบัญชาการกองพลที่ ๑ เช่นคำถามว่า เคยไปประชุมที่ไหนกี่ครั้ง ร.ต. เนตรก็ตอบว่าเคยไปประชุม ๓—๔ ครั้ง แต่เป็นการประชุมพบปะเพื่อนฝูงเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ และสนุกสนานกัน เช่นยิงนกตกปลาตามท้องทุ่งนาเป็นต้น คำถามมีว่าในเวลาประชุมได้พูดกันถึงเรื่องเปลี่ยนแปลงการปกครองหรือเปล่า พูดว่าอย่างไร คำตอบมีว่า ทุกคนมีสิทธิ์ที่จะคุยกันถึงเรื่องการเมืองได้ทุกแห่ง ตลอดจนระบอบการปกครองและลัทธิ แม้แต่ทูล-

กระหม่อมจักรพงษ์และพระยาเทพหัสดิน (ผาด เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เมื่อเข้าสอนวิชายุทธศาสตร์ยุทธวิธีในห้องเรียน ท่านก็เคยสอนลัทธิการเมืองของหลายประเทศ ลัทธิไหนดีท่านก็ชมเชย ลัทธิไหนชั่วท่านก็ตำหนิติเตียน ทำไมลูกศิษย์จะนำมาสังสรรค์พูดคุยหรือถกเถียงกันบ้างมิได้เชียวหรือ คำถามมีว่า ได้จัดตั้งเป็นสมาคมกันหรือเปล่า (คงหมายความถึงพรรคการเมืองอย่างสมัยปัจจุบันนี้) คำตอบมีว่า ไม่ได้ตั้งแต่อย่างใดเลย และไม่มีใครที่จะคิดตั้งสมาคมเพื่อหย่อนใจให้เป็นเรื่องน่าขัน คำถามมีว่า ตัวผู้ต้องหาได้รับหน้าที่อะไรจากที่ประชุมนั้นบ้าง (แทงใจดำ) ร.ต. เนตรตอบอย่างเสียงแข็งว่า ก็เมื่อไม่มีการประชุมเพื่อกิจการใด ๆ เลยแล้ว หน้าที่อะไร ๆ ก็ย่อมไม่มีเกิดขึ้น นอกจากใครจะเป็นคนยิงนก ใครจะเป็นคนตกปลา และใครจะเป็นผู้จัดอาหารอร่อย ๆ ไปร่วมด้วย ฯ ล นอกจากนี้ ยังมีคำถามอีกหลายข้อ แต่ถ้าเกี่ยวด้วยเป็นความสำคัญของคณะก็ไม่ตอบหรือปฏิเสธหรือใช้คำว่าไม่ทราบ จนกระทำให้กรรมการบางคนฮึดฮัด หาว่าไม่ให้การตามความจริง แต่ ร.ต. เนตร ก็ยืนยันว่า นั่นคือความจริงของเขา ประธานกรรมการถึงกับชักฉุน แต่อาศัยที่ท่านเป็นผู้ใหญ่สูงอาวุโส จึงใช้คำปลอบโยนอย่างอ่อนโยนว่า ขอให้บอกความจริงจะได้รับลดหยอนผ่อนโทษลง ร.ต. เนตรก็คงยืนกรานตามที่ตอบไป ลงท้ายประธานโกรธจัด พูดสบัดหน้าว่า เมื่อเขาไม่ยอมให้การจริง ๆ ก็แล้วไป แล้วก็สั่งให้ทหารไปคุมตัว ร.ต. เนตรกลับได้ ร.ต. เนตรเมื่อลุกขึ้นทำการคารวะแล้ว ก็เดินตามทหารยามเกียรติยศไป พอถึงห้องขังก็เล่าเรื่องราวสู่เพื่อนปฏิวัติอย่างสนุกสนานขบขันตามประสาของทหารหนุ่ม

ร.ต. ถัด รัตนพันธ์ เป็นนักปฏิวัติอีกผู้หนึ่งที่มีอุปนิสัยเถรตรงและทำจริง เมื่อเขาถูกเรียกตัวจากกรมทหารมหาดเล็กไปไต่สวนยังศาลทหาร เขาได้

ให้การอย่างมิเกรงขามเลย เขาตอบกรรมการตามความจริงใจว่า เขาพอใจที่จะคิดเปลี่ยนแปลงประเพณีการปกครอง เพราะการเล่นโขนและเล่นละครเสียเองของพระประมุขแห่งชาตินั้น ไม่มีประโยชน์แก่ชาติอันใดเลย มีแต่จะเสื่อมพระเกียรติคุณแก่นานาประเทศ และมีผลกระทบกระเทือนถึงชาติ ถึงประชาชนคนไทยอีกด้วย ควรให้เป็นหน้าที่ของคนอื่นเขาแสดงและจัดการ การมีกองเสือป่าก็เช่นกัน ทำให้หมดเปลืองเงินของแผ่นดินเปล่า ๆ ทำให้ข้าราชการทหารและพลเรือนแตกร้าวกัน ดังเคยมีตัวอย่างร้ายกาจมาแล้วในประเทศเตอรกี ฯ ล ฯ ถึงกับประธานกรรมการนั่งฟังอย่างคอแข็ง และแก้แทนองค์พระประมุขต่าง ๆ นานา เช่น แก้ว่า คนเราจะทำงานอย่างเดียวตะพึดตะพือไปได้อย่างไร จำเป็นจะต้องมีการเล่นการหัวบ้าง เพื่อเป็นการหย่อนพระราชหฤหัย จะได้ทรงพระราชภารกิจต่อไปอีกนานๆ ร.ต. ถัด ก็คงยืนยันเหตุผลของเขาอยู่ตามเดิม รู้สึกว่ากรรมการบางคนยิ้มด้วยความเห็นอกเห็นใจ และบางคนถึงกับกล่าวคำขอบใจที่เขาได้ให้การตรงเผงกับความในใจไม่บิดเบือน

ครั้นราวกลางเดือนเมษายน ร.ศ. ๑๓๑ ซึ่งล่วงเข้าศกใหม่ ร.ต. เนตร ได้ถูกเชิญตัวไปไต่สวนอีกครั้งหนึ่ง พอเขานั่งลงตรงข้ามกับประธานภายหลังทำความเคารพแล้ว ประธานก็ส่งความยิ้มย่องผ่องใสมายังเขา พร้อมกับกล่าวปฏิสันถารว่า คราวนี้คงจะเปลี่ยนจิตใจได้แล้ว และหวังว่าจะได้ฟังความจริงจากปากเขาเป็นแน่ เพราะทางสอบสวนไต่สวนปรากฏชัดว่า เขาเป็นคนสำคัญชั้นตัวการของคณะ ร.ต. เนตรยิ้มรับ และตอบด้วยความคารวะว่า เขาไม่ทราบอะไรมากไปกว่าที่ได้ให้การไปแล้ว

ทันใดนั้น กรรมการผู้หนึ่งได้งัดเอาคำซัดทอดของผู้ต้องหาเพื่อนตายของ ร.ต. เนตร ออกจากแฟ้มหนังสืออ่านให้ฟังอย่างช้าๆ ชัดถ้อยชัดคำ ร.ต. เนตรเงี่ยหูฟังด้วยความตั้งใจ และคงจะนึกว่าเพื่อนตายของเขาช่างด่วนกลัวตายเสียนี่กระไร เพราะในคำซัดทอดนั้นแสดงว่า เป็นผู้รู้ความลับของคณะอยู่มาก และรู้หน้าที่ของ ร.ต. เนตรและใครต่อใครไม่น้อย พอกรรมการอ่านจบ ประธานก็รีบบอกทันทีว่าให้รับสารภาพเสียเถิด เพราะอย่างไร ๆ ความจริงมันหนีความจริงไม่พ้นดอก ร.ต. เนตรก็เรียนว่า การซัดทอดกันนั้นเป็นของง่าย ถ้าต้องการจะให้เขาซัดทอดบ้าง บางทีกรรมการอาจจะเดือดร้อนก็ได้ แปลว่า ร.ต. เนตรไม่ยอมเปลี่ยนใจทั้ง ๆ ที่กำลังถูกหมัดเด็ดเข้าจังหน้าเช่นนั้น

ประธานกรรมการกล่าวกำชับว่า จงนึกเสียให้ดี จะให้เวลาตรึกตรองอีกสักครั้งหนึ่ง ร.ต. เนตรก็คงเรียนยืนกรานอย่างกระต่ายขาเดียว ทันทีนั้นเองกรรมการก็งัดเอาคำซัดทอดออกมาอีกฉบับหนึ่ง อ่านให้ฟังช้า ๆ ยิ่งกว่าฉบับแรกคล้ายกับเกรงว่าฉบับแรกยังไม่ซึมเข้าสมองของ ร.ต. เนตรพอ แต่ตรงข้าม สำหรับฉบับนี้ ร.ต. เนตรไม่ยอมฟังเสียงเลย คอยสำเหนียกแต่ชื่อผู้ซัดทอดในตอนจบเท่านั้น ชื่อผู้ซัดทอดคนแรกกับคนหลังเป็นนายทหารสังกัดคนละกรม เป็นสมาชิกที่เพิ่งเข้าประชุมก่อนหน้า "ผู้หักหลัง" และเป็นนายทหารคนละชุดกับ ร.ต. เนตรเป็นคนหนุ่ม แต่ไม่ใช่ทหารหนุ่ม เพราะความหนุ่มของเขาไม่มีความกล้าหาญพอที่จะรักษาวินัยของคณะปฏิวัติเพื่อชาติไว้ได้ แต่ก็ยังดีกว่าได้ชื่อว่าเป็น "ผู้หักหลังต่อคณะ"

ในระหว่างที่การไต่สวนจำเลยในศาลทหาร ดำเนินไปจวนจะเสร็จสิ้นแล้วนั้น ได้มีข่าวแพร่สะพัดไปในหมู่จำเลยว่า ศาลทหารจะตัดสินลงโทษจำเลยอย่างมากคนละ ๓—๔ ปีเท่านั้น และก็พอดีญาติผู้ใหญ่คนหนึ่งของ ร.ต. เนตร ซึ่งเคยนำ ร.ต. เนตรเข้าเฝ้าถวายตัวเป็นมหาดเล็กของกรมหลวงพิษณุโลก ก่อนที่ ร.ต. เนตรจะถูกจับไม่นาน มีความร้อนใจว่ากรมหลวงพิษณุโลกจะกริ้วเอา ที่นำคนเข้าถวายตัวผิดไป ได้รีบเข้าเฝ้ากรมหลวงพิษณุโลก เพื่อทูลขออภัย แต่แทนที่กรมหลวงพิษณุโลกจะถือพิโรธ กลับรับสั่งว่าเป็นเรื่องของคนหนุ่มตามยุคตามสมัย และเท่าที่ทรงสอบสวนดูแล้วไม่มีอะไรรุนแรง บางทีจะถูกลงโทษบ้างคนละ ๓—๔ ปีเท่านั้น เป็นอันว่าข่าวที่แพร่สะพัดอยู่ว่าจะไม่ถูกลงโทษรุนแรงนั้นเป็นความจริง จำเลยทุกคนจึงต่างคลายความทุกข์ร้อน

แต่บังเอิญมีเหตุการณ์ไม่คาดฝันเกิดขึ้น เรื่องหนึ่งคือ จำเลยคนหนึ่งชื่อ ร.ท. จรูญ ณ บางช้าง เป็นทนายความ หัวกฎหมาย เมื่อได้ทราบข่าวว่าจะถูกศาลทหารตัดสินจำคุกคนละ ๓—๔ ปี ก็ไม่พอใจอย่างรุนแรง เพราะเขาเชื่อหัวของเขาเองว่า พิจารณาทางกฎหมายกันแล้ว ตัวเขาและคณะไม่ควรจะถูกลงโทษแม้แต่น้อย เขาจึงออกอุบายเพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามความคิดของเขา โดยเห็นว่าถ้าจะได้ขู่รัฐบาลด้วยการทำจดหมายขึ้นสักฉบับหนึ่ง รัฐบาลก็จะเกิดความหวาดกลัวไม่กล้าตัดสินลงโทษและปล่อยตัวจำเลยทั้งหมดพ้นข้อหาไป ฉะนั้นเขาจึงทำจดหมายขึ้นฉบับหนึ่ง ขีข้อความยืดยาว เป็นการนัดหมายกับสมาชิกคณะพรรคที่ไม่ถูกจับว่า ถ้าสมาชิกคณะพรรคยังถูกคุมขังอยู่แม้แต่คนเดียว ก็ให้ปืนใหญ่ ๒ พร้อมกับเหล่าอื่น ๆ ลงมือทำการได้ จดหมายนั้นส่งถึงผู้ต้องหาคนหนึ่งที่ถูกปล่อยตัวไปแล้ว ชื่อ ร.ต. เจือ ศิลาอาสน์ ซึ่ง ร.ท. จรูญ เห็นว่า

ร.ต. เจือเป็นคนรักเพื่อนรักคณะ เพื่อนจะให้ทำอะไรเป็นเอาทั้งนั้น ขอแต่ให้เป็นความสำเร็จของเพื่อนและคณะก็แล้วกัน แล้ว ร.ท. จรูญก็แกล้งขว้างจดหมายนั้นให้ผ่านกำแพงคุกไม่พ้น จดหมายคงตกอยู่ข้างกำแพงภายในคุกจนผู้คุมเก็บได้ โดย ร.ต. เจือ ไม่เคยทราบข้อความในจดหมายนั้นเลย

ในที่สุดจดหมายนั้นก็ถูกเสนอขึ้นไปตามลำดับชั้น จนถึงทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ในขณะที่กำลังทรงพิจารณาคำพิพากษาของศาลทหาร ซึ่งคณะกรรมการศาลได้ตัดสินลงโทษไว้อย่างสูงเพียง ๕ ปีเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เลยทรงงดที่จะมีพระราชวินิจฉัย และส่งคำพิพากษากลับลงมาพร้อมด้วยจดหมายของ ร.ท. จรูญ ให้คณะกรรมการศาลทหารพิจารณาคดีอีกครั้งหนึ่ง โดยอ้างว่า คณะพรรคมิได้มีความมุ่งหมายเพื่อเพียงเพื่อจะเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศเท่านั้น หากยังสมคบกันเพื่อประทุษร้ายต่อองค์พระประมุขอีกด้วย เพราะประกอบกับเมื่อเริ่มสอบสวนผู้ต้องหา ก็ได้เกิดข่าวลือขึ้นครั้งหนึ่งแล้วว่า คณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ จัดส่งนายทหารม้าผู้หนึ่งไปลอบปลงพระชนม์พระเจ้าอยู่หัว ตามทางรถไฟขณะเสด็จกลับพระนครจากจังหวัดนครปฐม และนายทหารผู้นั้นทำการไม่สำเร็จ จึงยิงตัวตาย

เรื่องจริงมีว่า ผู้ต้องหาคนหนึ่งชื่อ ร.ต. ชอุ่ม เป็นนายทหารม้าที่ ๑ รักษาพระองค์ ได้ถูกควบคุมตัวไปเขียนคำตอบปัญหาของคณะกรรมการสอบสวนพร้อมกับผู้ต้องหาคนอื่น ๆ แต่เมื่อ ร.ต. ชอุ่มถูกนำกลับไปห้องขังหลังเขียนคำให้การเสร็จสักชั่วโมงกว่า ๆ เขาก็ยิงตัวตายภายในห้องขัง ด้วยปืนที่เก็บซ่อนไว้ตั้งแต่แรกถูกขัง โดยเอาปากกระบอกปืนใส่ปาก แล้วใช้เท้าเหนี่ยวไก เพื่อน ๆ สันนิษฐานกันว่า ร.ต. ชอุ่มคงจะรังเกียจที่จะต้องตายด้วยดาบเพชฌฆาตหรือลูกปืน

ของผู้ชนะ เพราะเคยบ่นเช่นนั้นอยู่บ่อย ๆ การฆ่าตัวตายของ ร.ต. ชอุ่ม กลายเป็นสาเหตุข่าวลือกระฉ่อนไปทั้งเมืองว่า ร.ต. ชอุ่มไปดักยิงพระเจ้าแผ่นดินไม่สำเร็จ จึงฆ่าตัวตาย ซึ่งความจริงแล้ว เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัตพระนครนั้น ร.ต. ชอุ่มอยู่ในที่คุมขัง และยิงตัวตายเพื่อรักษาศักดิ์ศรีมิให้ต้องตายด้วยมือของผู้ชนะ

อย่างไรก็ดี ข่าวลือนี้ก็นำไปบวนกับจดหมายขู่รัฐบาลของ ร.ท. จรูญในการพิจารณาคดีอีกครั้งหนึ่งตามพระบรมราชโองการ

ร.ต. เจือ ซึ่ง ร.ท. จรูญส่งจดหมายถึง ก็เลยถูกจับอีกครั้งหนึ่ง และถูกไต่สวนฐานอุกฤฏ์โทษ ตลอดจนจำเลยอีกหลายคนที่ถูกสงสัยว่าจะเกี่ยวข้องกับจดหมายฉบับนั้น เช่น ร.ต. จรูญ ษมะเมษ ร.ต. ปลั่ง ร.ต เนตร ก็ถูกเบิกตัวไปสอบสวน และสั่งกวดขันจำเลยที่ถูกคุมขังในคุกต่างประเทศอย่างเข้มงวด ห้ามติดต่อกับบุคคลภายนอกและภายใน ห้ามส่งอาหารและบุหรี่ และห้ามการอาบน้ำ ส่วน ร.ต. เจือ ทั้ง ๆ ที่ไม่รู้เรื่องรู้ราวเกี่ยวกับจดหมายขู่ฉบับนั้น ก็ไม่ยอมให้การแต่อย่างใด ประกอบกับรูปร่างหน้าตาท่าทางและคำพูด ก็ดูบึกบึนไปทุกอย่าง และ ร.ท. จรูญเจ้าของจดหมาย ก็ให้การแบบหัวหมอ จึงทำให้คณะกรรมการ เห็นคล้อยตามจดหมายของ ร.ท. จรูญไปด้วย

ฉะนั้น คณะกรรมการศาลทหารจึงต้องเขียนคำพิพากษาใหม่ โดยแทนที่จะลงโทษ ๓ ปี ๕ ปี อย่างคำพิพากษาครั้งแรก กลับวางโทษหนักขึ้นดังนี้ คือ

ชั้นที่ ๑ ประหารชีวิต ๓ คน คือ ร.อ. ขุนทวยหาญพิทักษ์ (เหล็ง ศรีจันทร์) ร.ต. จรูญ ณ บางช้าง ร.ต. เจือ ศิลาอาสน์

ชั้นที่ ๒ จำคุกตลอดชีวิต ๒๐ คน เช่น ร.ท. จือ ควกุล ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์ ร.ต. ถัด รัตนพันธ์ ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์ ฯลฯ

ชั้นที่ ๓ จำคุก ๒๐ ปี ๒๒ คน ชั้นที่ ๔ จำคุก ๑๕ ปี ๖ คน ชั้นที่ ๕ จำคุก ๑๒ ปี ๓๐ คน

ครั้นเมื่อคณะกรรมการศาลทหาร นำคำพิพากษากราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยชี้ขาดต่อไปนี้

ด้วยได้ตรวจดูคำพิพากษาของกรรมกาลศาลทหาร ซึ่งได้พิจารณาปรึกษาโทษในคดีผู้มีชื่อ ๙๑ คน ก่อนการกำเริบลงวันที่ ๔ พฤษภาคม นั้นตลอดแล้ว

เห็นว่า กรรมการพิพากษาลงโทษเหล่านี้ ชอบด้วยพระราชกำหนดกฎหมายทุกประการแล้ว แต่ว่าความผิดของพวกเหล่านี้มีข้อสำคัญที่จะกระทำร้ายต่อตัวเรา เราไม่ได้มีจิตพยาบาทอาฆาตมาดร้ายต่อพวกนี้ เห็นควรที่จะลดหย่อนผ่อนโทษโดยฐานกรุณา ซึ่งเป็นอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินจะยกให้ได้

เพราะฉะนั้น บรรดาผู้ที่มีชื่อ ๓ คน ซึ่งวางโทษไว้ในคำพิพากษาของกรรมการว่าเป็นโทษชั้นที่ ๑ ให้ประหารชีวิตนั้น ให้ลดลงเป็นโทษชั้นที่ ๒ ให้จำคุกตลอดชีวิต

บรรดาผู้ที่มีชื่อ ๒๐ คน ซึ่งลงโทษไว้ว่าเป็นชั้นที่ ๒ ให้จำคุกตลอดชีวิตนั้น ให้ลดลงเป็นโทษชั้นที่ ๓ คือให้จำคุกมีกำหนด ๒๐ ปีตั้งแต่วันนี้สืบไป

แต่บรรดาผู้ที่มีชื่ออีก ๖๘ คน ซึ่งวางโทษไว้ชั้นที่ ๓ ให้จำคุก ๒๐ ปี ๓๒ คน และวางโทษชั้นที่ ให้จำคุก ๑๕ ปี ๖ คน และวางโทษชั้นที่ ๕ ให้จำคุก ๒๑ ปี ๓๑ คนนั้นให้รอการลงอาญาไว้ ทำนองอย่างเช่นได้กล่าวในกฎหมาย

ลักษณะอาญา มาตรา ๔๑ และ ๔๒ ซึ่งว่าด้วยการรอลงอาญาในโทษอย่างน้อยนั้น และอย่าเพิ่งให้ออกจากตำแหน่งยศก่อน

แต่ฝ่ายผู้มีชื่อ ๓ คน ที่ได้ลงโทษชั้นที่ ๒ กับผู้ที่มีชื่อ ๒๑ คน ที่ได้ลงโทษชั้นที่ ๒ รวม ๒๓ คน ดังกล่าวมาข้างต้นนั้น ให้ถอดจากตำแหน่งยศบรรดาศักดิ์ตามอย่างธรรมเนียม ซึ่งเคยมีกับโทษเช่นนั้น

"ผู้ที่ต้องรับพระราชอาญาจำคุก ๒๓ คนนี้ เป็นคนพลเรือนคนหนึ่ง คือนายอุทัย เทพหัสดิน ณ อยุธยา กองล่ามกระทรวงยุติธรรม ส่วนที่เป็นนายทหารบก ๒๒ คน ได้ถอดออกจากยศบรรดาศักดิ์แล้ว คือ

พวกจำคุกตลอดชีวิต

๑. นายร้อยเอกขุนทวยหาญพิทักษ์ (เหล็ง ศรีจันทร์)

๒. นายร้อยโท จรูญ ณ บางช้าง

๓. นายร้อยตรี เจือ ศิลาอาสน์

พวกจำคุก ๒๐ ปี

๑. นายร้อยโท จือ ควคุล

๒. นายร้อยตรี เขียน อุทัยกุล

๓. นายร้อยตรี วาส วาสนา

๔. นายร้อยตรี หม่อมราชวงศ์ แช่ รัชนิกร

๕. นายร้อยตรี ถัด รัตนพันธ์

๖. นายร้อยตรี เหรียญ ศรีจันทร์

๗. นายร้อยตรี เหรียญ ทิพยรัตน์

๘. ว่าที่นายร้อยตรี ทวน เธียรพิทักษ์

๙. นายร้อยตรี เนตร พูนวิวัฒน์

๑๐. นายร้อยตรี สอน วงษ์โต

๑๑. นายร้อยตรี ปลั่ง ปูรณโชติ

๑๒. นายร้อยตรี จรูญ ษตะเมษ

๑๓. นายร้อยโท ทองคำ คล้ายโอภาส

๑๔. นายร้อยตรี บ๋วย บุณยรัตนพันธ์

๑๕. ว่าที่นายร้อยตรี ศิริ ชุณห์ประไพ

๑๖. นายร้อยตรี จันทร์ ปานสีดำ

๑๗. ว่าที่นายร้อยตรี โกย วรรณกุล

๑๘. นายพันตรี หลวงวิฆเนศร์ประสิทธิ์วิทย์ (อัทย์ หะสิตเวช)

๑๙. นายร้อยตรี บุญ แตงวิเชียร

คำพิพากษาเดิมของศาลทหาร ลงโทษจำเลยอย่างสูงเพียง ๕ ปี แต่จำเลยบางคนทำเรื่องข่มขู่รัฐบาลให้เกิดความเข้าใจผิดอย่างแรง ในระหว่างทางทรงพิจารณาคำพิพากษาของศาลทหาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงส่งคำพิพากษากลับลงมาศาลพิจารณาใหม่ ซึ่งตัดสินประหารชีวิต ๓ คน จำคุกตลอดชีวิตลดหลั่นลงมาจนถึงจำคุก ๑๒ ปี รวมทั้งหมด ๙๑ คน แต่พระบรมราชวินิจฉัยให้ยกโทษประหารชีวิต เพียงจำคุกตลอดชีวิต โทษจำคุกตลอดชีวิตให้จำคุก ๒๐ ปี รวม ๒๓ คน ที่เหลือ ๖๘ คน ให้รอลงอาญาและไม่ยอดยศและตำแหน่ง

การกระทำของคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ นั้น เป็นการกระทำเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบราชาธิปไตย ทั้งยังมีข่าวให้เกิดความเข้าใจผิดว่าจะประทุษร้ายพระเจ้าแผ่นดิน และจับจดหมายข่มขู่รัฐบาลได้ว่า ถ้าผู้ต้องหาถูกตัดสิน

ลงโทษแม้แต่คนเดียว คณะพรรคตามกรมกองทหารต่าง ๆ จะลุกฮือขึ้นใช้อาวุธกระทำการอย่างรุนแรง ซึ่งถ้าเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชในประเทศอื่นแล้วชะตากรรมของจำเลยเหล่านั้นจะเป็นอย่างไรบ้าง ก็พอจะหลับตามองเห็นได้

แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับพระราชทานชีวิตแก่จำเลยทุกคน และถูกจำคุกเพียง ๒๓ คนเท่านั้น นอกนั้นปล่อยตัวไปหมด เห็นได้ชัดว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของประเทศไทยสมัยนั้น จะเปรียบเทียบกับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชของประเทศอื่น โดยเฉพาะกับระบอบสุลต่านสมัยอับดุลฮามิดที่กระทำต่อขบวนยังเติร์กในเตอรกีมิได้เลย และโดยเฉพาะสำหรับการปฏิบัติต่อผู้ต้องหากบฏแล้ว จะเปรียบกับระบอบภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ บางยุคบางสมัยมิได้เลย

และสำหรับน้ำพระทัยของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว มีผลสะเทือนต่อสถานการณ์ของขบวนยังเติร์กในขณะนั้นเป็นอันมาก ซึ่งมีเกร็ดบางเรื่องที่น่ารู้ สมควรยกมากล่าวไว้ในที่นี้ เรื่องแรกปรากฏในบันทึกของ ร.ต. เหรียญ และ ร.ต. เนตร ดังนี้

"ในจำนวนผู้ต้องหาประเภทที่ ๓ นั้น มีอยู่ผู้หนึ่งที่น่ารู้ เขาผู้นั้นคือ ร.ท. แม้น สังขวิจิตร ผู้บังคับกองร้อยมหาดเล็กรักษาพระองค์ เขาเป็นนายทหารมหาดเล็กที่มีรูปร่างสูงใหญ่ มีสง่าผ่าเผยงดงาม สมกับตำแหน่งที่อยู่ใกล้ชิดกับพระเจ้าแผ่นดิน และก็เป็นผู้ที่องค์พระประมุขทรงโปรดปรานมากโดยมีรับสั่งให้เข้าเฝ้าอยู่บ่อย ๆ ในขณะที่เข้าเฝ้านั้น พระองค์มักจะมีพระราชดำรัสซักถามถึงความทุกข์สุขของเขา ตลอดจนหนี้สินค่าสุราอาหารและเสื้อผ้าตามความเป็นจริง ร.ท. แม้น มีนิสัยซื่อชอบกราบทูลตามความสัตย์จริงทุกประการไม่มีการปกปิดหรือ

ต่อเติมแต่อย่างใดเลย พระองค์ก็ทรงพระราชทานการชำระหนี้สินให้หมดไป มิให้ตกค้างเลยแม้แต่น้อย นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณแก่เขาอยู่เสมอ ซึ่ง ร.ท. แม้น รำลึกเทิดทูนไว้เหนือเกล้าฯ ทุกขณะจิต และถวายความจงรักภักดีต่อพระองค์เสมอด้วยบิดาบังเกิดเกล้า การร่วมคณะปฏิวัติของเขาก็คือความหวังที่จะดำรงไว้ซึ่งความเป็นพระประมุขของพระองค์ในการภาวะประชาธิปไตยตามสมัยนั่นเอง โดยเห็นว่าการปกครองแบบราชาธิปไตยนี้ จะเป็นยาพิษแก่ราชบัลลังก์อย่างแน่แท้ เขาแยกเรื่องการเมืองกับส่วนตัวได้โดยเป็นผู้เห็นการณ์ไกล

เมื่อ ร.ท. แม้น ถูกจับคุมขังภายในกรมทหารมหาดเล็ก โดยมีรายชื่อเป็นสมาชิกคณะปฏิวัติ ร.ศ. ๑๓๐ ด้วยนั้น ทางบ้านก็จัดหาอาหารใส่ปิ่นโตให้คนใช้นำไปส่งเช้าเย็นเป็นประจำ วันหนึ่ง ร.ท. แม้น ได้รับข่าวจากเพื่อนสนิทคนหนึ่ง เขาเป็นมหาดเล็กข้างที่ มีหน้าที่ผลัดเปลี่ยนเข้าเวรรับใช้ใกล้ชิดพระองค์ ข่าวนี้มีใจความว่า วันหนึ่งทูลกระหม่อมจักรพงษ์เสด็จไปเฝ้าในหลวง และทูลถวายรายชื่อสมาชิกคณะ ร.ศ. ๑๓๐ เท่าที่กรรมการสามารถรวบรวมได้ เมื่อในหลวงทอดพระเนตรรายชื่อไปถึงชื่อ ร.ท. แม้นก็สดุ้งพระราชหฤทัย โดยมิทรงเชื่อว่าเป็นความจริง ถึงกับรับสั่งแก่ทูลกระหม่อมว่า "เจ้าแม้นมันเป็นศิษย์ของฉันแท้ ๆ เห็นจะเป็นไปไม่ได้"

เมื่อทูลกระหม่อมจักรพงษ์ได้ทรงชี้แจงเหตุผล แสดงพยานหลักฐานอันมั่นคง ประกอบกับทรงเปรียบเทียบกับหมอเหล็งผู้เป็นศิษย์คนโปรดของทูลกระหม่อมด้วยแล้ว พระองค์ก็ทรงรับสั่งในขณะทรงพระพิโรธว่า "ถ้าอ้ายแม้นไปกับพวกเขาด้วย ก็ต้องเฆี่ยนหลังมันเสีย"

ด้วยเหตุนี้ ร.ท. แม้นจึงเขียนจดหมายลับซุกซ่อนไปในอาหารที่รับประทานเหลือ กระซิบคนใช้ให้นำไปให้บิดาเขาให้จงได้ แต่เป็นโชคร้าย ในขณะที่จะผ่านออกจากประตูกรมทหารนั้นเอง ทหารรักษาประตูเกิดสงสัยขึ้นมาจึงขอตรวจค้นในปิ่นโต ก็พบจดหมายลับฉบับนั้น จดหมายนั้นก็ผ่านผู้บังคับบัญชาขึ้นไปจนถึงในหลวงโดยด่วน ใจความในจดหมายนั้นมีว่า ร ท. แม้นเล่าเรื่องที่จะถูกเฆี่ยนหลังให้บิดาฟัง แล้วก็ปรารภว่า การถูกเฆี่ยนหลังเป็นการเสื่อมเสียเกียรติของชายชาตินักรบ ตลอดทั้งวงศ์ตระกูลด้วย มิใช่จะเจ็บปวดรวดร้าวอย่างเดียว แต่ถ้าในหลวงจะลงโทษด้วยวิธีอื่น แม้แต่จงลงพระอาญาประหารชีวิต เขาก็ไม่ทุกข์เท่ากับถูกเฆี่ยนหลังเลย ฉะนั้น จึงขอให้บิดาช่วยหาวิธีใดวิธีหนึ่ง จะเป็นการเดินเหินทางผู้ใหญ่ หรือหารือกับครูบาอาจารย์ที่เชี่ยวชาญทางไสยเวท ให้ช่วยแก้ไขให้พ้นจากการถูกเฆี่ยนหลังได้แต่อย่างเดียวเท่านั้น ก็เป็นที่พอใจอย่างยิ่ง

ต่อมาเพียงไม่กี่วัน เมื่อองค์พระประมุขเสด็จโดยรถยนต์พระที่นั่งออกจากพระราชวังดุสิต มาตามถนนราชดำเนิน ก็พอดิทอดพระเนตรเห็น รต ฟู ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งประจำกองอยู่ใต้บังคับบัญชาของ ร ท. แม้น กำลังหยุดยืนระวังตรงถวายความเคารพอยู่ริมถนน จึงรับสั่งให้หยุดรถพระที่นั่ง และกวักพระหัตถ์ให้ ร.ต. ฟู เข้าเฝ้า ณ กลางถนนนั้นเอง เมื่อ ร.ต. ฟูวิ่งเข้าไปเฝ้าอยู่ตรงเฉพาะพระพักตร์ก็มีรับสั่งว่า "เอ็งไปบอกเจ้าแม้นมันว่า ข้าเลิกเฆี่ยนหลังแล้ว มันจะได้สบายใจ" ร.ต. ฟูรับสั่งใส่เกล้า ฯ แล้วรถพระที่นั่งก็เคลื่อนต่อไป (ร.ต. ฟู ผู้นี้ต่อมาเป็นพันเอกพระยาวาชวัลลภานุศิษฎ์)"

และตั้งแต่ทรงงดเฆี่ยนหลัง ร.ท. แม้นครั้งนั้นแล้ว ก็ไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดถูกลงโทษเฆี่ยนหลังอีกเลย

อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อมีการส่งรหารอาสาไปร่วมรบเป็นฝ่ายพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ ๑ นักโทษ ร.ศ. ๑๓๐ ทุกคนได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลอาสาไปราชการสงครามด้วย จึงได้รับพระราชทานลดโทษ ๑ ใน ๔ ทุกคน

อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อนักโทษถูกจำคุกมาครบ ๕ ปี พระบาทสมเด็จพระ-มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริจะพระราชทานอภัยโทษแก่นักโทษทั้งหมด หากแต่มีเจ้านายผู้ใหญ่พระองค์หนึ่ง ทรงคัดค้านพระราชดำรินั้นในที่ประชุม โดยอ้างว่านักโทษเหล่านั้นยังเป็นคนหนุ่ม ถ้าปล่อยไปก็เท่ากับปล่อยเสือเข้าป่า ที่ประชุมนิ่งเงียบ พระเจ้าอยู่หัวทรงงันไป จึงยังไม่สามารถปลดปล่อยในครั้งนั้น

และในที่สุด เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๖๗ นักโทษคิดจะปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง ร.ศ. ๑๓๐ ก็ได้รับพระราชทานอภัยโทษ ปลดปล่อยเป็นอิสระหมดทุกคน

ความไม่รุนแรงของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทยต่อขบวนปฏิวัติ และพระราชอัทธยาศัยของพระมหากษัตริย์ไทยอันประกอบด้วยพระมโนธรรมดังกล่าวนั้น เป็นปัจจัยให้บังเกิดผล ๒ ประการคือ

ประการหนึ่ง ขบวนปฏิวัติเป็นขบวนปฏิวัติที่ไม่รุนแรง ขบวนยังเติร์กรุ่นแรกในประเทศไทยนั้น กล่าวได้ว่าเป็นขบวนปฏิวัติที่ใหญ่โตขบวนหนึ่ง อย่างน้อยก็ใหญ่กว่าขบวนปฏิวัติขบวนใดในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่กิจกรรมทั้งหลายกลับเต็มไปด้วยความละมุนละไม และบางสิ่งบางอย่างดูเป็นเรื่องไม่เอาจริงเอาจัง หรือคล้ายกันเล่นเกมกีฬาอันสนุกสนาน ดูไปแล้วคล้ายกับว่าไม่ใช่ขบวนปฏิวัติ ความจริง ในบวน ร.ศ. ๑๓๐ นั้น มีคนหัวรุนแรงอยู่หลายคน และมีผู้เสียสละและเข้มแข็งที่ไม่มีความกลัวต่อสิ่งใดอีกหลายคน บุคคลเหล่านี้พร้อมที่จะ

กระทำการรุนแรงทุกเมื่อ และขบวน ร.ศ. ๑๓๐ นั้น ก็เป็นขบวนปฏิวัติจริง ๆ เพราะไม่แต่เพียงจะมีความมุ่งหมายเพื่อเปลี่ยนแปลงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้เป็นระบอบปริมิตาญาสิทธิราชย์เท่านั้น หากยังต้องการจะเปลี่ยนแปลงสังคมไทยแห่งลัทธิศักดินาเป็นลัทธิประชาธิปไตยอีกด้วย ลักษณะของขบวนปฏิวัติเช่นนี้ย่อมพร้อมที่จะกระทำการรุนแรงเมื่อจำเป็น แต่ว่า ภายใต้ระบอบสมบูรณาญา-สิทธิราชอันไม่รุนแรงดังกล่าวแล้ว ถึงแม้คนหัวรุนแรงในขบวนปฏิวัติจะพยายามชักนำการปฏิวัติไปสู่ความรุนแรงสักเพียงใดก็ตาม การปฏิวัติอันรุนแรงก็ไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้ ไม่ว่าผลของการปฏิวัติจะเป็นชัยชนะหรือความพ่ายแพ้ การปฏิวัติ ร.ศ. ๑๓๐ ที่ไม่รุนแรงนั้น มิใช่เพราะพ่ายแพ้ ถึงแม้จะชนะก็จะชนะด้วยความไม่รุนแรงเช่นกัน เพราะว่าความรุนแรงหรือไม่รุนแรงของขบวนปฏิวัตินั้นมิใช่กำหนดด้วยขบวนปฏิวัติ แต่กำหนดด้วยผู้ปกครอง ระบอบสมบูรณาญาสิทธิ-ราชย์ซึ่งมีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระประมุข กำหนดให้การปฏิวัติ ร.ศ. ๑๓๐ เป็นไปด้วยความไม่รุนแรง

อีกประการหนึ่ง ระบอบเก่ามีอายุยืนยาว เพราะว่าการที่ระบอบเก่าไม่ใช้ความรุนแรงต่อขบวนปฏิวัตินั้น เป็นการบั่นทอนขบวนปฏิวัติอยู่ในตัว ในประเทศอื่น ผู้ปกครองเดิมจะดำรงอยู่ได้ ต้องทำการปฏิวัติเสียเอง ถ้าไม่ทำการปฏิวัติเสียเอง ขบวนปฏิวัติก็จะต้องลุกขึ้นทำการปฏิวัติ แต่ในประเทศไทยผู้ปกครองเดิมสามารถดำรงอยู่ได้โดยไม่ต้องทำการปฏิวัติเสียเอง และก็สามารถป้องกันมิให้ขบวนปฏิวัติได้รับชัยชนะอีกด้วย ในบรรดาประเทศในยุคประวัติศาสตร์เดียวกันแล้ว ประเทศไทยดำรงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไว้ได้นานกว่าประเทศอื่น ๆ โดยพระมหากษัตริย์ไม่ต้องทำการปฏิวัติ หากเพียงแต่ทำการปฏิรูปบางประการ

เท่านั้น ก็เพราะระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทย ปฏิบัติต่อขบวนปฏิวัติอย่างไม่รุนแรงนั้นเอง เพราะตามธรรมดาแล้ว การปฏิรูปไม่สามารถจะยับยั้งการปฏิวัติไว้ได้นาน และถ้าผู้ปกครองปฏิบัติอย่างรุนแรงต่อขบวนปฏิวัติด้วยแล้ว การปฏิรูปนั้นเองจะกลายเป็นตัวเร่งการปฏิวัติ ฉะนั้น ปัจจัยสำคัญที่สุดของความยืนยาวของระบอบเก่า จึงอยู่ที่การปฏิบัติอย่างไม่รุนแรงต่อขบวนปฏิวัติ

แต่สำหรับชีวิตของประเทศชาตินั้น เมื่อถึงเวลาก็จะต้องเกิดการปฏิวัติอย่างแน่นอน ไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงให้พ้นได้ และสำหรับขบวนปฏิวัติที่ไม่รุนแรงภายใต้ระบอบเก่าที่ยืนยาวนั้น ถ้าปล่อยปละละเลยและคิดว่าไม่มีอะไร ก็จะมีผลเพียงอย่างเดียว คือการปฏิวัติที่รุนแรง

เรื่องขบวนการยังเติร์กในฉบับนี้ ขอตอบจดหมายของคุณกระจกบริสุทธิ์ในฉบับที่ ๑๘ ในส่วนที่กล่าวถึงข้อความที่สูรยันตอบ "แฟนตะวันใหม่" ในฉบับที่ ๑๔ ดังต่อไปนี้

๑, สูรยันตอบ "แฟนตะวันใหม่" ว่า "เนื่องจากขบวนยังเติร์กเป็นขบวนเสรีนิยม ฉะนั้น ความคิดของขบวนยังเติร์กจึงเป็นความคิดเสรีนิยม"

คุณกระจกโต้ว่า ความคิดยังเติร์กประทับไว้ด้วยตราแห่งชนชั้น ไม่ทราบว่าคุณกระจกโต้ทำไม เพราะสูรยันได้ตอบ "แฟนตะวันใหม่" ไว้แล้วว่า ความคิดของขบวนยังเติร์ก คือความคิดเสรีนิยม ซึ่งใคร ๆ ก็รู้ว่าความคิดเสรีนิยมนั้นคือความคิดของชนชั้นกลาง และในฉบับที่ ๖ ก็ได้คัดลอกบันทึกของ ร.ต. เหรียญและ ร.ต. เนตร ในตอนที่กล่าวถึงความคิดของขบวนยังเติร์กไว้ว่า "บรรดาสมาชิกคณะปฏิวัติ ร.ศ. ๑๓๐ นี้ นับได้ว่าเป็นชนชั้นกลางทั้งสิ้น ไม่มีชนชั้นสูงหรือชั้นต่ำเข้ามาถือหางเรือเป็นคนเชิดหรือเพียงแต่รู้เห็นด้วยเลย. . . . หัวใจของ

การปกครองนั้น ถ้าได้ถือเอา*ใจของคนชั้นกลาง* เป็นส่วนใหญ่ โลกก็จะไม่เอียงซ้ายเอียงขาวอย่างน่ากลัว"

อย่างนี้ไม่ชัดแจ้งยิ่งกว่าประทับตราเสียอีกหรือ ?

ความคิดของชนชั้นกลางนั้นเป็นความคิดของชนชั้นกลางเอง ไม่ใช่ความคิดของชนชั้นอื่น และเป็นคนละอันกับความคิดของชนชั้นอื่น ความคิดของขบวนยังเติร์กกับความคิดของคนชนชั้นกลางนั้น เป็นความคิดอันเดียวกัน ไม่ใช่คนและความคิด ดังนี้จึงพูดว่าความคิดของขบวนยังเติร์กเป็นตัวเองและเป็นอิสระ พูดชัดอย่างนี้แล้วยังต้องประทับตราอีกหรือจึงจะเข้าใจได้ อ้าว .... คุณกระจกยังต้องการให้ประทับตราอีก ก็ประทับเอาเองก็แล้วกัน แต่ต้องประทับตราความคิดชนชั้นกลางนะครับ อย่าประทับให้ผิดตรา

๒. คุณกระจกโต้ว่า การปฏิวัติประชาชาติของอินเดียนั้นรุนแรง โดยยกเอาการจับมหาตมะคานธีเข้าคุก ประชาชนอินเดียถูกปราบปราม ถูกจับกุม ถูกเข่นฆ่า ทุบตี ฯลฯ

ถ้าเช่นนั้น ต้องมาทำความเข้าใจกันเสียก่อนว่า ความรุนแรงและไม่รุนแรงของการปฏิวัตินั้น หมายความว่ากระไร

ความรุนแรงล้วน ๆ ไม่มี และความไม่รุนแรงล้วน ๆ ก็ไม่มี เพราะในสรรพสิ่งและปรากฏการณ์ย่อมมีฝ่ายตรงข้ามกับตัวมันเองดำรงอยู่ ในร้อนมีเย็น ในเย็นมีร้อน ในดีมีชั่ว ในชั่วมีดี ในรุนแรงมีไม่รุนแรง ฯล ฯ ปัญหาอยู่ที่ว่าฝ่ายไหนเป็นหลัก ฝ่ายไหนเป็นส่วนประกอบ และฝ่ายที่เป็นเครื่องกำหนดลักษณะของสรรพสิ่งและปรากฏการณ์ ถ้าร้อนเป็นหลัก เย็นเป็นส่วนประกอบ ก็เป็นร้อน ถ้าเย็นเป็นหลัก ร้อนเป็นส่วนประกอบ ก็เป็นเย็น ถ้าดีเป็นหลัก ชั่วเป็นส่วน

ประกอบ ก็เป็นดี ถ้าชั่วเป็นหลัก ดีเป็นส่วนประกอบ ก็เป็นชั่ว ถ้ารุนแรงเป็นหลัก ไม่รุนแรงเป็นส่วนประกอบ ก็เป็นรุนแรง ถ้าไม่รุนแรงเป็นหลัก รุนแรงเป็นส่วนประกอบ ก็เป็นไม่รุนแรง ฯลฯ สิ่งใดก็ตาม ถ้ามีแต่ตัวมันเองล้วนๆ ก็คือไม่มีสิ่งนั้น ที่มีสิ่งนั้นก็เพราะมันมีสิ่งตรงกันข้ามกับตัวมันเอง ที่เราเรียกว่าคนดีก็เพราะดีเป็นหลัก ชั่วเป็นส่วนประกอบ และที่เราเรียกว่าคนชั่ว ก็เพราะชั่วเป็นหลัก ดีเป็นส่วนประกอบ ถ้ามีแต่ดีอย่างเดียวหรือมีแต่ชั่วอย่างเดียว ก็จะไม่มีคนนั้น

ฉะนั้น การปฏิวัติที่ไม่รุนแรงนั้น หมายความว่า ไม่รุนแรงเป็นหลัก รุนแรงเป็นส่วนประกอบ การปฏิวัติที่ไม่รุนแรงล้วน ๆ นั้น ไม่มี

การปฏิวัติประชาชาติของอินเดียนั้น มีความรุนแรงหลายกรณี เพราะประชาชนบางส่วนทนไม่ไหวที่จะปฏิบัติอหิงสาของมหาตมะคานธี และมีพวกหัวรุนแรงที่ไม่ยอมเชื่อฟังมหาตมะคานธีเอาเสียเลยด้วย แต่กล่าวโดยส่วนรวมของขบวนอินเดียแล้ว ความรุนแรงเหล่านั้น เป็นเพียงส่วนประกอบ มิใช่เป็นหลัก ความไม่รุนแรงหรืออหิงสาเป็นหลัก ซึ่งกำหนดลักษณะไม่รุนแรงให้แก่การปฏิวัติของอินเดีย เราจึงเรียกการปฏิวัติของอินเดียว่าเป็นการปฏิวัติที่ไม่รุนแรง

เราจะต้องรู้ว่า ฝ่ายตรงข้ามที่รวมอยู่ในสรรพสิ่งและปรากฏการณ์นั้น ฝ่ายไหนเป็นหลัก ฝ่ายไหนเป็นส่วนประกอบ จึงจะรู้ลักษณะของสรรพสิ่งและปรากฏการณ์ได้ ถ้าเราไม่รู้ข้อนี้ เราก็จะไม่สามารถจำแนกลักษณะของสรรพสิ่งและปรากฏการณ์ มองดูสรรพสิ่งและปรากฏการณ์เหมือน ๆ กันและสับสนปนเปกันไปหมด

อีกประการหนึ่ง ความรุนแรงหรือไม่รุนแรงของการปฏิวัตินั้น หมายความถึงความรุนแรงหรือไม่รุนแรงของฝ่ายปฏิวัติ ไม่หมายถึงของฝ่ายปฏิกิริยาหรือปฏิปักษ์ปฏิวัติ เพราะฝ่ายปฏิกิริยาหรือปฏิปักษ์ปฏิวัตินั้น โดยทั่วไปเป็นฝ่ายรุนแรงอยู่แล้ว

ฉะนั้น จะดูความรุนแรงหรือไม่รุนแรงของการปฏิวัติอินเดีย ต้องดูที่ขบวนปฏิวัติของอินเดีย คือขบวนที่นำโดยมหาตมะคานธี ไม่ใช่ดูที่อังกฤษซึ่งปกครองอินเดียในขณะนั้น ถ้าดูที่ฝ่ายอังกฤษก็จะเห็นว่ารุนแรง แต่ถ้าดูที่ฝ่ายขบวนปฏิวัติ ก็จะเห็นว่าไม่รุนแรง ในที่นี้เราพูดถึงเรื่องปฏิวัติ ไม่ใช่พูดถึงเรื่องปฏิกิริยาหรือปฏิปักษ์ปฏิวัติ

และอีกประการหนึ่ง ความรุนแรงของการปฏิวัตินั้น หมายความถึงการใช้อาวุธเป็นหลัก ไม่ว่าจะในรูปการลุกขึ้นสู้ด้วยอาวุธที่ปฏิวัติ (Revolutionary armed uprising) หรือรูปสงครามปฏิวัติ (Revolutionary war) ก็ตาม ถ้าไม่ใช่การต่อสู้ด้วยอาวุธเป็นหลัก แต่ใช้การต่อสู้รูปอื่นเป็นหลัก เช่นการเคลื่อนไหวมวลชนในรูปต่าง ๆ แม้จะถึงขนาดลุกฮือจลาจลขนาดใหญ่ แต่ถ้าไม่ใช่อาวุธเป็นหลัก ก็เป็นการปฏิวัติที่ไม่รุนแรง

การที่ฝ่ายปฏิวัติถูกจับกุม ต่อสู้ในโรงศาล หรือติดคุกติดตะราง เหล่านี้เป็นการต่อสู้ที่ไม่รุนแรง และอยู่ในขอบเขตของการต่อสู้ตามกฎหมาย

การปฏิวัติฝรั่งเศสปี ๑๗๘๙ เป็นการปฏิวัติที่รุนแรง ก็เพราะประชาชนฝรั่งเศสลุกขึ้นสู้ด้วอาวุธเป็นใหญ่ โดยเฉพาะมีการจัดตั้งกองรักษาการแห่งชาติ (National guard) ซึ่งก็เท่ากับเป็นกองทัพของฝ่ายปฏิวัตินั่นเอง

การปฏิวัติอินเดียเป็นการปฏิวัติที่ไม่รุนแรง ก็เพราะประชาชนอินเดียลุกขึ้นสู้ด้วยมือเปล่าเป็นหลัก ฝ่ายใช้อาวุธเป็นเพียงส่วนน้อย

เราจะต้องจำแนกความแตกต่างของลักษณะรุนแรง กับของลักษณะไม่รุนแรงให้ถูกต้อง มิฉะนั้นแล้วจะเห็นการปฏิวัติเป็นความรุนแรงไปเสียหมด เพราะการปฏิวัตินั้น โดยทั่วไปมักจะเป็นการเคลื่อนไหวมวลชนขนาดใหญ่ ซึ่งถ้าดูผิวเผินก็นึกว่าเป็นความรุนแรง แต่ความจริงแล้ว การเคลื่อนไหวมวลชนขนาดใหญ่นั้น ไม่รุนแรงก็มี

อย่างเช่นกรณี ๑๔ ตุลาคม เป็นการเคลื่อนไหวมวลชนขนาดใหญ่ ซึ่งมีลักษณะปฏิวัติ แต่ก็ไม่รุนแรง เพราะเป็นการเคลื่อนไหวมือเปล่า ไม่ได้ใช้อาวุธหรือลุกขึ้นสู้ด้วยอาวุธเป็นหลักแต่อย่างใด การเคลื่อนไหวมวลชน ๑๔ ตุลาคม จึงเป็นลักษณะปฏิวัติที่ไม่รุนแรง

สูรยันรู้สึกว่า คุณกระจกเห็นอะไรนิด ๆ หน่อย ๆ เป็นรุนแรงไปเสียหมด จะถูกหรือครับสำหรับนักปฏิวัติ

๓. คำต่าง ๆ มีความหมายอย่างกว้างและอย่างแคบ คำว่าปฏิวัติความหมายอย่างกว้างคลุมถึงระยะปฏิวัติ การดัดแปลงที่ปฏิวัติ การก่อสร้างที่ปฏิวัติ และการพิทักษ์ผลของการปฏิวัติ เป็นต้น ความหมายอย่างแคบหมายถึงตัวปฏิวัติ คุณกระจกเอาความหมายอย่างกว้างกับอย่างแคบไปปะปนกัน

ที่คุณกระจกอ้างถึงสงครามเกาหลีก็ดี การปราบปรามพวกปฏิปักษ์ปฏิวัติก็ดี การปราบแก๊ง ๔ คนก็ดี นั้นเป็นเรื่องของการพิทักษ์ผลของการปฏิวัติ คือพิทักษ์รัฐสังคมนิยมและการก่อสร้างสังคมนิยม

ที่อ้างถึงการปฏิวัติประชาธิปไตย ๒๐ ปี หมายถึงระยะปฏิวัติ และที่อ้างถึงการปฏิวัติที่ดีน หมายถึงการดัดแปลงที่ปฏิวัติ (คือการดัดแปลงทางประชาธิปไตย)

ความหมายอย่างแคบของการปฏิวัตินั้น เกี่ยวพันโดยตรงกับปัญหาพื้นฐานของการปฏิวัติ คือปัญหาอำนาจรัฐ ฉะนั้น ตัวปฏิวัติจึงหมายถึงการเปลี่ยนอำนาจรัฐ จากของฝ่ายปฏิกิริยามาเป็นของฝ่ายปฏิวัติ ไม่หมายถึงสิ่งอื่น

ฉะนั้น *ตัวปฏิวัติ*ประชาธิไตยของจีน ก็คือ***การเปลี่ยนอำนาจรัฐเผด็จการของจักรวรรดิ นิยม ศักดินาและทุนนิยมขุนนาง มาเป็นอำนาจรัฐเผด็จการประชาธิปไตยของรระชาชน*** (หมาอถึงการเปลี่ยนอำนาจรัฐระดับชาติ ไม่ใช่ระดับท้องถิ่น) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วฉับพลัน การกระทำมา ๒๐ กว่าปีก่อนหน้านั้น ซึ่งสะสมการการปฏิวัติมาเรื่อย ๆ นั้น เป็นส่วนหนึ่งของระยะปฏิวัติ และภายหลังเปลี่ยนอำนาจรัฐแล้ว ก็เป็นการดัดแปลงที่ปฏิวัติ (ดัดแปลงทางประชาธิปไตย) ซึ่งก็เป็นอีกส่วนหนึ่งของระยะปฏิวัติไม่ใช่ตัวปฏิวัติ

ตัวปฏิวัติประชาธิปไตยของจีน คือการเปลี่ยนอำนาจรัฐระดับชาติดังกล่าวนั้น ซึ่งกระทำอย่างรุนแรงด้วยสงครามลุกใหญ่อย่างรวดเร็ว นี่แหละคือตัวปฏิวัติอันเป็นความหมายอย่างแคบของการปฏิวัติ

และที่พูดถึงการปฏิวัติสังคมนิยมของจีน ก็พูดโดยนัยดังกล่าวนี้ คือพูด*ตัวปฏิวัติ*สังคมนิยม อันหมายถึง***การเปลี่ยนอำนาจรัฐเผด็จการประชาธิปไตยของประชาชน เป็นอำนาจรัฐเผด็จการชนกรรมชีพ*** ซึ่งกระทำอย่างรวดเร็วเช่นเดียวกัน ต่างแต่ว่าไม่ต้องใช้ความรุนแรง เพราะผู้กุมอำนาจอยู่แล้ว (คือ

พรรคคอมมิวนิสต์) เป็นผู้ทำการเปลี่ยนแปลงอำนาจรัฐเอง พรรคคอมมิวนิสต์ทำสงครามโค่นอำนาจรัฐของพรรคก๊กมินตั๋ง และครองอำนาจด้วยกองทัพอันใหญ่โตอยู่แล้ว เมื่อจะเปลี่ยนอำนาจรัฐอีกทีหนึ่ง ก็ไม่ต้องทำสงครามกับใครอีก จึงเป็นการปฏิวัติที่ไม่รุนแรง ข้อเท็จจริงยืนยันว่า สงครามการเมืองของจีนนั้นยุติเมื่อเสร็จสิ้นการปฏิวัติประชาธิปไตย แล้วจะพูดว่าการปฏิวัติสังคมนิยมรุนแรงได้อย่างไร แม้ว่าจะใช้อาวุธบ้าง ก็เป็นไปส่วนน้อยในการปฏิวัติสังคมนิยม ไม่ใช่ส่วนใหญ่ ในการปฏิวัติสังคมนิยม ตรงกันข้ามทีเดียวกับการปฏิวัติประชาธิปไตย

ถ้าไม่จำแนกความหมายอย่างแคบกับอย่างกว้างของการปฏิวัติ ถ้าไม่จำแนกตัวปฏิวัติกับด้านอื่น ๆ ของการปฏิวัติ ถ้าไม่จำแนกปัญหาพื้นฐานของการปฏิวัติกับปัญหาอื่น ๆ ของการปฏิวัติ เราก็พูดไม่ได้เลยว่าการปฏิวัตินั้นเป็นการกระทำอย่างฉับพลัน อย่างรวดเร็วหรืออย่างกระโดด เช่นถ้าพูดถึงระยะปฏิวัติแล้วก็เป็นเวลายาวนานเสมอ อย่างระยะปฏิวัติประชาธิปไตยของจีนก็ตั้ง ๑๐๐ กว่าปี และตั้งแต่การปฏิวัติสังคมนิยมมาจนถึงปัจจุบัน ก็ ๒๐ กว่าปี ยังอยู่ในระยะปฏิวัติสังคมนิยม แต่ไม่ใช่ตัวปฏิวัติสังคมนิยม หากเป็นการก่อสร้างสังคมนิยมบ้าง เป็นการพิทักษ์สังคมนิยมบ้าง เป็นต้น

ถ้า พล.อ. เกรียงศักดิ์ จะทำการปฏิวัติให้สมชื่อคณะปฏิวัติแล้ว ตัวปฏิวัติคือการเปลี่ยนอำนาจรัฐ จะต้องทำอย่างรวดเร็ว ภายในไม่กี่นาที แต่ก่อนที่จะถึงตัวปฏิวัติ ต้องทำสิ่งอื่นมาก่อนอย่างมากมาย และเมื่อเปลี่ยนอำนาจรัฐแล้วก็ต้องทำสิ่งต่าง ๆ อีกมากมาย และใช้เวลาพอสมควร แต่ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของระยะปฏิวัติหรือการดัดแปลงที่ที่ปฏิวัติหรือด้านอื่น ๆ ของการปฏิวัติ ไม่ใช่ตัว

ปฏิวัติ ตัวปฏิวัติคือการเปลี่ยนอำนาจรัฐนั้น ขืนทำซ้ำๆ ก็พัง นี่พูดตามหลักเท่านั้น ตามจริง พล.อ. เกรียงศักดิ์ ท่านคงไม่ปฏิวัติดอก เพราะคณะปฏิวัติในเมืองไทยไม่เห็นทำปฏิวัติ สักคณะเดียว มีแต่ทำปฏิกิริยากันทั้งนั้น แต่คนเราอย่าเพ่อประมาทกันนะครับ ถ้าเผื่อ พล.อ. เกรียงศักดิ์ ท่านเกิดรักษาคำพูดขึ้นมา เกิดรักษาคำว่า "ปฏิวัติ" ขึ้นมาในฐานะที่ท่านเป็นเลขาธิการคณะปฏิวัติ จะว่ายังไง

๔. หัวโก๊ะฝงปราบแก๊ง ๔ คน ได้ยินแต่ว่าจับกุมคุมขัง รัฐบาลหอยของเราปราบคณะปฏิวัติ ๒๖ มีนายังรุนแรงกว่าเป็นไหน ๆ มี ปุ ปุ่ ปุ... ด้วย

น้ำเย็น น้ำกำลังเดือดและน้ำแข็ง เป็นคนละลักษณะ และการเปลี่ยน-แปลงระหว่าง ๒ ลักษณะนี้เป็นการกระโดดทั้งนั้น นี่นักวิทยาศาสตร์เขาว่า แต่ถ้าคุณกระจกมีปัญหา ก็ให้ไปว่ากับนักวิทยาศาสตร์ก็แล้วกัน

๖. คุณกระจกพูดมากมายเกี่ยวกับชนชั้นนายทุนและชนชั้นปกครอง รวมทั้งเรื่องรัฐประหาร ก็ไม่เห็นว่าจะหักล้างคำตอบ "แฟนตะวันใหม่" ในฉบับที่ ๑๔ ได้เลย และออกนอกประเด็นเสียเป็นส่วนมาก จึงขอยืนยันคำตอบ "แฟนตะวันใหม่" มาเป็นคำตอบคุณกระจก

๗. ขบวนยังเติร์กนั้น เป็นขบวนที่ทำเพื่อประเทศชาติและประชาชน กิจกรรมของคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ยืนยันข้อนี้อยู่แล้ว ใคร ๆ ที่ติดตามอ่านก็ยอมรับข้อนี้ทั้งสิ้น เห็นมีแต่คุณกระจกนี่แหละที่โต้ขบวนยังเติร์ก

ลัทธิประชาธิไตย ก็เป็นลัทธิที่ประชาชนสนับสนุน เห็นมีแต่คุณกระจกนี่แหละที่โต้ลัทธิประชาธิปไตย

ส่วนเรื่องอำนาจ ยุทธวิวัฒน์และประเสริฐ ทรัพย์สุนทรนั้น ท่านบรรณาธิการได้ชี้แจงไว้ชัดเจนแล้ว

ขอดำเนินเรื่องจากฉบับที่แล้วต่อไป

ยังมีกิจกรรมอีกอย่างหนึ่งของชาวคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ซึ่งถ้างดเว้นไม่กล่าวถึงก็จะขาดความสมบูรณ์ไป คือกิจกรรมระหว่างติดคุก จึงขอกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้สักเล็กน้อย

วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๕๕ จำเลยประเภทที่ ๑ ถูกเบิกตัวไปฟังคำพิพากษาในห้องใหญ่ ซึ่งอยู่ติดกับประตูระเบียง และเป็นห้องสำหรับขังนักโทษชาวยุโรป ประธานกรรมการกับพระสุนทรา เดินเข้าไปในห้องนั้น แล้วพระสุนทรา ก็คลี่คำพิพากษาออกอ่านให้จำเลยฟัง จำเลยทุกคนนั่งสงบใจฟังคำพิพากษาด้วยสีหน้าปรกติ ดังใจความที่คัดมาจากประกาศถอดยศนายทหาร ๒๒ คน ของกระทรวงกลาโหม (ตัวคำพิพากษาค้นไม่พบ) ดังต่อไปนี้

"ด้วยเรื่องก่อการกำเริบ ตามที่กรรมการได้พิจารณาปรึกษาโทษแล้วนั้น เรื่องนี้เดิมมีนายทหารบกบ้าง นายทหารเรือบ้าง บุคคลพลเรือนซึ่งทำการอยู่ในกระทรวงยุติธรรมบ้าง สมคบคิดกันด้วยมูลความประสงค์คิดจะเปลี่ยนแปลงประเพณีการปกครองของพระราชอาณาจักร ได้ประชุมกันตั้งเป็นสมาคม เมื่อเดือนมกราคม ร.ศ. ๑๓๐ แล้วได้ประชุมกันต่อ ๆ มาอีกรวมเป็น ๘ คราวตระเตรียมกันทำการกบฏถึงประทุษร้ายพระเจ้าแผ่นดิน กระทรวงกลาโหมทราบการเรื่องนี้ขึ้นเมื่อปลายเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๓๑ จึงได้จับนายทหารบกที่เป็นหัวหน้าและเป็นคนสำคัญในสมาคมนี้ จัดการไต่สวนตลอดจนพรรคพวก ส่วนนายทหารเรือและบุคคลพลเรือนในกระทรวงนั้น ๆ ได้จัดการไต่สวนส่งต่อ

กระทรวงกลาโหม กระทรวงกลาโหมได้ทำรายงานตามที่ไต่สวนได้ความขึ้นกราบ-ทูลพระกรุณา มีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้นายทหารบก นายทหารเรือ รวม ๗ นาย เป็นกรรมการพิจารณาปรึกษาโทษ กรรมการพร้อมกันพิจรณาทำคำปรึกษาโทษขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา มีใจความที่วินิจฉัยตามที่พิจารณาได้ความว่า ผู้ที่ร่วมคิดในสมาคมนี้มีความเห็นจะเปลี่ยนแปลงการปกคองเป็นริปับลิกบ้าง เป็นลิมิเต็ดมอนากีบ้าง แต่ฝ่ายริปับลิกชนะโหวตในที่ประชุม (ผิดกับมติของคณะ—ผู้เขียน) ส่วนที่จะจัดการอย่างไรจึงจะเปลี่ยนการปกครองได้นั้นปรากฏชัดในที่ประชุม ถึงกระทำการประทุษร้ายต่อพระเจ้าอยู่หัว และเรื่องนี้เดิมทีเดียวดูเหมือนสมาคมนี้ตั้งขึ้นเพียงจะเปลี่ยนแปลงการปกครองบ้านเมือง แต่ครั้นพิจารณาตลอดแล้วกลับได้ความชัดว่า สมคบกันเพื่อความประทุษร้ายต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย แม้แต่บางคนจะไม่มีเจตนาโดยตรงที่จะประ-ทุษร้ายต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ดี แต่ได้สมรู้เป็นใจและช่วยปกปิดความเพราะฉะนั้น ตามลักษณะความผิดนี้กระทำผิดต่อกฎหมายลักษณะอาญา มาตรา ๙๗ ตอนที่ ๒ ถึงประหารชีวิตด้วยกันทุกคน แต่ครั้นจะวางโทษถึงประหารชีวิตทุกคนไป บางคนกระทำความผิดมาก ไม่สมควรจะลดโทษเลย แต่บางคนกระทำความผิดน้อยบ้าง ได้ให้การรับสารภาพให้เป็นประโยชน์ในทางพิจารณาบ้าง และมีเหตุผลอื่นสมควรจะลดหย่อนความผิดบ้าง อันเป็นเหตุควรลดโทษฐานปราณี ตามกฎหมายลักณะอาญา มาตรา ๓๗ และมาตรา ๕๙ จึงได้กำหนดโทษเป็น ๕ ชั้น คือ

ชั้นที่ ๑ ให้ลงโทษประหารชีวิต ๓ คน

ชั้นที่ ๒ ลดโทษลง เพียงจำคุกตลอดชีวิต ๒๐ คน . . . . ”

ทันทีที่อ่านคำพิพากษาจบ ประธานกรรมการและพระสุนทรา ก็ออก
จากห้องไป

จำเลยซึ่งได้กลายเป็นนักโทษ ต่างลุกขึ้นเปล่งคำขวัญของคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ "ทำแล้วอย่ากลัว จะชั่วจะดี" หมอเหล็งกับจรูญ ซึ่งถูกพิพากษาประหารชีวิต ลุกขึ้นสวมกอดกันกลมส่วนอีก ๘ คนสวมกอดกันบ้าง แสดงอาการของทหารผู้มีอายุระหว่าง ๑๙ ปี กับ ๒๙ ปี และพูดคุยกันอย่างปราศจากความสะทกสะท้านใด ๆ ตามเยี่ยงอย่างของผู้พลีชีพเพื่อชาติทั้งหลาย

แต่ฉับพลันนั้นเอง ประธานกรรมการก็เดินเข้ามาในห้องอีกครั้งหนึ่ง พวกนักโทษนั่งลงแสดงคารวะ แล้วประธานก็แจ้งให้ทราบถึงพระราชวินิจฉัยที่ทรงยกอุกฤษฎ์โทษให้ คงเหลือแต่โทษจำ พร้อมทั้งให้โอวาทแก่นักโทษให้ระลึกถึงพระมหากรุนาธิคุณ ซึ่งถ้านักโทษได้ประพฤติตนให้อยู่ในความสงบเรียบร้อย พรงองค์ก็ยังพระราชทานพระมหากรุณาอีกต่อไป จึงขอให้ทุกคนตั้งอยู่ในความสงบ นักโทษแสดงคารวะรับโอวาท แล้วประธานกรรมการก็กล่าวอำลานักโทษออกจากห้องไป

จากนั้น นักโทษทั้งหมดก็ถูกนำตัวไปยังเรือนจำมหันตโทษ ภาพในตอนนี้ ร.ต.เหรียญและ ร.ต.เนตร ได้บันทึกไว้ว่า "พอกรรมการพ้นจากบังตาประตูไปสักครูหนึ่ง รถยนต์ชนิดมิดชิดที่เรียกว่า "รถคุก" ก็มารับพวกเราไปทีละพวก พวกเราพวกแรกมี ๗ คนเที่ยวหนึ่ง พวกที่สอง ๖ คนอีกเที่ยวหนึ่ง พร้อมด้วยหมู่ทหารสวมดาบปลายปืนไปส่งเป็นเกียรยศด้วย ขณะที่พวกเราเดินลงไปจะขึ้นรถนิรภัยนั้น มีนายทหาร ข้าราชการพลเรือน กระทรวงกลาโหม และนายสิบพลทหารราบที่ ๑ และโรงเรียนนายสิบเป็นอันมาก มาดักคอยดูพวกเรา

ด้วยสีหน้าต่าง ๆ กัน พวกเราก็มิได้พูดคุยกันเลยในระหว่างทางเมื่อขึ้นรถแล้ว เห็นจะเป็นด้วยตื่นรถชนิดที่มองไม่เห็นเพื่อนมนุษย์ภายนอก และได้ตัดสินใจอย่างเด็ดขาดแน่วแน่กันทุกคนแล้วว่า เมื่อเป็นฝ่ายแพ้อำนาจ ก็ต้องตายหรือรับทัณฑ์ แต่เมื่อวิญญาณของประชาธิปไตยยังไม่ตาย ลัทธิประชาธิปไตยก็คงคลอดภายในแผ่นดินไทยได้สักครั้งหนึ่งเป็นแน่"

และต่อไปว่า "เท้าที่เคยอิสระก็ต้องเดินอย่างเตาะแตะคล้ายเด็ก ๆ เพิ่งสอนเดิน ด้วยความถ่วงของโซ่ตรวนและประกอบด้วยความตื่นคุก ขณะที่นักโทษการเมือง ๑๓ คนเดินตามผู้คุมหน้าถมึงทึงผ่านคุกไทยไปยังคุกต่างประเทศนั้น ต้องผ่านหน้าคุกเหนือ ซึ่งเป็นเวลาที่นักโทษคุกไทยถูกเก็บตัวขึ้นคุกแล้ว ความน่าทุเรศที่เกิดขึ้นแก่พวกเราก็คือการเดินตรวน แม้แต่จะแสดงน้ำใจองอาจกล้าหาญเพียงไรก็ตาม แต่เนื้อหนังมังสากับเหล็กสนิมจับเขรอะ เมื่อกระทบกันแล้วมันก็ถลอกจนเป็นแผลก็ต้องทน บางคนเดินเตะตรวนเหมือนกับเตะเชือกลากไปกับถนนซีเมนต์ดังสนั่น บางคนก็ต้องเดินก้มหลัง ใช้มือยกสายโซ่ขึ้นถือ พอผ่านหน้าคุกเหนือก็เห็นนักโทษจำพวกยามใน นั่งหน้าสลอนอยู่ที่หน้าต่างและประตูลูกกรงเหล็ก รู้สึกว่าเขามีสีหน้าสลดด้วยความสงสารพวกเรา ...... ตกถึงเวลาอาหาร ผู้คุมก็เสือกกะมังข้าวแดงและชามกะลาใส่แกงเนื้อวัวกับมะเขือซ้อนกันเข้าไปในห้องคังครืด พวกเราบางคนที่กำลังหิวจัดก็จัดการกับมัน พอตกค่ำก็ได้รับเสื่อกระจูดกับผ้าแบลงเก็ตห่มนอนอย่างละผืน พวกเราโดยมากพยายามที่สุดที่จะปฏิบัติให้ชินต่อสิ่งต่าง ๆ กับภาวะเหล่านั้น เพราะจะต้องมีชีวิตอยู่ด้วยความทนทุกข์ทรมานตลอดชีวิต หรือ ๒๐ ปี"

ร.ต. เหรียญและ ร.ต.เนตร ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการทำงานหนักของนักโทษ ร.ศ. ๑๓๐ ในเรือนจำมหันตโทษไว้ว่า "ทีนี้จะได้กล่าวถึงงานของพวกเราในยามนั้นบ้าง คือเบื้องแรกเมื่อเลยเดือนที่ ๒ ไปแล้ว นายคุกได้เริ่มใช้งานกรรมกรแก่พวกเราหลายอย่าง โดยแบ่งหน้าที่กันทำ เช่น ทุบมะพร้าว ทุบหิน กวาดล้างท่อ ตักน้ำรดต้นไม้ แต่หมออัทย์กับหมอเหล็งได้อยู่ประจำห้องพยาบาลภายใต้ความควบคุมของนายแพทย์ใหญ่ คือ พระบำบัดฯ พวกป่วยไข้ที่แพทย์ได้สั่งถอดตรวนไว้แล้วก็ไม่ต้องทำงาน แต่ต้องถูกขังแกร่วอยู่ในห้องขังตลอดวัน การทำงานของพวกเราได้รับความชมเชยจากผู้คุมและเพื่อนนักโทษต่างประเทศเป็นอันมาก ค่าที่พวกเราทำงานกันอย่างจริง ๆ อย่างกลมเกลียวไม่บิดพลิ้ว จนมีฉายาว่า "นักโทษทหาร" ถึงเวลางานเป็นทำ ถึงเวลาเลิกเป็นหยุด และเมื่อทุกครั้งถึงเวลาทำงาน ร.ต.ต. เชื้อ ชีรานนท์ ผู้คุมใหญ่คุกต่างประเทศ ก็ร้องเรียกพวกเราด้วยเสียงดังเหมือนทหารบอกแถวว่า "ทหารทำงาน" ทุกครั้ง ๆ พวกเราก็ลงไปทำงานด้วยความพร้อมเพรียง .... ครั้นถึงเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๓๑ นับเป็นเวลาล่วงมาได้ประมาณ ๑๐ เดือนเศษอยู่ที่ในเรือนจำ พวกเราทำงานในกลางแดดแผดเผา พร้อมด้วยตรวนติดขาและสวมพวงคอเหล็ก พวกเรามิเคยได้ปริปากเลย เว้นแต่ญาติมิตรของเราเท่านั้น เมื่อเห็นพวกเราเวลาเยี่ยมมักจะเกิดความปริเวทนาไปตาม ๆ กัน และก็ในปลายเดือนกุมภาพันธ์นั้นเอง คราวร้ายหรือเคราะห์ร้ายก็ได้วิ่งเข้ามาเสียบหัวใจเราอีก ทั้ง ๆ ที่กำลังตกอยู่ในขุมทุกข์อย่างแสนสาหัสอยู่แล้วเช่นนั้น แต่เราจะไม่พิจารณาการกระทำของพวกเรา จะขอให้ท่านผู้มีมโนธรรมวิจารณ์เอาเอง

กล่าวคือขณะที่พวกเรากำลังเพลินงานเยี่ยงกรรมกรอยู่นั้น ทางเรือนจำต่างประเทศเกิดเปลี่ยนผู้คุมใหญ่ใหม่ชื่อ ร.ต.ต. พระยอม ซึ่งกำลังหนุ่มแน่น

เพ่งได้รับยศตำรวจที่ในคุก (เราเข้าใจว่าเจ้ากรมคุกคงจะไม่พอใจ ร.ต.ต. เชื้อ ผู้มีจิตใจกรุณาปรานีแก่พวกเรา) ผู้คุมคนใหม่จะได้รับคำสั่งมาจากนายของเขา หรือจะเป็นด้วยสมองของเขาเองหามีผู้ใดทราบไม่ นอกจากเขาได้พยายามเข้มงวดกวดขันพวกเรามากกว่าผู้คุมคนเก่าแล้ว ยังชอบใช้กิริยาวาจาต่อพวกเราอย่างมะนาวไม่มีน้ำ จนนักโทษต่างด้าวแทบทุกคนพึ่งแทบไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้เขากับพวกเราจึงเกิดไม่คอยจะกินสีกันขึ้นบ้างในบางคราว ในที่สุดเขาก็เปลี่ยนการทำงานของพวกเรามาเป็นการทำถนนทุกสายในคุกต่างประเทศเสียใหม่ แม้ถนนทุกสายจะเรียบร้อยด้วยพื้นซีเมนต์อยู่แล้ว เขาก็สั่งให้เราขุดพื้นซีเมนต์นั้นขึ้นมาทับให้ราบลงด้วยสามเกลอ พวกเราก็กระทำตามทุกประการ เมื่อพื้นที่ราบแล้วเขาก็สั่งให้พวกเราก่ออิฐถือปูนบนพื้นถนนอีก โดยออกคำสั่งอย่างเด็ดขาดว่า ให้พวกเราไปขนอิฐมาจากคุกไทยโดยการหาบปุ้งกี๋ พวกเราที่ทำงานทุกคนชักงง ในที่สุดก็ส่งผู้แทนเข้าไปขอความกรุณาอย่างอ่อนน้อมว่า "พวกผมที่ทำงานขอความกรุณาเป็นที่พึ่ง ได้โปรดใช้นักโทษในคุกไทยให้ช่วยขนอิฐมาเหมือนเช่นเคยเถิด เพราะนักโทษในคุกไทยที่ถอดโซ่ตรวจแล้วก็มี พวกผมยังเดินตรวนไม่สู้ถนัดนัก ระยะทางที่ไปมาก็ไกลกว่าสิบเส้น ทั้งต้องก้าวข้าวธรณีประตูขนาดสูงหลายแห่ง เกรงว่าจะทำให้งานเร็วเป็นงานช้าไป และอาจจะหกล้มลงได้รับความบาดเจ็บป่วยขึ้นอีกด้วย ส่วนการก่ออิฐถือปูนบนพื้นถนนนั้นจะขอรับทำให้ดีที่สุด

มิใยที่นักโทษจะขอร้องอ้อนวอนอย่างไร ผู้คุมใหญ่หน้าใหม่คนนั้นก็ไม่ยอม พวกนักโทษจึงขอร้องให้ไปเรียนเจ้ากรมคุกดูสักครั้ง เผื่อว่าท่านจะกรุณาตามคำขอร้องบ้าง ผู้คุมใหญ่ก็ตอบว่า ถึงจะไปเรียนท่านเจ้ากรมคุก ท่านก็จะไม่ยอมลดหย่อนเช่นเดียวกัน ในที่สุดนักโทษทุกคนที่ทำงานพร้อมด้วย

นักโทษผู้ป่วยและพักงาน ๕ คน มีเหรียญ จรูญ ถัด เขียน และเนตรก็ตกลงใจพร้อมกันว่าจะไม่ยอมทำงาน โดยส่งผู้แทนไปแจ้งต่อผู้คุมใหญ่คนนั้นทันที ร.ต. เหรียญ และ ร.ต. เนตร บันทึกไว้ว่า

"ทันใดนั้น เขาก็สั่งพวกผู้คุมให้เก็บพวกเราเข้าห้องขังไว้ทุกคน เพื่อรอคำสั่งผู้ใหญ่ที่เขาไปรายงานพฤติการณ์ของพวกเรา อีกสักครู่ใหญ่ ๆ ต่อมามีผู้คุมเป็นจำนวนตั้งโหลมาไขประตูห้องขัง สั่งให้พวกเราเดินตามเขาไปยังคุกไทยรวมทั้งที่ป่วยไม่ต้องทำงานอีกด้วย ๕ คนเว้นแต่ผู้ที่เป็นแพทย์และเสมียนไม่ต้องไป ขณะที่พวกเราเดินตามพวกผู้คุมไปเป็นทางนั้น นักโทษต่างประเทศต่างเพ่งมองดูการกระทำของพวกผู้คุมที่กระทำต่อพวกเราด้วยอาการต่าง ๆ กัน พวกฝรั่งส่งภาษาสะแลงใส่พวกผู้คุมหลายอย่าง พวกเราก็ไม่ทราบว่าเขาจะคุมเอาไปทำอะไร ได้แต่พยายามอดใจรอดูการกระทำของฝ่ายนายคุกเท่านั้น

พอผู้คุมนำพวกเราเข้าไปในคุกไทย ก็เดินตามถนนหน้าตึกคุกเหนือสองข้างทางนั้นมีแถวผู้คุมยืนรายทางเป็นระยะ ๆ คล้ายตั้งแถวรับเสด็จ พวกเราเดินอย่างองอาจตามท่าทางของทหารโดยไม่สะทกสะท้าน มองเห็นเจ้ากรมคุกนั่งปั้นสง่าอยู่ที่โต๊ะตัวหนึ่งกลางสนามหญ้าด้านเหนือ ซึ่งจัดขึ้นเป็นพิเศษ เมื่อพวกเราเข้าไปถึงหน้าโต๊ะ ก็ยืนระวังตรงท่าเคารพของทหาร แต่สังเกตได้ว่า เจ้ากรมคุกแสดงสีหน้าไม่พอใจมาก แล้วก็เรียกชื่อพวกเราเข้าไปซักถามทีละคน ๆ พวกเราก็ให้การตรงกันตามความจริงทุกประการ ในที่สุดเขาก็วินิจฉัยว่า **พวกเราก่อการสะไตร๊ค์ ไม่ยอมทำงาน** สั่งให้เจ้าหน้าที่ตีตรวนและพวงคอขนาดใหญ่ ๖ หุนเฉพาะผู้ทำงานกรรมกร ๑๔ คน และสั่งให้ต้อนเข้าคุกมืดกลางสนาม หรือ "ลูกคุก" ห้องละคน มีกำหนด ๑๕ วันพวกหนึ่ง (คุกมืดนี้ มีชื่อเสียงว่าใช้เป็น

ห้องประหาร โดยขังให้อดข้าวอดน้ำจนตายซึ่งเป็นความจริงมามากแล้ว ถ้าห้องใดมีพวกผู้คุมไขกุญแจเข้าไปในเวลากลางคืน ก็เป็นที่เข้าใจกันว่าผู้นั้นถูกกระทืบตาย แล้วลงในรายงานว่าเป็นลมตาย) อีกพวกหนึ่งที่มิได้ทำงานกรรมกรโดยป่วยเจ็บตามคำสั่งแพทย์ มีอยู่ ๕ คนนั้น ก็สั่งให้ไปสูบน้ำบาดาลที่โรงสูบน้ำกำหนด ๑๕ วันเหมือนกัน พอครบกำหนดลงโทษ ๑๕ วัน พวกถูกขังคุกมืดเดินออกมาเหมือนซากศพ หน้าตาซีดเซียว ผมยุ่งรุงรังแทบจำไม่ได้ แต่จิตใจของทุกคนยังเข้มแข็ง ส่งยิ้มแต้ออกมาด้วยน้ำใจทหาร และกล่าวว่า ไม่เป็นไรหรอกเพื่อนชีวิตยังมีอยู่

ระหว่างที่เราต้องโทษหนัก ด้วยความทรมาณทรกรรม ๑๕ วันนั้น เรามีเรื่องขบขันคล้ายนิทานอยู่เรื่องหนึ่ง กล่าวคือพวกเรา ๕ คนที่ถูกลงโทษสูบน้ำอย่างหนักนั้น เมื่อสูบน้ำหมด "กะ" แล้ว นายคุกก็ส่งตัวไปกักไว้ในแดนขังคนบ้าและคนโรคเรื้อน ซึ่งสร้างเป็นบริเวณพิเศษไว้ต่างหากแห่งหนึ่ง ใกล้ ๆ กับโรงครัวบรรจุนักโทษบ้าและโรคเรื้อนได้ประมาณ ๑๐๐ คน มีที่รับประทานอาหาร ที่อาบน้ำและท้องส้วมอยู่ภายในบริเวณนั้นเสร็จ พวกเรา ๕ คนต้องถูกกักอยู่ในบริเวณตลอดทั้งวัน คนใดถูกกะสูบน้ำก็ถูกผู้คุมนำไป ครั้นสูบน้ำหมดกะแล้วก็นำมากักไว้ตามเดิม พวกเราทั้ง ๕ คนต้องใช้ส้วมและอาบน้ำรวมกันกับคนบ้าและโรคเรื้อน แม้พวกเราจะแสนรังเกียจเพียงไร ก็จำใจใช้ไปจนกว่าจะหมดเวร เรื่องที่สำคัญก็คือการรับประทานอาหาร นายคุกเขาบังคับให้เรารับประทานในบริเวณอันน่าสอิดสะเอียนนั้นด้วย พวกเราได้พยายามขอความกรุณาให้ได้รับประทานยังโรงเลี้ยงอาหาร หรือที่หนึ่งที่ใดซึ่งไม่ใช่เวลานั้นสักเท่าไร ๆ เขาก็ไม่ยอมผ่อนผันอย่างเด็ดขาด พวกเราก็เห็นกันว่า นายคุกมิเพียงแต่จะลงโทษอย่างหนักแก่เรา

เท่านั้น ยังมีเจตนาร้ายจะให้พวกเราเป็นบ้าหรือรับเชื้อโรคเรื้อนไว้ให้เสียคนอีกด้วย ในที่สุด เมื่อพวกเราได้อ้อนวอนขอความเมตตากรุณานายคุกจนทุกวิถีทางไม่สำเร็จแล้ว พวกเราทั้ง ๕ คนก็ตกลงใจอย่างเด็ดขาดว่า *ไม่ยอมรับประทานอาหารตลอด ๑๕ วัน เพื่อให้โลกรู้ว่า พวกเราได้รับความทรมานและทารุนร้ายกาจจากนายคุกของรัฐบาลไทยสมัยนั้นอย่างที่สุด*

พอถึงเวลาเลิกงาน พวกเราก็ถูกนำตัวไปขังไว้ยังห้องขังคลังได้ ที่เหรียญเคยถูกขังครั้งแรกเมื่อถูกส่งเข้าคุก บัดนี้เหรียญก็ถูกขังรวมกับเพื่อนเป็น ๕ คน การที่พวกเราไม่ยอมรับประทานอาหารในคุกคนบ้าและคนโรคเรื้อนนั้นนายคุกเขาทราบจากรายงานของพวกผู้คุมเป็นอย่างดี แต่เมื่อเขาหวังจะฆ่าพวกเราโดยทางอ้อม เขาก็มุ่งจะเล่นงานพวกเราต่อไป โดยไม่ยอมแพ้พวกเราเป็นอันขาด ก่อนที่พวกเราจะถูกเข้าห้องขังในตอนเย็นเพื่อเลิกจากสูบน้ำทั้งวันแล้ว เขาได้สั่งให้ผู้คุมตรวจค้นในตัวเราและในห้องขังอย่างละเอียดละออ มิยอมให้มีอาหารหรือสิ่งหนึ่งสิ่งใดติดตัวเข้าไปด้วยเลย นอกจากน้ำรับประทาน และเมื่อพวกเราเข้าห้องขังแล้ว ผู้คุมก็มาแอบด้อมมองดูเราทางประตูเสมอ ๆ มิได้ขาดระยะ แต่ด้วยองค์ความดีของเรายังเป็นที่พึ่งแก่ตัวเรา "ขัมโม หเว รักขติ ขัมมจาริง" ผู้คุมไม่เคยตรวจพบอาหารประหลาดที่เป็นยอดชีวิตของเราเลย บางทีเขาจะคิดว่าเรากินอาหารทิพย์ได้ แต่อาหารนั้นได้บันดาลมาจากนักโทษผู้หนึ่งชื่อ "พัน" อายุประมาณ ๑๘—๑๙ ปี ซึ่งไม่เคยรู้จักมักคุ้นกับพวกเรามาก่อนเลย แต่เขามีดวงจิตสงสงสารพวกเราเป็นอย่างยิ่ง จนยอมตนเข้าช่วยเหลือพวกเรา แม้จะถูกจับลงโทษสถานใด ๆ เขาก็ยอมทั้งสิ้น พันผู้น่ารักน่านับถือได้พยายามช่วยเราทุกคน โดยเฉพาะพวกเรา ๕ คนนั้น เขาได้ห่ออาหารข้าวและกับขนาด ๕ คน

รับประทานอิ่ม สอดเข้าไว้ในช่องตะเกียงที่ผู้คุมเขาได้ปิดตายโดยตรึงตะปูไว้แล้วนั้น แต่ด้วยความเชี่ยวชาญของพัน จึงถอนตะปูออกได้อย่างไม่แลเห็นร่องรอย แล้วเปิดบานประตูของตะเกียง สอดห่อข้าวไปได้โดยสะดวก แล้วก็ติดตะปูไว้ตามเดิม จนไม่มีผู้ใดสงสัยและสังเกตรู้เลย ช่องตะเกียงนี้เขาเจาะกำแพงห้องขังระหว่างสองห้องติดกันสูงแค่ศีรษะ เพื่อให้แสงสว่างส่องเข้าได้ทั้งสองห้อง เมื่อสมัยใช้ไฟฟ้าแทนตะเกียงก็ใช้หลอดไฟฟ้าบรรจุเข้าไว้แทน แล้วตรึงตะปูไว้แน่นหนา เราจึงนึกว่า ความดีของเรายังเป็นที่พึ่งแก่เราได้ในยามคับขัน

ส่วนผู้ที่ถูกขังใน "คุกมืด" ๑๔ คนนั้น พันก็ได้ช่วยเหลือเหมือนกัน โดยหาบุหรี่กับก้านไม้ขีดไฟติดอุ้งมือไว้เสมอ พอผู้คุมเผลอ พันก็ใช้ตีนแมววิ่งปราดเข้าไปยัดใส่รูประตู ซึ่งเขาเจาะรูไว้พอครือ ๆ กับมวนบุหรี่ พวกเราได้รับความช่วยเหลือจากพันตลอดทั้ง ๑๔ คนที่อยู่ในห้องมืด บางครั้งมีกุนเชียงที่ปิ้งสุกแล้วยัดใส่รูประตูให้ทุกคน กุนเชียงบางอันมันมีปล้องอยู่เป็นบางตอน เมื่อคนในห้องรีบดึงโดยแรง มันก็ขาดหลุดออกจากกันตกอยู่หน้าประตูห้องขัง และพันก็วิ่งหนีไปเสียแล้ว ตอนนี้คนในห้องขังต้องอ้อนวอนแมว โดยเรียกเหมียว ๆ ให้แมวช่วยจัดการเอาไปเสียให้พ้นตาพวกพระยายมบาล ภาพนี้พวกเราที่ถูกขังอยู่ในคลังใต้เคยเห็นในเวลาเช้า ก่อนที่ผู้คุมจะมาคุมไปทำงานสูบน้ำ นอกจากพันแล้ว ยังมีเพื่อนนักโทษเป็นอันมากที่ได้แผ่ความเมตตาอารีแก่พวกเราระหว่างทางเดินอยู่เนือง ๆ โดยหาโอกาสโยนบุหรี่กับไม้ขีดไฟให้พวกเรา ถ้าผู้คุมไม่เห็นพวกเราก็ได้สูบ ถ้าเขาพบเข้าเขาก็แย่งเอาไปเก็บเสีย พวกเรารู้สึกขอบใจนักโทษผู้สูงด้วยจิตใจเหล่านั้นอยู่จนกระทั่งบัดนี้

เราเคยกล่าวแล้วว่า พวกเราติดคุกแต่เพียงร่างกายเท่านั้น หาได้ยอมให้จิตใจอันบริสุทธิ์ของเราต้องเป็นนักโทษด้วยไม่ ฉะนั้น เมื่อนายคุกทำแก่เราได้ เราก็จำเป็นต้องตอบสนองบ้างเมื่อมีโอกาส เพราะไหน ๆ ก็ได้ชื่อว่า เป็นพวกขึ้นต้นไม้สุดยอดอยู่แล้ว จะกระโดดก็ตาย จะไต่ลงก็อันตราย ดังนั้นเราจึงหาช่องทางพบกับพันจนได้ แม้จะเป็นเวลาเพียงสั้น ๆ เพียงขอให้เขาช่วยหากระดาษบาง ๆ ชนิดมวนยาเส้นกับดินสอดำหนึ่งแห่ง พันที่รักของพวกเราช่างดีและฉลาดอย่างน่าสรรเสริญ เขารู้ความประสงค์ของพวกเราเป็นอย่างดี ให้รีบหากระดาษบางกับดินสอดำตัดสั้น ๆ แล้วยัดใส่รูประตูเข้าไปให้เรา พร้อมด้วยเทียนไขไม้ขีดไฟ เพื่อใช้จุดในเวลาเขียน พวกเราทั้งห้าก็ดีใจอย่างสุดซึ้ง

ณ คืนวันนั้นเอง พอพวกเราเข้าห้องขังคลังใต้ ก็รีบรับประทานอาหารวิเศษของพันเสียทันที แล้วก็ล้มตัวนอนทำเป็นหลับ ผู้คุมคุกเมื่อตรวจเห็นพวกเรานอนแต่หัวค่ำก็คงนึกว่า ความเหนื่อยอ่อนและอิดโรยทำให้พวกเรานอนหลับอย่างสลบไสล เขาจึงไม่ติดใจที่จะตรวจตราหรือด้อมมองเราบ่อยนัก โอกาสของเราก็มาถึง เราลุกขึ้นจุดเทียนไข โดยให้พวกเรานั่งล้อมวงกำบังแสงสว่าง มิให้ส่องออกไปนอกห้อง แล้วก็ให้เนตรเป็นคนเขียนข้อความลงในกระดาษมวนบุหรี่ เขียนได้ราว ๑๐ กว่าแผ่นก็จบตามข้อความที่ต้องการ ตัวหนังสือเล็กขนาดเท่าเมล็ดงา เรื่องที่เขียนก็เกี่ยวกับเรื่องที่นายคุกทำทารุณกับพวกเราอย่างแสนสาหัส พอตกเช้าเมื่อพันลงจากคุกพร้อมกับแถวนักโทษแล้ว ก็รีบมาที่หน้าห้องพวกเรา แล้วรับหนังสือไปจัดการให้ตามคำแนะนำของเรา

หนังสือพิมพ์รายวันที่เราส่งข่าวไปนั้นคือ "จีนโนสยามวระศัพท์" ของนายเซียวฮุดเส็ง สีบุญเรือง ซึ่งพวกเราเรียกท่านว่า "อาจารย์" ท่านเคยชอบพอ

คุ้นเคยกับอุทัย เทพหัสดิน มาตั้งแต่อยู่ภายนอกเรือนจำ ครั้นพวกเราต้องเวรจำอยู่ในคุกต่างประเทศ ท่านก็บังเอิญต้องพระราชอาญา ฐานเขียนข่าวหมิ่นประมาทเจ้านายมีกำหนด ๖ เดือน แต่ท่านเป็นบุคคลในบังคับต่างประเทศ ดังนั้นจึงต้องเวรจำอยู่ร่วมกับพวกเราในคุกต่างประเทศด้วยกัน ได้เพิ่มความรู้จักรักใคร่กับพวกเราทุกคน เพราะมีหัวประชาธิปไตยเช่นเดียวกัน ท่านเป็นผู้มีอาวุโสกว่าพวกเรามาก อารมณ์เย็นใจคอหนักแน่น กิริยาวาจาสุภาพ เมื่อท่านต้องพ้นโทษแล้วท่านได้สงเคราะห์พวกเราเนือง ๆ เช่นส่งอาหารคาวหวานให้แก่พวกเราเสมอ ๆ ทั้งรับปากจะลงข่าวหรือบทความของพวกเรา ในหนังสือพิมพ์รายวันและรายคาบให้ด้วย เพื่อช่วยให้พวกเราได้มีประโยชน์ตามควร ซึ่งเราจะได้เล่าไว้ในภายหลังเมื่อถึงคาบนั้น

ต่อมาไม่กี่วัน หนังสือพิมพ์จีนนโยสยามวาระศัพท์ได้ลงข่าวทารุณกรรมแก่นักโทษการเมืองอย่างละเอียด บรรดาญาติของนักโทษซึ่งถูกห้ามเยี่ยมก็พากันวิตกกังวลว่านักโทษจะเอาชีวิตไม่รอด หรืออาจจะได้รับเชื้อโรคเรื้อนหรือเป็นบ้าไป ขณะเดียวกัน ทางกระทรวงมหาดไทยก็วิตกกังวลต่อเรื่องนี้เช่นกันจึงได้ส่งเลขานุการกระทรวงเข้าไปสอบสวนในเรือนจำ

แต่แทนที่จะเกิดผลดี กลับทำให้เจ้ากรมคุกเกิดทิฏฐิมานะอาฆาตมาด-มาดร้าย กลั่นแกล้งนักโทษอย่างรุนแรงยิ่งขึ้น เจ้ากรมคุกผู้นี้มียศเป็นพันตำรวจตรี มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสมัครใจราษฎร์ เป็นลูกน้องคนโปรดของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย คือเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ต่อมาได้เป็นพันตำรวจเอกพระยาพัสดีกลาง และยังเป็นผู้บังคับการตำรวจรักษาการกองมหันตโทษอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย จึงพยายามจะเอาระเบียบตำรวจมาใช้ในคุก ประกอบกับเวลา

นั้นพระองค์เจ้าคำรพฯ เป็นอธิบดีกรมตำรวจ ได้จัดให้ตำรวจมียศเหมือนทหาร เจ้ากรมคุกจึงขอให้พวกผู้คุมและเจ้าหน้าที่ในคุกได้รับยศตำรวจ ผู้คุมชั้นเล็ก ๆ เป็นนายสิบตำรวจ นายตรวจเป็นนายร้อยตำรวจ บางคนไม่รู้หนังสือเลยสักตัว ก็ได้เป็นนายร้อยตำรวจ เมื่อเจ้ากรมคุกฮึดสู้กับเลขานุการกระทรวง จึงสั่งให้นายตำรวจซึ่งเป็นลูกน้องตัวร้าย ๆ ของตน กระทำทารุณกรรมแก่นักโทษต่อไป ตอนนี้บันทึกของ ร.ต. เหรียญ และ เนตร กล่าวไว้ว่า

"ส่งพวกเราบางคนที่ปากแข็งและเถรตรงไปทำงานสูบเตาเหล็กในโรงตีเหล็กบ้าง สีข้าวบ้าง ส่วนพวกที่ทุบอิฐก็ยังมี แต่ในระหว่างที่ทำงานหนักนั้น บังเอิญ อุทัย เทพหัสดิน ล้มป่วยเป็นไข้ลงมีอาการหนัก แม้แพทย์จะได้ตรวจอนุญาตให้พักงาน นายคุกยังไม่ยอมให้พักงาน แล้วยังเล่นสกปรกสั่งให้ผู้คุมโกงพวกเรา กล่าวคือ เมื่อพวกเราสีข้าวจนจะหมดกระสอบตามที่กะไว้ พอพวกเราหยุดพักกลางวัน ไปขอน้ำพวกนักโทษแก้กระหาย ผู้คุมก็แอบเอาข้าวเปลือกเติมลงในกระสอบอีก พวกเราสีจนหมดเวลา ข้าวในกระสอบก็ยังไม่หมด เพราะมันมากกว่าอัตราที่มนุษย์จะสีหมดได้ แล้วเขาก็พาลหาว่าพวกเราไม่ทำงานให้หมดตามที่กำหนดไว้ ความจริงพวกเราพยายามสีอย่างไม่หยุดไม่หย่อน จนกระทั่งเป็นลมล้มพับอยู่คาสีก็มี แต่เขากลับหาว่ามารยา แล้วก็ช่วยกันฉุดลากทั้งคนที่เป็นลมลุกไม่ขึ้น และทั้งที่ยังไม่เป็นลม เอาไปให้นอนคว่ำเรียงกันอยู่กลางสนามหญ้า แล้วเรียกราชมัลมือหนึ่งมาลงหวายพวกเราตลอดทั้งแถว เพื่อให้นักโทษได้เห็นกันตลอดคุก (เราเข้าใจว่าเขาต้องการเฆี่ยนพวกเราเพื่อสำแดงอำนาจให้นักโทษเห็นกันทั้งคุก เพราะได้รับตำแหน่งเจ้ากรมคุกเพื่อเป็นคู่บารมีของเรา ในสมัยที่พวกเราต้องโทษนั้นเอง)

ส่วนพวกที่ส่งไปสูบเตาเผาเหล็กนั้น เขาใช้ให้สูบเตาที่มีฉายาว่า "ซินแสโสกา" กับ "พระยาสั่งเมือง" เตาสูบทั้งสองนี้มีขนาดใหญ่และนักที่สุด หากผู้ใดไม่มีกำลังแข็งแรงจริง ๆ ก็ชักสูบไม่ไหว มันเป็นเตาสูบสำหรับรีดเงินจากนักโทษที่ร่ำรวย เช่นพวกเจ๊สัว พวกเถ้าแก่ หรือขุนนาง และเจ้าเมืองที่มั่งคั่ง เมื่อถึงคราวเคราะห์ร้ายต้องติดคุก ถ้าเป็นเจ๊กก็ต้องร้องไห้ ถ้าเป็นขุนนางหรือพระยากินเมือง ก็ต้องสั่งไปทางลูกเมียให้รีบเอาเงินมาให้นายคุก พวกเราทั้ง ๔ คนซึ่งมิเคยทำงานหนักเช่นนั้นมาก่อนเลย แต่ก็ไม่เคยขอร้องเพื่อหวังความกรุณาจากผู้ใด พยายามกัดฟันทำอย่างทะมัดทะแมง จนกระทั่งเกิดเรื่ออย่างรุนแรงขึ้นกับนายตำรวจทารุณโหดร้ายคนหนึ่งชื่อแก้ว เป็นเพชฌฆาต หน้าบอกบุญไม่รับและได้รับยศเป็นนายร้อยตำรวจตรี เมื่อเจ้านายฝ่ายตำรวจเป็นนายคุก เรื่องที่เกิดขึ้นนั้นเนื่องด้วยโกยกระหายน้ำ เพราะเหน็ดเหนื่อยมา แต่นายแก้วไม่ยอมให้ดื่ม ทั้งได้กล่าวคำผรุสวาทหยาบช้าต่อโกย จนนักโทษทั้งหลายที่นั่นทนฟังมิได้ โกยก็โต้ตอบด้วยความบันดาลโทสะบ้าง นายแก้วก็ตรงตีโกยด้วยไม้กระบอง โกยยกแขนรับถูกเข้าเต็มแรง แต่พอนายแก้วจะตีซ้ำอีก นักโทษในโรงเหล็กทั้งหมดซึ่งมีความเกลียดชังนายแก้วอยู่เดิมแล้ว ก็ลุกฮือขึ้นจะช่วยโกยพร้อม ๆ กัน ทำให้เกิดเสียงเกรียวกราวโกลาหลขึ้นทั้งโรงงาน ตำรวจยามบนป้อมกำแพงคุกก็เป่านกหวีดบอกเหตุสำคัญ ขุนพัศดีขวา ผู้ช่วยนายคุกใหญ่ก็รีบรุดเข้าไประงับเหตุร้ายเสียทัน และสั่งขังคุกมืดโกยอีกวาระหนึ่ง มีกำหนด ๗ วัน ต่อมาอีกมิช้า ร.ต.ต. แก้ว เพชฌฆาต ได้รับคำสั่งให้ไปประหารนักโทษทางจังหวัดภายใต้ พวกผู้คุมที่ไปพบกับนายแก้วเขาเล่าว่า ก่อนที่นายแก้วจะลงดาบประหารเป็นดาบหนึ่ง นักโทษประหารได้ร้องบอกเพชฌฆาตดาบหนึ่งว่า "ดาบ--

หนึ่งต้องฟันให้คอขาดในทีเดียวนะ อย่าทรมานข้าให้ถึงดาบสอง มิฉะนั้นข้าจะเอาแกตายเหมือนกัน" เมื่อนายแก้วย่างสามขุมฉับ ๆ เข้าไปจนได้ระยะแล้วก็ลงดาบ แต่ดาบพลาดจากคอไปถูกกกหู นักโทษร้องโอย ๆ นายแก้วกลับดาบฟันซ้ำ แต่ดาบเพลี่ยงไปโดนที่หัวไหล่ นักร้องเสียงลั่น นายแก้วใจเสียเลยฟันเปะปะไม่ตรงที่หมาย จนกระทั่งดาบสองต้องกระโดดเข้าช่วย พอกลับจากการประหาร นายแก้วก็เป็นบ้า อย่างไม่มีสติ ต่อมาอีกไม่ช้าก็ตายเพราะมีอาการบ้าคลั่งจนตาย

หลังจากที่นายคุกกระทำแก่พวกเราสมเจตนาร้ายแล้วทุกประการ เขาก็ส่งพวกเราไปทำถนนต่อที่ในคุกต่างประเทศอีก จนสำเร็จเป็นถนนฝีมือนักโทษทหารอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ บางคนเรียกถนนนั้นจนติดปากว่า "ถนนทหาร"

ระหว่างนั้น พวกเรามักจะทอดอาลัยในชีวิต โดยคิดว่าชีวิตคงจะทนทานต่อการทรมานไปไม่ได้สักกี่วัน แต่เราก็พยายามระงับสติอารมณ์ มิให้ลุแก่โทสาคติที่จะกล่าวหรือกระทำอย่างใด ๆ ในลักษณะบ้าบิ่น อันจะเป็นการไร้เกียรติขึ้นได้ และมานะอดทนต่อการทารุณอันร้ายกาจจนถึงวาระสุดท้ายแห่งลมหายใจของเรา แต่กุศลหรือองค์ความดี ยังส่งผลให้พวกเราเหมือนกัน "ตกน้ำไม่ไหลตกไฟไม่ไหม้" โดยเรายังมีโอกาสได้รอบส่งจดหมายไปเล่าให้ญาติเราฟังเพื่อความเห็นใจ คุณแม่พัน พูนวิวัฒน์ มารดาเนตรจึงได้ชักชวนคุณหญิงภูวนัยสนิท (ปริก เทพหัสดิน ณ อยุธยา) มารดาของอุทัย พากันไปเฝ้าทูลกระหม่อมจักรพงษ์ ทูลเรื่องราวของลูก ๆ ให้ทรงทราบทุกประการ"

เมื่อกรมหลวงพิษณุโลกทรงทราบ ก็รับสั่งให้พระยาพัสดีกลางเข้าเฝ้าและตรัสว่ารัฐบาลถือว่านักโทษเหล่านี้เป็นนักโทษทหาร เท่ากับฝากขังไว้เท่านั้น

ถ้าใครตายลงด้วยทารุณกรรมในคุก จะต้องมีผู้รับผิดชอบ และทรงเตือนให้สังวรในมนุษยธรรม

เมื่อเจ้ากรมคุกได้ฟังพระดำรัสของเจ้านายผู้ใหญ่ผู้ทรงอิทธิพลที่สุดในขณะนั้น ประกอบกับมีเหตุการณ์เรื่องหนึ่งเกิดขึ้นในระหว่างนั้นให้เป็นบทเรียนแก่เจ้ากรมคุก คือพระยายาพานทองคนหนึ่ง เป็นข้าราชการสำนักชั้นมหาเสวก ถูกกล่าวหาว่าพูดจาหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ พระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสให้ถอดยศและส่งตัวไปลองจำไว้ในคุก แต่ไม่นานก็ได้รับพระราชทานอภัยโทษแล้วโปรดเกล้า ฯ ให้ไปเป็นข้าหลวงประจำจังหวัดทางภาคอิสาน ซึ่งเจ้าคุณผู้นี้ก็ไปทำเรื่องขึ้นอีก โดยสั่งให้ผู้คุมเฆี่ยนนักโทษจนตายคาหวาย พระเจ้าอยู่หัวจึงรับสั่งให้ดำเนินคดีตามกระบิลเมือง ศาลพิพากษาจำคุก ๑๐ ปี เรื่องนี้คงจะทำให้เจ้ากรมคุกได้สำนึกว่า การกระทำทารุณแก่นักโทษนั้นแม้แต่พระยาพานทองและเป็นข้าราชบริพาร ศาลก็ยังไม่ลดหย่อนผ่อนโทษให้ พระดำรัสของกรมหลวงพิษณุโลกต่อเจ้ากรมคุก ประกอบกับกรณีพระยาพานทองผู้นี้ ทำให้พระยาพัสดีกลางกลับใจได้เหมือนกลับหน้ามือเป็นหลังสือ และสถานการณ์ของนักโทษ ร.ศ. ๑๓๐ เปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง ดังบันทึกของ ร.ต. เหรียญ และ ร.ต. เนตร ว่า

"ภายในเวลาไม่กี่เดือน พวกเราก็เข้าเกลียวกับเจ้ากรมคุก นายผู้คุมใหญ่ และพวกเจ้าพนักงานในคุกได้อย่างสนิทสนม ทั้งนี้ก็เนื่องจากเจ้ากรมคุกมองเห็นพวกคณะ ร.ศ ๑๓๐ เป็นคนละรูปกับทัศนะของท่านในตอนแรก ซึ่งเห็นว่าพวกเราเป็นเสี้ยนหนามแผ่นดิน ต่อเมื่อท่านได้ใช้วิจารณญาณหยั่งซึ้งลงถึงสัจจะแล้ว จึงเห็นว่าพวกเราจึงเกิดมาเพื่อทำให้โลกแจ่มใส มิได้เกิดมาเพื่อสร้างสิ่งปฏิกูลไว้แก่โลก ฉะนั้น ท่านจึงแน่ใจว่าพวก ร.ศ. ๑๓๐ ไม่เป็นพิษแก่ท่าน มีแต่

จะส่งเสริมรัศมีของท่านให้รุ่งโรจน์ขึ้น ถึงกับท่านได้เคยลั่นวาจาออกมากับพวกเจ้าพนักงานในเรือนจำหลายครั้งว่า "ฉันไม่นึกเลยว่า พวกนักโทษทหารจะลงโบสถ์กับพวกเราได้ แต่เขากลับเป็นคนที่ไว้วางใจได้ดีเสียยิ่งกว่าพวกเรา" (เรื่องนี้จะเห็นได้ว่า มนุษย์เรามันเป็นศัตรูและเป็นมิตรกันได้ง่ายอย่างนี้เอง เวลาโกรธก็คิดแต่จะฆ่าแกงกัน เวลาดีก็กอดคอรักกัน ผู้มีใจกว้างขวางจึงมองเห็นมนุษย์เป็นมิตรกันได้ทั้งแผ่นดิน)

อีกประการหนึ่ง พระดำรัสของทูลกระหม่อมจักรพงษ์ก็สำแดงชัดว่า รัฐบาลยังมีมโนธรรมแผ่ถึงนักโทษการเมืองอยู่เสมอดังกล่าวมาแล้ว นายคุกจึงได้สติว่าตนได้สำนึกผิดและกลับใจได้อย่างน่าสรรเสริญ ฉะนั้นพวกเราจึงอโหสิกรรมให้แก่นายคุก ตลอดจนผู้คุมใจเหี้ยมทุกคน และตั้งหน้าทำงานเพื่อให้เขาได้เห็นสมรรถภาพของพวกเราทุกหน้าที่ พวกนักโทษก็เลื่อมใสในความเป็นธรรมของเรา เราทุกคนจึงดำเนินการได้อย่างปราศจากอุปสรรคใด ๆ"

อันที่จริง พวกนายคุกนั้นไม่ใช่ว่าจะเป็นคนใจเหี้ยมไปเสียทั้งหมด ที่เป็นคนมีจิตใจเป็นปรกติก็มี อย่างเช่นเมื่อนักโทษ ร.ศ. ๑๓๐ เข้าคุกใหม่ ๆ อยู่ภายใต้ผู้คุมใหญ่ชื่อว่า ร.ต.ต. เชื้อ ชีรานนท์ ผู้นี้ปกครองนักโทษด้วยมนุษยธรรม ใช้งานแต่พอเหมาะพอควร ผ่อนผันให้ได้รับหนังสือพิมพ์และตำหรับตำราเข้ามาอ่าน อีกคนหนึ่ง คือพระบำบัดสรรพโรค นายแพทย์ใหญ่กองมหันตโทษ ซึ่งทำหน้าที่หมอสอนศาสนาในคุกด้วย ได้กล่าวแก่นักโทษเสมอว่า "พวกเจ้าที่เขาขนานนามว่านักโทษ ก็เพราะเขาจับได้ เขาจึงตัดสินลงโทษเจ้า แต่บางคนที่อยู่นอกคุก เดินลอยชายเป็นอิสระอยู่นั้น ที่ทำความผิดมากกว่าพวกเจ้าก็มีถมไป แต่

เมื่อเขายังจับไม่ได้ไล่ไม่ทัน ผู้นั้น ก็ยังได้ชื่อว่าเป็นพลเมืองดี เจ้าไม่ต้องเสียใจ" เหล่านี้เป็นต้น

เมื่อพายุร้ายผ่านไปแล้ว ท้องทะเลก็สงบเป็นที่รื่นรมย์ นักโทษ ร.ศ. ๑๓๐ ใช้ชีวิตภายใต้สภาวการณ์เช่นนี้กันอย่างไร ก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจ จึงควรนำมาเล่าไว้ด้วย และก็ไม่สามารถจะเขียนให้ดีไปกว่าผู้ได้ประสบด้วยตนเอง จึงขอคัดลอกบันทึกของ ร.ต. เหรียญ และ ร.ต. เนตร ดังนี้

"ชีวิตของพวกเราผ่านเรือนจำมาได้ประมาณ ๓-๔ ปี ความสนิทสนมกลมเกลียวและความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกันเหมือนอย่างญาติ ระหว่างเจ้าพนักงานเรือนจำกับพวกเราก็กระชับเกลียวยิ่งขึ้น สุภาษิตที่ว่า "น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า" ก็เข้ามาแทนคำว่า "พวกเขา หรือ พวกเรา" พวกเราได้พยายามวิ่งเต้นพร้อมด้วยคุณพระบำบัด ฯ นายแพทย์ใหญ่ (ซึ่งเป็นพ่อพระของเราอยู่แล้ว) ประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองเรือนจำ ตั้งแต่หัวแถวตลอดจนถึงปลายแถว ก็เอออออเห็นดีด้วยกันเป็นเอกฉันท์ ความพยายามของเราจึงสำเร็จความปรารถนาได้อย่างน่าประหลาด คือ ได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ให้ตั้ง "โรงเรียนแพทย์พยาบาลขึ้นในกองมหันตโทษ ตามที่คณะแพทย์ในกองมหันตโทษ มีพระบำบัดสรรพโรคเป็นหัวหน้า ทำหนังสือขอตั้งโรงเรียนขึ้นทูลเกล้าฯ

โรงเรียนนี้ มีพวกนักโทษที่มีการศึกษามาแล้ว ทั้งเจ้าพนักงานเรือนจำด้วยอีกหลายคน สมัครเข้าเรียนด้วย โดยทำตัวเป็นนักเรียนตามระเบียบของโรงเรียนจริง ๆ (ไม่มีนายหรือมีนักโทษในห้องเรียน ถือว่าเป็นนักเรียนเหมือนกันทั้งนั้น) เจ้าพนักงานที่เรียนสำเร็จวิชาการจากโรงเรียนแพทย์พยาบาล ที่สมควรจะอ้างเป็นตัวอย่างไว้สักคนหนึ่ง คือ ร.ต.ต. เชื้อ ชีรานนท์ ซึ่งเคยเป็นผู้คุมใหญ่

คุกต่างประเทศ และได้ให้ความเมตตากรุณาแก่พวกเราจนกระทั่งต้องหลุดจาก ตำแหน่งนายผู้คุมใหญ่คุกต่างประเทศ ไปเป็นนายตำรวจตำแหน่งต่ำ ๆ อยู่คุกไทย แต่ก็ยังรักใคร่พวกเราและคอยหาโอกาสที่จะช่วยเหลือพวกเราอยู่เสมอ เมื่อโรงเรียนแพทย์พยาบาลตั้งขึ้นได้ก็เป็นโอกาศดีของ ร.ต.ต. เชื้อ ที่จะได้เป็นนักเรียนร่วมกับพวกเรา ร,ต.ต. เชื้อ จึงเรียนทั้งภาษาอังกฤษกับวิชาแพทย์คู่กันไป (ภาษาอังกฤษเรียนกับนายอุทัย เพทหัสดิน ผู้มีความรู้ทางภาษาดี) ส่วนวิชาแพทย์นั้นคุณพระบำบัด ฯ เป็นอาจารย์ใหญ่ หมออัทย์ หมอเหล็งเป็นผู้ช่วย นอกจากนี้มีอาจารย์นอกเรือนจำผลัดเปลี่ยนกันมาสอนอีกหลายคน เท่าที่ยังจำได้ก็คือ นายแพทย์แสง สุทธิพงษ์ นายแพทย์ ชู ศรีตจิต ดร. กาเยตี้ (อิตาเลี่ยน) ดร. ดับบลิวปี ทอย (อังกฤษ) เป็นอาทิ ประมาณ ๓ ปี สอบไล่วิชาแพทย์ คุณพระบำบัดฯ เป็นประธานกรรมการ พวกที่สอบไล่ได้มีทั้งพวก ร.ศ. ๑๓๐ พวกนักโทษที่มีการศึกษาดีเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว พวกเจ้าพนักงานมีอยู่หลายคน บางคนก็ย้ายจากหน้าที่ผู้คุมไปทำหน้าที่แพทย์ ร.ต.ต. เชื้อ ได้รับบรรจุเป็นนายแพทย์เรือนจำกองมหัตโทษ ต่อมาได้รับตำแหน่งนายแพทย์ใหญ่กองมหันตโทษ เป็นหลวงเรืองเวชวิชาคุณ และหลวงเรืองเวช ฯ ก็ได้ทำชื่อเสียงให้แก่กองมหันตโทษ และประชาชนชาวบ้าน จนเป็นแพทย์ที่มีชื่อเสียงโด่งดังได้คนหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีพวกเสมียนพนักงานที่สำเร็จวิชาจากโรงเรียนนี้ ไปเป็นแพทย์ที่มีชื่อเสียงอีกหลายคน แต่น่าเสียดายที่ ร.ต.ต. พยอม ผู้ได้รับหน้าที่นายผู้คุมใหญ่คุกต่างประเทศแทน ร.ต.ต. เชื้อนั้น หมดอายุเสียตั้งแต่หนุ่มแน่นขณะที่ยังเป็นร้อยตำตรวจตรีอยู่ ด้วยโรคปอดในเวลาอันรวดเร็วพวกเราจึงมิทันจะได้ให้อโหสิกรรมแก่เขาแต่เชื่อว่าถ้าชีวิตของเขายังยืนต่อไปอีกสักหน่อย ก็น่าจะลงโบสถ์กับพวกเราได้ ส่วน ร.ต.ต. เชื้อ ซึ่งเกิดปมด้อย

ขึ้นเพราะพวกเราในครั้งกระนั้น ก็กลับเป็นตัวโปรดปรานของเจ้ากรมคุกขึ้นอีกตามเดิม

มีเหตุที่น่าเสียดายและน่าสนใจและสลดใจแก่พวกเรา รวมทั้งนักโทษและเจ้าพนักงานอีกเป็นจำนวนมาก เกิดขึ้นอีกวาระหนึ่ง คือโรงเรียนแพทย์กองมหันตโทษ ซึ่งมีอายุได้เพียง ๓ ปี ต้องล้มเลิกโดยเจ้านายพระองค์หนึ่ง ซึ่งสำเร็จวิชาการแพทย์มาจากต่างประเทศ ทรงเห็นว่าจะเป็นภัยมากกว่าจะเป็นดาบสองคมได้เหมือนกัน ถ้าหากโรงเรียนมิได้ตรวจสอบประวัติ และคัดเลือกเอาแต่ผู้ที่มีหลักฐานอันควรเชื่อได้ว่าจะไม่เป็นคนสันดานต่ำ หรือมีสันดานเป็นผู้ร้ายอยู่ในประวัติมาแล้ว เลยทำให้เรานึกไปถึงปัญหาในสงครามปากกา ที่ท่าน**อัศวพาหุ**กล่าวไว้ว่า "การศึกษา ทำให้โลกไม่สงบ" แต่ท่าน**นาคราช**โต้ว่า "การศึกษาทำให้มนุษย์พ้นจากความเป็นป่าเถื่อน และทำให้โลกสวยสดงดงาม" เมื่อความเห็นมันตรงกันข้ามเช่นนี้ ใครจะเป็นฝ่ายถูก แต่เราเห็นว่าถูกต้องด้วยกันทั้งสองฝ่าย คือ เมื่อธรรมชาติสร้างมาให้โง่ มันก็ต้องรักษาตัวของมัน ด้วยความโง่ แต่ถ้าสร้างมาให้ฉลาด มันก็ใช้ความฉลาดรักษาตัวของมันมันก็อยู่ได้สบายเหมือนควายกับคน

น่าเสียดายอีกอย่างหนึ่งก็คือ โรงเรียนนี้ได้จัดหาเครื่องอุปกรณ์ในการสอนไว้อย่างเพียงพอ เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ในการแพทย์ ตำรับตำรา ตลอดจนกระทั่งห้องผ่าศพ (Postmortem) ก็จัดไว้พร้อมโดยที่เวลานั้นคุณพระบำบัด ฯ ท่านเป็นแพทย์ใหญ่ในกรมสาธารณสุขด้วย บรรดาแพทย์ผู้เชี่ยวชาญที่มาเป็นอาจารย์สอนนักเรียนในโรงเรียนนี้ ท่านก็มาด้วยความศรัทธา โดยมิหวังประโยชน์ตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น และทางฝ่ายเรือนจำก็มิต้องออกค่าใช้จ่ายใด ๆ แม้แต่น้อย เท่ากับโรงเรียนนี้อุบัติขึ้นโดยไม่หมดไม่เปลือง ไม่ต้องเดือดร้อนแก่ผู้ใด ไม่ทำลาย

ศีลธรรม มีแต่จะส่งเสริมศีลธรรมและความรู้ให้มนุษย์ ฉนจึงมีอายุได้เพียง ๓ ขวบเท่านั้น

โรงเรียนแพทย์พยาบาลถูกยุบไปแล้ว แต่ไม่มีผู้ใดสามารถที่จะยุบมหาวิทยาลัยเถื่อนของเราได้ เพราะได้วางรากฐานไว้มั่นคงแล้ว คือเราได้สะสมหนังสือวิทยาการต่าง ๆ ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศไว้แล้วอย่างมากมาย มีทั้งวิชาแพทย์ วิชากฎหมาย วิชาประวัติศาสตร์ วิชาภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส รวมทั้งหนังสือที่เรามีอยู่ประมาณ ๓—๔ พันเล่ม เราจึงจัดแบบหอสมุด มีพวกเราเป็นเจ้าหน้าที่ดำเนินการอย่างเรียบร้อย ทั้งนี้ย่อมเป็นที่พอใจของเจ้ากรมคุกมิใช่น้อย เพราะเป็นประโยชน์แก่ตัวท่านและเจ้าหน้าที่ตลอดจนถึงนักโทษ เพราะเมื่อใครต้องการทราบเหตุการณ์อะไรแต่ครั้งไหน เราก็มักจะค้นคว้าหาให้ได้แทบทุกครั้ง พวกนักโทษจึงมักจะเรียกพวกเราว่า ครูบ้าง อาจารย์บ้าง

เมื่อพวกเราได้ศึกษาวิชาหลายสาขาขึ้น มีตำรับตำราและหนังสือพิมพ์รายวันรายควบมากมายยิ่งขึ้น ทั้งมีการสัมพันธ์กับญาติมิตรนอกเรือนจำ และติดต่อใกล้ชิดกับนายตรวจและผู้คุมอย่างเป็นกันเองหนักขึ้น ประกอบกับในระยะนี้มีผู้ตั้งหนังสือพิมพ์มากขึ้น ในพระนครทั้งชาวไทยและชาวต่างด้าว และองค์พระมหากษัตริย์ก็ทรงปกครองทำนองประชาธิปไตยขึ้นแล้ว โดยทรงพระมหากรุณาหยั่งเสียงประชาชนจากหนังสือพิมพ์รายวัน เช่น หนังสือพิมพ์ไทยเป็นต้น ซึ่งมีพระสันทัดอักษรสาร (ฮ้อก อักษรานุเคราะห์) เป็นบรรณาธิการ และมีขุนเศรษฐบุตรสิริการ (แช เศรษฐบุตร) เป็นผู้ช่วย พวกเราซึ่งมีหัวทางการเมืองอยู่เต็มอัตราแล้ว เมื่อเห็นพิมพ์ไทยมี "อัศวพาหุ" กับ เดลิเมล์ ซึ่งมี "นาคราช" อีกฝ่ายหนึ่ง โต้ตอบกันด้วยการบ้านการเมืองบน "เวทีกระดาษ" ด้วยอาวุธ

ปากกาอย่างครื้นเครง เราก็ชักสนุกขึ้นมาบ้าง และสิ่งที่บ้านเมืองยังบกพร่องอยู่ในขณะนั้นก็มีอีกมากมาย

ดังนั้น พวกเราก็เปิดโรงเขียนหนังสือพิมพ์กันขึ้น โดยส่งออกทางผู้คุมคุกและนายตรวจบ้าง อาศัยทางญาติมิตรนอกเรือนจำบ้าง ก็ได้รับความเห็นใจและเข้าช่วยเหลือกันด้วยความยินดี ตลอดจนคณะหนังสือพิมพ์แทบทุกคณะ ก็ปลื้มใจที่ได้รับเรื่องและความเห็นของพวกเรา และต่างฝ่ายต่างก็รักษาไว้เป็นความลับอย่างที่สุด แม้แต่คณะหนังสือพิมพ์ที่เป็นของฝ่ายเจ้าหรือฝ่ายรัฐบาล ก็หารังเกียจในประพันธกรรมของพวกเราไม่ ทำให้พวกเราหยั่งน้ำใจของเพื่อนไทยที่รักได้ว่าทุกคนเป็นผู้รักชาติและหวังดีต่อชาติไทยของเราด้วยกันทั้งนั้น แม้จะมีบางคนเฉยเมยต่อนักโทษการเมือง แต่ก็หวังว่าไม่รังเกียจเดียดฉันท์จากน้ำใสใจจริง ซึ่งบางคนสำแดงเด่นว่ามีความพอใจ และพร้อมใจที่จะร่วมมือด้วยหากโอกาสอำนวย

คณะหนังสือพิมพ์ที่พวกเราส่งเรื่องไปติดต่อเป็นประจำอยู่เสมอ ก็คือจีนโนสยามวารศัพท์รายวันและผดุงวิทยารายเดือนของท่านเซียวฮุดเส็ง ซึ่งมี น.ส. ละม่อม ศรีบุญเรือง ธิดาของท่านเป็นผู้ดำเนินการ บางครั้ง คุณนายเหรียญ ศรีบุญเรือง ภริยาของท่านทำแทน เฉพาะจากจีนโน ฯ นี้ พวกเราได้รับเงินผลประโยชน์เป็นรายเดือนตอบแทนเดือนละ ๘๐ บาท นับเป็นรายได้ของคณะ ร.ศ. ๑๓๐ ร่วมกันทั้ง ๒๓ คน (เงิน ๘๐ บาท ในสมัยนั้นมิใช่ย่อย) พอใช้สอยในคณะของเราได้ทุกเดือน และยังได้รับอาหาร หรือเครื่องอุปโภคเป็นพิเศษจากคุณนายเหรียญหรือคุณละม่อมอยู่เสมอ ๆ มิได้ขาด พวกเราจึงนับถือครอบครัวนี้เสมอด้วยครอบครัวนี้เป็นญาติของคณะ ร.ศ. ๑๓๐ ครอบครัวหนึ่ง จนกระทั่งปัจจุบันนี้

นอกจากคณะจีน ก็มีอีกหลายคณะด้วยกัน แต่ผลประโยชน์ที่ได้รับนั้น เขาคิดให้ตามความมากน้อยของเรื่อง หรือบทความที่นำลงพิมพ์ แล้วก็มอบเงินให้มากับผู้ที่เป็นตัวแทนของคณะเป็นคราว ๆ ส่วนผู้ที่เดินเหินแทนคณะก็ได้รับค่าตอบแทนอย่างงาม

คณะหนังสือพิมพ์ที่เรามีความสัมพันธ์อยู่ในเวลานั้น เท่าที่ยังจำได้ก็คือ หนังสือพิมพ์ไทย ซึ่งเป็นปากเสียงของราชสำนักและรัฐบาล หนังสือสยามราษฎร์ของตระกูลวสุวัต ซึ่งมีคุณกิจ สาราภรณ์ เป็นบรรณาธิการ หนังสือพิมพ์ยามาโตของชาวญี่ปุ่น มีนายสมบัติ เล็กชูวงศ์ ดำเนินการ หนังสือพิมพ์วายาโมมีแขกเป็นบรรณาธิการ แต่จะเป็นของใครจำไม่ได้ และหนังสือพิมพ์ "ตู้ทอง" กับ "นักเรียน" นายแช เศรษฐบุตร (ต่อมาเป็นขุนเศรษฐบุตรสิริสาร) เป็นบรรณาธิการ เป็นหนังสือพิมพ์สำหรับเยาวชน ที่ชวนอ่านและอยู่ในความนิยมมาก

เนื่องด้วยบรรณโลกที่อุ้มชูพวกเรา กระทำให้พวกเราเพลิดเพลินถึงกับลืมโลกภายนอกไปได้เป็นบางคราว โลกของการเขียนหนังสือเป็นโลกแห่งความเจริญสุขสนุกสนานด้วยศานติอย่างแท้จริง เป็นเครื่องบรรเทากิเลส พวกที่ขึ้นชื่อว่าเป็นนักเลงดีทีเดียวก็มีอยู่หลายคน เช่น "ไทยใต้" เจ้าของเรื่อง "เด็กกำพร้า" คือ ถัด รัตนพันธ์ "ศรียาตรา" เจ้าของเรื่อง "มารินี" "คุณสมบัติของสตรี" และ "พระนางโยเซฟิน" คือ โกย วรรณกุล "บ. กากะบาด" คือ บ๋วย บุณย์รัตนพันธุ์ เขาผู้นี้เมื่ออยู่ในคุกก็ประพันธ์เรื่องสั้น ๆ ลงในหนังสือพิมพ์รายคาบ ครั้นเมื่อพ้นพระราชอาญามาอยู่คณะศรีกรุง จึงมีชื่อเสียงในทางประพันธ์นวนิยายขนาดยาว เช่นเรื่อง "เถรทอง" เป็นต้น อุทัย เทพหัสดิน ชอบเขียน

เรื่องเกี่ยวกับวิทยาการ เคยเขียนเรื่อง "ตำราลับสมอง" ในนามแฝงว่า "นายเทพ" นอกจากนี้พวกเราทุกคนได้ใช้นามแฝงต่าง ๆ กัน ทั้งในการเขียนบทความเห็นและนวนิยาย และบางคนใช้หลาย ๆ นามแฝงก็มี"

เรื่องขบวนยังเติร์กฉบับนี้ เรานำจดหมายของคุณบุญทวีมาลง จดหมายฉบับนี้เขียนถึงท่านบรรณาธิการ แต่เนื้อหากล่าวถึงเรื่องขบวนยังเติร์กโดยจำเพาะ ซึ่งสูรยันผู้เขียนเรื่องขบวนยังเติร์กจะต้องเป็นผู้ตอบ และรับเอาจดหมายนี้เป็นส่วนหนึ่งของขบวนยังเติร์ก เช่นเดียวกับจดหมายของคุณ "แฟนตะวันใหม่" และคุณ "กระจก บริสุทธิ์" ที่สูรยันเคยตอบไปแล้ว ฉะนั้นเพื่อความสะดวกของท่านผู้อ่าน จึงควรนำจดหมายของคุณบุญทวี มาลงไว้ในเรื่องขบวนยังเติร์กแทนที่จะลงไว้ในคอลัมน์จดหมาย ดังต่อไปนี้

งามวงศ์วาน บางเขน

๒๐ มิถุนายน ๒๕๒๑

เรียน บรรณาธิการนิตยสารตะวันใหม่ ที่นับถือ

ผมได้ติดตามอ่านเรื่อง "ขบวนยังเติร์ก" ของคุณ "สูรยัน" จากนิตยสาร "ตะวันใหม่" โดยตลอดมา แรกเริ่มผมรู้สึกชื่นชมเป็นอันมากที่มีผู้สนใจค้นคว้าเรื่องราวเกี่ยวกับนักปฏิวัติประชาธิปไตย "ผู้เกิดก่อนกาล" ของไทย ซึ่งยังไม่ค่อยมีผู้ศึกษาไว้มากนักมาเผยแพร่แก่ศาสนาชน แต่หลังจากได้อ่านมาช้ว ระยะเวลาหนึ่งแล้ว ผมรู้สึกว่าบทความของคุณ "สูรยัน" มีความผิดพลาดทั้งในแง่ข้อมูล (Dana) และแนวทางการศึกษา (Approch) เพิ่มขึ้นเรื่อยมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลในหนังสือตะวันใหม่ ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑๖ (ศุกร์ที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๒๑) นั้น คลาดเคลื่อนไปจากข้อเท็จจริง (Fact) เป็นอันมาก ซึ่งแน่นอน

ที่สุด ผลที่ตามมาคือการวิเคราะห์ย่อมผิดพลาดตามไปด้วย กล่าวคือ "คุณสูรยัน" ระบุไว้ว่า "....ร.ท. จรูญ ณ บางช้าง....เมื่อได้ทราบข่าวว่าจะถูกศาลทหารตัดสินจำคุกคนละ ๓–๔ ปี ก็ไม่พอใจอย่างรุนแรง....เขาจึงออกอุบายเพื่อดำเนินการเป็นไปตามความคิดของเขา โดยเห็นว่าถ้าจะได้ขู่รัฐบาลด้วยการกระทำจดหมายขึ้นสักฉบับหนึ่ง.......(*ตะวันใหม่* หน้า ๓๒) ข้อความดังกล่าวขัดกับข้อเท็จจริงเป็นอันมาก เพราะโดยแท้ที่จริงแล้ว ร.ท. จรูญ ระบุไว้ในจดหมายว่า ได้เขียนจดหมายฉบับนี้ขึ้นหลังจากทราบข่าวว่า "K (หมายถึงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ) จะปล่อยพวกที่กักไว้ในกระทรวงและในกองมหันตโทษทั้งหมด โดยไม่ทำโทษอะไรเลย" (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, *เอกสารรัชกาลที่ ๖ บ ๑๗/๙)* ดังนั้นข้อความในจดหมายส่วนใหญ่แล้ว จึงมีสาระเกี่ยวกับการกำหนดรูปแบบและเนื้อหาวิธีการสมนาบุญคุณบุคคลต่าง ๆ ที่พวกเราคิดว่ามีส่วนในการช่วยเหลือให้พวกเขาไม่ต้องได้รับโทษ อันประกอบด้วย "K" (หมายถึงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ) "เจ้าพ่อนโปเลียน" (หมายถึงสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ) และ "วังบูรพาเฒ่าสยาม" (หมายถึงสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภานุพันธ์วงศ์วรเดช) ข้อความที่ ร.ท. จรูญได้เขียนไว้เองว่า "....เราผู้เป็นมนุษย์จึงควรบูชาบุญคุณของท่านทั้ง ๓ นี้ไว้ เหนือเกล้า ฯ ของเราทุกเวลาตลอดชีพของเรา ..." (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. *เรื่องเดิม)* อีกตอนหนึ่งคุณ "สูรยัน" กล่าวว่า "....ฉะนั้นจึงได้ทำจดหมายขึ้นฉบับหนึ่งมีข้อความยืดยาวเป็นการนัดหมายกับสมาชิกคณะพรรคที่ไม่ถูกจับว่า ถ้าสมาชิกพรรคยังถูกคุมขังอยู่แม้แต่คนเดียว ก็ให้ปืนใหญ่ ๒ พร้อมกับเหล่าอื่น ๆ ลงมือทำการได้...." *(ตะวันใหม่.* หน้าเดียวกัน) ผมไม่ทราบว่าคุณ "สูรยัน" ได้ข้อความดังกล่าว

มาจากจดหมายฉบับใด เพราะผมไม่เคยพบข้อความดังกล่าวนี้ในจดหมายฉบับนั้นเลย กลับพบแต่ข้อความที่มีสาระตรงข้ามอย่างหน้ามือเป็นหลังมือ กล่าวคือ เมื่อพวกคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ที่ถูกคุมขังทราบข่าวว่า จะมีผู้คิดปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ก็ได้ห้ามปรามพร้อมประณามอย่างรุนแรง ดังข้อความว่า "ไอ้ใจหมา และไม่รักชาติ อ้ายเกิดมาเสียชาติเกิด อ้ายเพื่อนที่เกลียดที่สุดกับกู (พวกในกองมหันตโทษทุกคน) ทราบที่เองหาฤาว่าเพราะเองได้รับความเดือดร้อนส่วนตัว และอับอายขายหน้ามาก เองจึงได้คิดอ่านที่จะมาฆ่า K โดยเอาชีวิตมึงแลกกับ K ....พวกนี้ทุกคนไม่มีค่าที่จะพูดกับมึงได้ดีกว่านี้อีกแล้ว จนมึงจะเลิกคิดระยำเช่นนี้ *อ้ายใจหมา*........ ("กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เรื่องเดิม)

เท่าที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นจะเห็นได้ว่า ข้อความที่ผมคัดมาจากจดหมายฉบับนั้น มีข้อความตรงข้ามกับข้อความที่คุณ "สูรยัน" เขียนมาอย่างสิ้นเชิง เมื่อเป็นเช่นนี้การตีความของคุณ "สูรยัน" ที่ว่า ร.ท. จรูญได้เขียนจดหมายนี้โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ข่มขู่รัฐบาลให้ไม่กล้าลงโทษ และปลดปล่อยจำเลยทั้งหมดนั้นจึงไม่ถูกต้องอย่างแน่นอน เพราะการข่มขู่นั้นน่าจะทำได้กับบุคคลที่มีอำนาจด้อยกว่าตนเท่านั้น การข่มขู่พระมหากษัตริย์ตามระบบสมบูรณาญาสิทธิราช (Absolute Monarchy) ซึ่งมี "พระราชอาญาสิทธิ์เด็ดขาด โดยพระราชหฤทัยไม่มีสิ่งใดยิ่งไปกว่าอีกแล้ว "อ้างจาก "ร่างพระราชกฤฎีกาที่ ๑ ว่าด้วยราชประเพณีกรุงสยาม" *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์* ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ หน้า ๑๔๒) ย่อมเป็นการกระทำที่โง่เขลาเบาปัญญาอย่างยิ่ง ความเห็นของผมหลังจากได้อ่านจดหมายฉบับนั้นแล้ว ผมพอจะมีความแยกแยะวัตถุประสงค์ของ ร.ท. จรูญได้ ๒ ประเด็นกล่าวคือ

ประเด็นแรก มีเจตนาที่จะส่งข่าวถึงพรรคพวกของตนภายนอกที่คุมขัง ให้เตรียมพิธีการสนองผู้มีพระคุณผู้มีบุญคุณทั้งสามท่าน และห้ามไม่ให้ใครทำร้ายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ด้วย คิดว่าบุคคลทั้งสามมีส่วนช่วยให้พวกตนไม่ต้องได้รับโทษ

ประเด็นหลัง มีเจตนาจะให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ทรงทราบว่าพวกตนยังคงมีความจะรักภักดีต่อพระองค์อยู่ เพื่อที่พระองค์จะได้ตัดสินลงโทษพวกตนในสถานเบา เนื้อหาในจดหมายจึงเต็มไปด้วยข้อความที่บรรยายถึงคุณงามความดีของพระองค์ไว้นานาประการ พร้อมกับห้ามไม่ให้ใครทำร้ายพระองค์เอาไว้ และแกล้งขว้างจดหมายไม่ให้พ้นกำแพงคุก

จุดผิดพลาดอย่างมหันต์ ที่มีผลทำให้คุณ "สูรยัน" มีความผิดพลาดไปมากคือ ข้อความที่ว่า ในที่สุดจดหมายฉบับนั้นได้ถูกเสนอขึ้นไปตามลำดับขั้นจนถึงทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ในขณะที่ทรงพิจารณาคำพิพากษาของศาลทหาร......พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เลยทรงงดที่จะมีพระราชวินิจฉัย และส่งคำพิพากษากลับมาพร้อมด้วยจดหมาย ร.ท. จรูญ ให้คณะกรรมการศาลทหารพิจารณาคดีอีกครั้งหนึ่ง......(*"ตะวันใหม่" หน้าเดียวกัน*) ความจริงแล้วพระองค์ได้รับเพียงรายงานคำชี้แจง และคำให้การขั้นไต่สวนจากกระทรวงกลาโหม ในวันที่ ๑๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐ และเมื่อพระองค์ทรงทราบว่าพวกคณะ ร.ศ. ๑๓๐ ไม่มีเจตนาเพียงจะเปลี่ยนแปลงการปกครองเท่านั้น แต่ยังคิดจะประทุษร้ายต่อพระองค์อีกด้วย ประกอบกับผู้คบคิดกันเป็นทหารโดยส่วนมาก พระองค์จึงทรงตั้งคณะกรรมการทหารพิจารณา ดังคำแนะนำของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกนาถซึ่ง ในขณะนั้นได้รักษาการณ์เสนาบดี

กระทรวงกลาโหม ตามพระราชหัตเลขาที่ ๘/๑๐๗๔ ลงวันที่ ๑๙ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. *เอกสารรัชกาลที่ ๖ น ๑๗/๑๖*) พระองค์จึงหาได้งดที่จะมีพระราชวินิจฉัยไม่ เพราะพระองค์ไม่ได้รับคำพิพากษา ได้รับเพียงคำให้การชั้นไต่สวนเท่านั้น และการที่พระองค์ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการทหารพิจารณานั้น ก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับจดหมายฉบับนั้นเ พราะจดหมายฉบับนั้น ผู้คุมเพิ่งเก็บไดเมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน ร.ศ. ๑๓๑ และเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ได้ทูลเกล้าถวายตามหนังสือลงวันที่ ๒๖ เมษายน ร.ศ. ๑๓๑ ดังนั้นการที่คุณ "สูรยัน" ตีความว่าเพราะจดหมายฉบับนั้นทำให้ คณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ได้รับโทษหนักขึ้นจึงผิดพลาดอย่างสิ้นเชิง

เมื่อมาถึงขั้นนี้แล้ว ผมจึงพอจะตีความได้ว่า ที่ข่าวคณะ ร.ศ. ๑๓๐ ได้รับมาในตอนต้นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จะปลดปล่อยพวกตนโดยไม่เอาโทษนั้น เป็นเพียงข่าว "โคมลอย" หรือไม่อาจเป็น "กลลวง" ที่ ร.ท. จรูญเขียนขึ้นในขณะที่ยังไม่ทราบคำพิพากษาเลย เพื่อที่ตนจะได้สามารถเขียนข้อความที่สร้างความพึงพอใจ ให้กับพระองค์ได้อย่างสมเหตุสมผล โดยคาดไว้ว่าข้อความดังกล่าว จะทำให้พระองค์ตระหนักถึงความจงรักภักดีของพวกตน และจะได้ลงโทษในสถานเบา และจดหมายฉบับนี้อาจจะ มีผลบ้างต่อการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าทรงคลายความพิโรธและลดโทษให้กับ พวกคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ตามความหนักเบาของความผิด ดังความในพระบรมราชวินิจฉัยที่มีต่อคำพิพากษาของคณะกรรมการทหาร ลงวันที่ ๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๓๑ (หลังจากทรงได้รับจดหมายไม่นาน) ที่ว่า "..... เราไม่ได้มีจิตพยาบาทอาฆาตมาดร้ายต่อพวกนี้ เห็นควรที่จะลดหย่อนผ่อนโทษโดยฐานกรุณา ซึ่งเป็นอำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน

จะยกให้ได้ "(**ราชกิจจานุเบกษา** ร.ศ. ๑๓๑ เล่มที่ ๒๐ หน้า ๒๘๗–๘) ซึ่งต่อมาภายหลังก็ทรงอภัยโทษแก่ทุกคน เนื่องในพระบรมราชวโรกาสครบรอบ ๑๕ ปี แห่งการเสวยราชสมบัติในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ (คณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ได้ถูกล้างมลทินโดยพระราชบัญญัติล้างมลทินผู้กระทำผิดทางการเมืองในวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕)

กล่าวโดยสรุปแล้ว บทความเรื่อง "ขบวนยังเติร์ก" ในตอนนี้จึงผิดอย่างมากทั้งในแง่ข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งผมหวังว่าการเขียนคราวต่อไปคุณ "สูรยัน" คงจะใช้ความระมัดระวังเพิ่มขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม ผมขอยืนยันในข้างท่านนี้ว่า เท่าที่ผมเขียนมาทั้งหมดนี้ ผมมิได้มีอกุศลเจตนาอื่นใดแอบแฝงอยู่นอกจากเพื่อพิทักษ์ความถูกต้องทางประวัติศาสตร์ อันเป็น "สัจจธรรม" เอาไว้เท่านั้น.

ขอแสดงความนับถือ

บุญทวี

จดหมายของคุณบุญทวี ซึ่งนำลงในฉบับที่แล้วนั้นโต้แย้งในข้อเท็จจริง และข้อเท็จจริงที่สูรยันเขียนลงไปนั้น นำมาจากบันทึกของ ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์ ซึ่ง เป็นบุคคลชั้นนำของคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ร.ต. เหรียญเป็นคนต้นคิดของคณะพรรค และ ร.ต. เนตร เป็นเลขานุการและนายทะเบียนของคณะพรรค ทั้งสองเป็นผู้อยู่ในเหตุการณ์อย่างแท้จริงตั้งแต่ต้นจนจบ สูรยันจึงเข้าใจว่าเป็นบันทึกที่เชื่อถือได้ และหลายตอนในเรื่องขบวนยังเติร์กได้คัดลอกมาจากบันทึกนั้นโดยตรง เพราะไม่สามารถจะเขียนเอาเองให้ดีไปกว่าบันทึกนั้นได้

บันทึกดังกล่าวตีพิมพ์แล้ว ๔ ครั้ง ครั้งแรกพิมพ์แจกในงานศพ ร.อ. ขุนทวยหาญพิทักษ์ (เหล็ง ศรีจันทร์) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ ครั้งที่ ๒ พิมพ์แจกในงานศพ ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์ เมื่อพ.ศ. ๒๕๑๔ ครั้งที่ ๓ พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานลุ่มน้ำหลังสวน พ.ศ. ๒๕๑๕ และครั้งที่ ๔ ฝ่ายเอกสารและสิ่งพิมพ์โครงการส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย จัดพิมพ์ จึงนับว่าเป็นบันทึกที่แพร่หลายอยู่มาก

ข้อความที่คุณบุญทวีโต้แย้งว่าคลาดเคลื่อนจากข้อเท็จจริงนั้น ปรากฏอยู่ในบันทึกดังกล่าว ซึ่งพิมพ์ครั้งที่ ๔ หน้า ๑๒๕ ว่าดังนี้

"รุ่งขึ้นเช้าวันหนึ่ง เป็นนิมิตรดีของพวกเราในคุกต่างประเทศหลังจากไต่สวนของกรรมการศาลทหารไปแล้วไม่สู้นานนัก ได้ยินเสียงไขกุญแจคุกแต่เช้าผิดปรกติ แล้วก็ได้ยินเสียงพระบำบัด ฯ ตะโกนเรียก "เหล็ง—เหล็ง" เหมือนเมื่อครั้งยังเป็นศิษย์ของท่าน พลางร้องบอกว่า ไม่เป็นไร—ไม่เป็นไร คนละ ๓ ปี ๕ปีเท่านั้น จะไปกลัวอะไร เชื่อหมอเถอะไม่ต้องตกใจ หมอเข้าไปในวังราชเลขาธิการ (เวลานั้นดูเหมือนจะเป็นเสด็จในกรมหลวงปราจีน) ท่านรับสั่งกับหมอเอง คิดว่าไม่ช้าพระราชโองการก็คงจะตกมาถึง ทำใจเย็น ๆ ไว้เถอะ ๓ ปี ๕ ปี มันก็ประเดี๋ยวเดียวเท่านั้น"

อีกวันหนึ่งต่อมา เห็นจะเป็นด้วยคุณพระมาปล่อยข่าวไว้อย่างครื้นเครงนั้นเอง ข่าวชนิดพวกเราใช้ชื่อว่า "กู๊ดพ้อยต์" (Good Point) ทางเรือนจำจึงมีคำสั่งให้ผู้คุมนำพวกเราออกไปอาบน้ำชำระกายได้ตามสบายทีละคน ณ บริเวณรอบตึกคุกตอนล่าง โดยผลัดเปลี่ยนกันไป และให้เดินออกกำลังยืดเส้นยืดสายในสนามหญ้าได้พอสมควรแก่เวลา เมื่อผู้คุมไขกุญแจห้องสุดท้ายซึ่งอยู่ห่างจากห้อง

ร.ต. เหรียญมาก ก็ได้ยินเสียงคนเดินลากตรวนดัง ฉ่าง! ฉ่าง! ราวกะคุกจะทลาย ครั้นใกล้เข้ามาก็เห็นเป็น ร.ท. จรูญ ณ บางช้าง เนติบัณฑิต เดินอย่างอกผายไหล่ผึ่ง ปากร้องเพลงทำนองแตรนำแถวทหารเสียงหริง ๆ ร.ต. เหรียญจึงร้องถามว่า เฮ้ ! ว่ายังไงกันเพื่อน ล็อมันต้องอยู่ในจำพวก ๕ ปีแน่ ๆ"

นักกฎหมายชูกำปั้นหรา ท่าทางคล้ายนะโปเลียนกำลังบัญชาการกลางสนามรบ พร้อมกับร้องประกาศก้องว่า "ไม่มีกฎหมายบทใดในโลกนี้จะลงโทษเราได้" ร.ต. เหรียญนึกว่าเขาจะเผลอตัว จึงชี้ให้ดูตรวนที่กำลังล่ามขาเขาอยู่ เขาก็ยักคอยกไหล่หงึกหงัก—หงึกหงัก พร้อมกับร้องว่า "ดีแล้ว—ดีแล้ว มันมีประโยชน์แก่ฝ่ายเรา ฝ่ายเขาเป็นผู้ให้ประโยชน์แก่ฝ่ายเรา"

ร.ต. เหรียญเล่าว่า จนใจที่เวลานั้นขาของเขาก็ติดตรวนอยู่เหมือนกัน มิฉะนั้นบางทีจะลอดลูกกรงออกไปประท้วงเอาบ้าง เขาเลยนึกเสียว่าหัวกฎหมายมันก็นึกว่ากฎหมายจะคุ้มครองได้ รู้สึกว่าชีวิตจรูญเป็นชีวิตที่ไม่กลัวอะไรเลย เป็นชีวิตที่เกิดครั้งเดียวรู้จักความตายครั้งเดียวจริง ๆ หากพวกเราถูกยิงเป้าพร้อมกับจรูญ ก็คงได้เปล่งเสียง ไชโย ประสานเสียงปืนที่กำลังรัวกระสุนตัดขั้วหัวใจเพื่อไว้ลายทหารไทยกันสักครั้งเป็นแน่...."

และหน้า ๑๓๒ ว่าดังนี้

"ระหว่างที่ผู้คุมกับเราเข้าเกลียวกันได้หรือเชื่องกันขึ้นนี้ ได้มีเหตุการณ์อันเกิดจากการกระทำของพวกเรา ซึ่งอยู่ภายนอกเรือนจำคนหนึ่งกับผู้ที่อยู่ในเรือนจำอีกคนหนึ่ง อันเป็นการกระทำที่มืดมนโดยพวกเราอีก ๙ คนไม่มีวี่แววรู้เห็นว่าเขาได้กระทำอะไรกันไป แล้วพรรคพวกรู้ได้ก็ต่อเมื่อได้ฟัง*คำสารภาพ*

ของเขา เมื่อได้มีพระบรมราชโองการให้ลงโทษคณะเราเด็ดขาดไปแล้ว จำเราจะขอกล่าวไว้ในระยะเดียวกันนี้เสียเลย

เขาผู้นั้นคือ ร.ต. เจือ ศิลาอาสน์ เป็นนายทหารประจำกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๒ เป็นสมาชิกคนหนึ่งในคณะ ร.ศ. ๑๓๐ ได้ถูกกรรมการเรียกตัวไปสอบสวนเช่นเดียวกันกับสมาชิกคนอื่น ๆ จากกรมที่สังกัด แต่คณะกรรมการเห็นว่าเขามิใช่ตัวสำคัญ เป็นแต่พวกปลายแถวเท่านั้น จึงสั่งปล่อยตัวไปประจำการอยู่ตามเดิม เพื่อเป็นการยกประโยชน์ให้แก่จำเลย แต่เจือมิได้ใยดีต่อประโยชน์เช่นนั้นเลย เขาคิดว่าจะเป็นประโยชน์อันใดแก่ชีวิตของเขาเพียงชีวิตเดียว ถ้าเขายังไม่สามารถจะช่วยเหลือเพื่อนร่วมชีวิตของเขากำลังถูกคุมขังนั้นให้รอดพ้นได้แล้ว ก็จะตามกันไปลงหลุมให้แผ่นดินกลบหน้าเสียพร้อม ๆ กันดีกว่า

ฉะนั้นเจือจึงปลอมแปลงตัวเหมือนพวกกุลีกวาดถนน ไปเดินวนเวียนป้วนเปี้ยนอยู่แถวรอบ ๆ กำแพงคุก พยายามหาทางช่วยเหลือเพื่อนโดยไม่อาลัยต่อชีวิตเยี่ยงเสือแม่ลูกอ่อน พยายามเลาะอยู่รอบจั่นเพื่อช่วยลูกน้อยของมันให้หลุดพ้น ลักษณะของคุกต่างประเทศด้านเหนือนั้น อยู่ติดต่อใกล้เคียงกับวังกรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา ซึ่งเป็นหน้าวังหันออกทางด้านถนนมหาชัย ด้านข้างและด้านหลังวังปลูกต้นมะม่วงไว้เป็นดง ขณะนั้นเสด็จในกรมสิ้นพระชนม์แล้ว การกวดขันผู้ที่จะเข้าออกประตูวังก็ไม่มี ผู้คนเข้าออกกันได้ฟรี ประตูวังเปิดไว้วันยังค่ำไม่มีคนยามเฝ้าแทน เจือจึงถือโอกาสแอบเข้าไปในวัง ใช้วิชาสอดแนมที่เรียนมาแล้วปีนป่ายขึ้นไปซุ่มบนยอดมะม่วงที่มีใบดก สอดส่ายสายตากวาดไปตามประตูห้องขังซึ่งอยู่ลึกจากลูกกรงระเบียงเข้าไปประมาณ ๒ เมตร พอดีกับจรูญยืนเกาะลูกกรงห้องขังเพื่อสูดอากาศที่ผ่านเข้าทางลูกกรง มีแสงสว่างพอเห็นกันได้ถนัด ฝ่ายเจือ

ก็ใช้สายตาพญานกซึ่งโดยปกติเจือก็มีแววตาแหลมคมอยู่แล้ว แลลอดลูกกรงเหล็กทั้ง ๒ ชั้นเข้าไป ก็จำได้ว่าจรูญ และเมื่อเห็นว่าปลอดคนไม่มีใครอยู่ที่ใกล้เคียงเข่าก็กระแอมให้เสียงพร้อมทั้งโบกมือเป็นอาณัติสัญญาณให้แลเห็น จรูญก็มีแววตาไวพอเห็นก็จำได้ สมองก็เลยไวเท่าสายตา !ขาได้รีบส่งสัญญาณธงคู่ด้วยแขนทั้งสองข้าง นัดหมายเจือให้เจือมาหาเขาในเวลาที่ผู้คุมคุมตัวออกอาบน้ำ เพื่อจะได้โยนจดหมายข้ามกำแพงติดต่อกันได้ เพราะตามธรรมดาเมื่อผู้คุมไขกุญแจคุมตัวออกไปอาบน้ำแล้วนั้น ตัวผู้คุมก็มักจะเตร่ไปคุยกันบ้าง ไปหาโรตีนมเนยจากพวกแขกรองท้องบ้าง ถือเสียว่าเสืออยู่ภายในกำแพงคอนกรีตแล้วจะเล็ดลอดไปอย่างไรเจือกับจรูญก็ติดต่อกันได้สะดวก โดยใช้วิธีโยนจดหมายข้ามกำแพงถึงกันสำเร็จ

ถ้าเราเอาวิชาโหราศาสตร์มาสันนิษฐาน ก็นับได้ว่าเส้นชีวิตของพวกเราได้โคจรมาบรรจบเข้ากับราศีร้ายร่วมกันทั้ง ๒๓ ชีวิต แม้กฎแห่งกรรมจะอุบัติเฉพาะบุคคลเพียง ๒ คนเท่านั้นก็ดี ก็เหมือนประชาชนทั้งประเทศที่เคยต้องพลอยประสบชะตากรรมอันเลวร้ายที่สุดโดยบุคคลเพียง ๒—๓ คนก็มี โดยเหตุนี้คณะ ร.ศ. ๑๓๐ ก็ต้องประสบกับคำพิพากษาประหารชีวิตจนได้ฉันนั้น ขอให้อ่านรายละเอียดในภาค ๕ ต่อไป"

และหน้า ๑๖๕ ว่าดังนี้

"ร.ต. เนตรเล่า เขามีผู้ใหญ่คนหนึ่งเป็นสตรีชื่อ นาก เขาเรียกท่านว่าคุณป้านาก คุณป้านากผู้นี้ที่เคยนำ ร.ต. เนตรเข้าผ้าถวายตัวเป็นมหาดเล็กเรือนนอกของทูลกระหม่อมจักรพงษ์ ก่อนที่ ร.ต. เนตรจะเข้าร่วมงานปฏิวัติประมาณสัก ๒—๓ เดือน ครั้นพอเกิดการจับกุมคณะปฏิวัติ คุณป้านากก็ใจหายที่ทราบว่า ร.ต. เนตรมีชื่อร่วมด้วย ทีแรกก็ทั้งโกรธทั้งแค้น ร.ต. เนตร ที่ทำ

ให้ท่านพลอยเสียชื่อเสียงไปด้วย จึงได้รีบเข้าเฝ้าทูลกระหม่อนจักรพงษ์ เพื่อขอพระกรุณาในการนำคนเข้าถวายตัวผิดไป แต่แทนที่ทูลกระหม่อมจักรพงษ์จะถือพิโรธ กลับรับสั่งว่าเป็นเรื่องของคนหนุ่มตามยุคตามสมัย ไม่มีอะไรรุนแรงเท่าที่สอบสวนแล้ว บางทีจะถูกลงโทษบ้างคนละ ๓ ปี ๔ ปีเท่านั้น ซึ่งตรงกับ "กู๊ดพ้อยท์" ที่พระบำบัด ฯ นำไปบอกผู้ต้องหา ๑๐ คนในคุกต่างประเทศ คุณป้านากเองกลับมีแก่ใจขึ้น ได้นำพระดำรัสไปเล่าให้มารดาของ ร.ต. เนตรฟัง ร.ต. เนตรก็ได้รับข่าวนั้นจากมารดาเช่นกัน ทุกคนที่ขังร่วมด้วย ร.ต. เนตร ก็พลอยได้รับรู้ความทุกข์ใจน้อยลง

แต่ใด ๆ ในโลกล้วนอนิจจัง นับเป็นแม่บทธรรมชาติได้อันหนึ่งซึ่งทุกคนย่อมเคยโดนเข้ากับตัวเองมาแล้วด้วยกันทั้งสิ้น บางคนก็โดนดี บางคนก็โดนร้าย ผู้ต้องหาคณะปฏิวัติ ๑๓๐ แทนที่จะได้รับโทษฐานกรุณาของรัฐบาลผู้มีมโนธรรม เพียงติดคุกคนละ ๓ ปี ๕ ปีฐานใช้ความหนุ่มซุกซนเล่นกับไฟการเมือง ตามข่าวที่น่าเชื่อมาแล้วเป็นลำดับ กลับต้องถูกตัดสินลงโทษประหารชีวิตฐานอุกฤฎ์โทษเข้าอย่างจัง ทั้งนี้ด้วยเหตุดังฤๅ เหตุนั้น ได้แก่เพื่อนตายคนหนึ่งของเขา ซึ่งได้ถูกปล่อยตัวไปแล้ว ถือคติว่าสละชีวิตอาตมาเพื่อประโยชน์แก่คนทั้งหมด ย่อมเป็นพลีกรรมประจำวิสัยของชายชาตินักรบ เขาผู้นั้นก็คือ ร.ต. เจือ ศิลาอาสน์ ร.ท. จรูญ ณ บางช้าง หัวกฎหมายซึ่งถือคติว่า มนุษย์ทุกคนไม่มีใครสมัครที่จะเกิดมาเป็นฝ่ายแพ้

ฤทธิ์ที่ ร.ต. เจือ รักเพื่อนรักคณะจริง ๆ เพื่อนจะใช้ให้เขาทำอะไรเป็นเอาทั้งนั้น ขอแต่ให้เป็นความสำเร็จของคณะของเพื่อนก็แล้วกัน จรูญรู้ใจเจือ และรู้ว่ารัฐบาลจะลงโทษ ๓ ปี ๕ ปี ซึ่งเขาเชื่อหัวของเขาเองว่า เขาและ

คณะไม่ควรจะได้รับโทษานุโทษเลย ตามที่เขาเคยตอบด้วยท่าทางนโปเลียนกับ ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์มาแล้ว ประกอบด้วยความกลุ้มกลัดอัดอั้นตันใจในการถูกจำลองด้วยเครื่องพันธนาการอยู่ในห้องขังอันคับแคบนั้นอีก เขาจึงได้ออกกโลบายเพื่อขู่*รัฐบาล* ทำจดหมายขึ้นฉบับหนึ่ง ข้อความยืดยาวแสดงว่ารู้กันแล้ว ยังแต่จะรอคำสั่งเท่านั้น ซึ่งมีใจความตามที่เขาสารภาพกับคณะในตอนหลังแต่เพียงย่อ ๆ ว่า ถ้าหากสมาชิกของคณะปฏิวัติยังถูกจองจำหรือเพียงแต่ถูกคุมขังอยู่แม้แต่คนเดียว ก็ให้ปืนใหญ่ ๒ พร้อมกับเหล่าอื่น ๆ ลงมือทำการได้ แล้วแกล้งขว้างจดหมายให้ผ่านกำแพงคุกไม่พ้น จดหมายคงตกอยู่ข้างกำแพงจนผู้คุมเก็บได้ โดยเจือไม่เคยทราบข้อความในจดหมายนั้นเลย

ในที่สุด ราว ๆ กลางเดือนเมษายน ร.ศ. ๑๓๐ เมื่อจดหมายฉบับนั้นถูกเสนอขึ้นไปตามลำดับขั้น ***จนถึงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ซึ่งขณะกำลังทรงพิจารณาคำพิพากษาศาลทหารของคณะกรรมการ*** ที่ปรับโทษไว้อย่างสูงเพียง ๕ ปีเท่านั้น องค์พระประมุขก็เลยทรงงดที่จะมีพระราชวินิจฉัย และ ***ส่งกลับลงไปพร้อมกับจดหมายขู่ฉบับนั้น*** ให้กรรมการศาลทหารทำการไต่สวนใหม่อีก โดยอ้างว่า คณะปฏิวัติมิได้มีความมุ่งมาดจะทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองบ้านเมืองเท่านั้น กลับได้ความชัดว่า สมคบกันเพื่อประทุษร้ายต่อพระประมุขอีกด้วย เจือก็เลยเข้าปิ้งถูกจับตัวไปคุมขังและไต่สวนฐานอุกฤฎ์โทษ ตลอดจนชาวคณะปฏิวัติทุกคนพลอยเข้าปิ้งไปตาม ๆ กัน ดังจะได้ปรากฏในคำพิพากษาย่อที่กระทรวงกลาโหมนำมาประกอบการประกาศถอดยศนายทหาร ๒๒ คน ตามคำสั่งลงวันที่ ๗ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๓๐ และนำลงไว้ในหนังสือราชกิจจานุเบกษาฉบับประจำวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๓๑ (พ.ศ. ๒๔๕๕) เล่ม ๒๙ หน้า ๓๘

(ส่วนคำพิพากษาฉบับพิศดารนั้นได้พยายามสืบค้นแล้วยังหาไม่ได้ เพราะเวลาล่วงเลยมากว่ากึ่งศตวรรษ ตามที่ได้กล่าวขออภัยไว้ในภาคอารัมภบท) ...

ในตอนกลางเดือนเมษายน ร.ศ. ๑๓๑ คณะกรรมการศาลทหารเบิกตัวผู้ต้องหาไปไต่สวนอีกหลายคน ที่สงสัยว่าจะเกี่ยวข้องกับจดหมายขู่ฉบับนั้น ร.ต. จรูญ ษตะเมษ ร.ต. ปลั่ง ปูรณโชติ และ ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์ ก็ถูกเบิกตัวไปไต่สวนอีกในกรณีนั้นด้วยเท่าที่ทราบ ส่วนภายในคุกต่างประเทศก็สั่งกวดขันผู้ต้องหาคดีปฏิวัติอย่างเช่นเมื่อวันถูกจับกุม ห้ามติดต่อกับบุคคลภายนอกและภายใน ห้ามการส่งเสบียงอาหารและบุหรี่เป็นพิเศษ ตลอดจนการลงอาบน้ำชำระกายก็ถูกห้ามอย่างเด็ดขาด ร.ต. เจือ ศิลาอาสน์ ก็ไม่ยอมให้การแต่อย่างใด ประกอบกับรูปร่างหน้าตาและคำพูดของเขา ดูช่างบึกบึนไปทุกอย่าง ทำให้กรรมการเห็นคล้อยตามจดหมายของ ร.ท. จรูญ หมอกฎหมายไปด้วย ส่วน ร.ท. จรูญ เองก็ให้การต่อสู้คดีอย่างนักเลงกฎหมาย เพราะถือว่าไม่มีใครในโลกจะอยากได้รับโทษเลย ในเมื่อความผิดนั้นยังไม่เข้าขั้นโทษ จดหมายใดที่ยังไม่ถึงมือผู้รับ และการกระทำนั้นก็ยังหาเกิดผลไม่ ก็ไม่มีศาลยุติธรรมใดจักลงโทษจำเลยได้ นอกจากศาลเตี้ยเท่านั้น ความจริงก็ย่อมเป็นความจริง ทั้ง ๆ ที่ไม่มีใครในพวกปฏิวัติได้รู้เรื่องเลยสักคนเดียวว่าจรูญทำจดหมายขู่รัฐบาล นอกจากตัวเขาผู้ใช้สมองของเขาลำพังผู้เดียวเท่านั้น แต่กรรมการศาลทหารแห่งรัฐบาลสมบูรณาสิทธิราชย์ก็ต้องเขียนคำพิพากษาคล้อยตามความประสงค์ของผู้ตั้งศาล เป็นการเผื่อเอาไว้และเอาตัวรอดไว้ก่อน ผลของคำพิพากษาจึงมีการประหารชีวิตกับโทษหนักเบาตามลำดับ หาใช่ ๕ ปี ๓ ปีตาม "กู้ดพ้อยท์" นั้นไม่...."

สูรยันเขียนไปตามข้อเท็จจริงจากบันทึกของ ร.ต. เหรียญ และ ร.ต. เนตร ตามที่คัดลอกมาจากต้นฉบับดังนี้ ซึ่งคุณบุญทวีเห็นว่าแตกต่างจากข้อเท็จจริงที่ค้นคว้ามา ก็ขอได้โปรดศึกษาค้นคว้ากันต่อไปว่าข้อเท็จจริงอย่างไหนจะถูกต้อง

สูรยันรู้สึกชื่นชมอย่างจริงใจ ที่ได้เห็นคุณบุญทวีศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้อย่างลึกซึ้ง และขอขอบคุณอย่างสูงที่กรุณาทักท้วงไป ด้วยเจตนาเพื่อพิทักษ์ความถูกต้องทางประวัติศาสตร์ อันเป็น "สัจจธรรม" เอาไว้.

ในระหว่างที่นักโทษการเมือง ร.ศ. ๑๓๐ เพลิดเพลินอยู่ในโลกของการเขียนหนังสือ ซึ่งได้กลายเป็นอาชีพของพวกเขาได้อย่างดีในระหว่างถูกคุมขัง ดังที่ได้กล่าวไว้ในฉบับที่ ๒๒ นั้น มีเรื่องเกิดขึ้นเรื่องหนึ่ง ซึ่งแสดงถึงพระราชอัธยาสัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงถึงเสรีภาพของหนังสือพิมพ์ในฐานะนันดรที่ ๔ และแสดงถึงแบบฉบับของจรรยาบรรณหนังสือพิมพ์ ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชสมัยนั้น ซึ่งสมควรนำมากล่าวไว้ในที่นี้ตามบันทึกของ ร.ต. เหรียญและ ร.ต. เนตร ดังต่อไปนี้

"มีเรื่องน่าเล่าเกี่ยวกับประพันธ์กรรมของพวกเราอยู่ตอนหนึ่ง คือเรื่อง "พระนางโยเซฟิน" ของ*ศรียาตรา* ซึ่งได้นำลงเป็นรายวันในหนังสือพิมพ์ไทย" ต่อกันยืดยาว จำเพาะเรื่องนั้นได้ผ่านพระเนตรพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตลอด และทรงพอพระทัยเป็นอันมากเสียด้วย จึงมีพระราชดำรัสถามไปยังหนังสือพิมพ์ฉบับของพระองค์เองนั้น เพื่อใคร่ทรงทราบนามจริงของผู้เขียนจะโดยมีพระราชประสงค์จำนงอย่างไรต่อไป หามีใครทราบไม่ พระสันทัดอักษรสาร บรรณาธิการ รู้สึกตกอกตกใจยิ่งนัก เพราะทราบแต่ว่านวนิยายเรื่องนั้น

ออกไปจากกองมหันตโทษ และเป็นผีปากของนักโทษการเมือง ถ้าได้ทรงทราบความจริงเข้าอาจจะเกิดเรื่องราวใหญ่โตขึ้นก็ได้ โทษทัณฑ์อาจจะมีถึงนายคุกทั้งตัวผู้เขียนและบรรณาธิการด้วย เพราะเป็นการผิดข้อบังคับของเรือนจำ อาจไม่ต้องด้วยพระราชอัธยาศัยก็น่าจะเป็นได้ พระสันทัดฯ จึงรีบรุดไปหาเนตรที่ในคุกโดยขอเยี่ยมเป็นพิเศษ ค่าที่การสัมพันธ์กันระหว่างพิมพ์ไทยกับคณะ ร.ศ.๑๓๐ นั้นมาจากขุนเศรษฐบุตรฯ กับเนตรติดต่อกัน เนื่องจากกนังสือพิมพ์ "ตู้ทอง" และ "นักเรียน" เป็นปฐมสัมธ์พัน คณะพิมพ์ไทยจึงทราบแต่นามแฝง หาได้ทราบนามจริงด้วยไม่

เมื่อพระสันทัด ฯ พบกับเนตรแล้ว รู้สึกว่ามีสีหน้าแสดงความปริวิตกอยู่มาก ลำพังพวกเราซึ่งเป็นนักโทษอยู่แล้ว หากจะต้องรับโทษฐานเขียนบทประพันธ์เป็นที่พอพระราชหฤทัยเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินอีก ก็ไม่น่าจะวิตกวิจารณ์อะไรนัก ยิ่งเมื่อคิดถึงเรื่องท่านสุนทรภู่ติดคุก เพราะพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์ใคร่จะได้อ่านกวีกรรมของท่านที่เกิดขึ้นในคุกด้วยแล้ว ก็ทำให้พวกเราคลายวิตกไปเลย แต่มันไม่ใช่เฉพาะแต่พวกเราเท่านั้นที่อาจรับทุกข์โทษหรือบาปเคราะห์ มันยังลามไปถึงผู้ที่เขายังมีหวังจะได้ดิบได้ดีหรือเป็นใหญ่เป็นโตในวันข้างหน้าอีกด้วย ฉะนั้น เนตรจึงยับยั้งพระสันทัดฯ ไว้ไม่ให้ทราบชื่อผู้เขียนเรื่องเลยเป็นอันขาด และขอให้พระสันทัดฯ ในนามของบรรณาธิการผู้ทรงคุณ นำความขึ้นกราบทูลได้ว่า "นามแฝง" หรือที่ฝรั่งเรียกว่า Nick Name นั้น ย่อมถือเป็นความลับที่สุดของบรรณาธิการ ไม่ยอมบอกใครเป็นอันขาด เสมอด้วยความลับของชีวิตหรือของชาติก็ปานกัน และเฉพาะนามนี้ เจ้าของนามก็ไม่ยอมบอกให้โรงพิมพ์ทราบมาแต่ต้นแล้ว แม้แต่บรรณาธิการเองก็ไม่ทราบเหมือนกัน

พระสันทัดฯ ก็มีสีหน้าแช่มชื่นขึ้นมาทันที เมื่อได้ยินหลักสำคัญของกิจกรรมบรรณาธิการและเหตุผลประกอบเช่นนี้แล้ว ก็แสดงความขอบอกขอบใจพร้อมกับลำลาไป ตั้งแต่นั้นมาก็ไม่ปรากฏว่า "พระนางโยเซตีน" ได้ให้โทษแก่ผู้ใดเลย ยังคงสถิตย์อยู่บนหน้าของ "พิมพ์ไทย" จนอวสาน อาชีพทางประพันธ์กรรมของพวกเราที่ในเรือนจำ นับว่าเป็นล่ำเป็นสันแน่นอนอยู่จนตลอดทัณฑ์กาล จึงเห็นได้ว่า วิทยาลัยการศึกษาใช่แต่จะมีได้เฉพาะในหมู่ชนอิสระเท่านั้นก็หาไม่ แม้ในเรือนจำก็มีวิทยาลัยได้เช่นกัน ทั้งนี้มิใช่แต่เพียงวิทยาลัยทางหนังสือพิมพ์ ทางประพันธ์กรรมหรือกวีกรรม วิทยาลัยการช่าง การแพทย์ และการปกครอง ก็อำนวยประโยชน์ให้มิใช่น้อยแก่ผู้ที่ใฝ่ใจและหวังดี เพื่อคนในเมื่อพ้นโทษออกมา"

ข้อเท็จจริงเหล่านี้ พอจะเป็นเครื่องเปรียบกันได้ระหว่างสถานการณ์ของระบอบเผด็จการสมบูรณาญาสิทธิราช กับระบอบเผด็จการภายใต้รัฐธรรมนูญ ไม่ว่าระบอบเผด็จการภายใต้รัฐธรรมนูญชั่วคราว หรือระบอบเผด็จการรัฐสภาภายใต้รัฐธรรมนูญถาวร ตลอดเวลา ๔๐ กว่าปีที่ผ่านมา

เหตุการณ์คืนวันหนึ่ง สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ (สมเด็จพระราชบิดา) ซึ่งเป็นนายแพทย์ ได้เสด็จเข้าไปในคุกพร้อมกับนายแพทย์อเมริกันเพื่อเจาะโลหิตหาเชื้อโรคเท้าช้างจากนักโทษ พระยาพัศดีกลางจัดให้นักโทษการเมืองเข้าเฝ้าเจาะโลหิต เพราะเห็นว่าจะเข้าเจ้าเข้านายได้สนิท เมื่อพระยาพัศดีกลางนำนักโทษการเมืองเข้าเฝ้าและกราบบังคมทูลถวายางยงานให้ทราบว่าคนเหล่านี้เป็นนักโทษการเมือง ทูลกระหม่อมมหิดล ฯ ก็รับสั่งว่า "ใช้ได้" และทรงปราศัยกับนักโทษอย่างเป็นกันเองอยู่ตลอดเวลา การได้เข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิดและได้ยินพระดำรัสทุกถ้อยคำ ทำให้นักโทษการเมือง ร.ศ. ๑๓๐ ได้ทราบซึ้งในพระ

อัธยาศัยประชาธิปไตยของพระองค์ท่านเป็นที่สุด นอกจากนั้นยังมีเจ้านายอีกพระองค์หนึ่งซึ่งมีความสัมพันธ์กับนักโทษการเมือง ร.ศ. ๑๓๐ คือ พระองค์เจ้าไชยานุชิต กรมหมื่นพงษาดิศรมหิป ซึ่งวังของพระองค์ท่านอยู่ข้างกองมหันตโทษได้รับสั่งให้มหาดเล็กนำมะม่วงที่ปลูกไว้ในวัง ไปมอบให้เจ้าหน้าที่ส่งให้พวกนักโทษการเมืองคราวละ ๒—๓ กระบุงทุก ๆ ฤดู และยังมีข้าวโพดดอกใหญ่ ๆ ขนาดเท่าแขน ซึ่งได้พันธุ์มาจากต่างประเทศ ส่งไปให้นักโทษการเมืองคราวละมาก ๆ และบางวันโปรดให้แม่ครัวทำแกงหม้อใหญ่ ๆ ส่งไปให้

เหตุที่พระองค์ประทานสิ่งของแก่นักโทษการเมืองนั้น เป็นเพราะพระองค์ทรงส่งมหาดเล็กไปถามนักโทษการเมืองว่าอยากกินอะไรบ้าง ทองคำ คล้ายโอภาส ซึ่งเป็นนักโทษการเมืองคนหนึ่งตอบว่า เพียงกล้วยน้ำว้าก็เป็นอาหารวิเศษแล้วสำหรับนักโทษ พระองค์ท่านจึงประทานมะม่วงและของอื่น ๆ ซึ่งเป็นอาหารชั้นดีกว่ากล้วยน้ำว้าไปให้เป็นประจำ

เมื่อมีผู้ทูลถามพระองค์ว่า มีพันธะอะไรอยู่กับนักโทษการเมือง จึงทรงแสดงพระกรุณาอย่างเปิดเผยต่อพวกนั้น พระองค์ท่านตอบว่า "มันจะฆ่าข้าเจ้า ข้าเจ้าจึงให้มันกิน"

และเมื่อนักโทษการเมือง ร.ศ. ๑๓๐ พ้นโทษแล้ว ได้เข้าเฝ้าเพื่อแสดงกตัญญู กตเวทีต่อกรมหมื่นพงษาดิศรมหิป พระองค์ได้ทรงสนทนาถึงเรื่องการเมืองอย่างทันสมัย ทั้งการเมืองในประเทศและต่างประเทศ ทั้ง ๆ ที่ทรงมีพระชนมายุเข้าวัยชราแล้ว ทรงใช้คำภาษาอังกฤษและให้คำอธิบายเป็นอย่างดี และตอนหนึ่งรับสั่งว่า ตามที่บางคนกล่าวหาว่าพวก ร.ศ. ๑๓๐ ชิงสุกก่อนห่ามนั้น

พระองค์ท่านเคยคัดค้านอยู่เสมอว่า สัญชาติญาณของมนุษย์มันไม่เหมือนผลไม้ มันจะเมื่อใดมันก็สุกได้ มิได้มีกฏเกณฑ์อันใดว่ามันจะต้องห่ามเสียก่อน

การที่เจ้านายใหญ่ชั้นผู้ใหญ่สูงสุดของราชวงศ์จักรี ทั้งสมเด็จพระเชษฐาและสมเด็จพระอนุชา คือทูลกระหม่อมมหิดล ฯ และเจ้านายชั้นผู้ใหญ่พระองค์อื่น ดังเช่นกรมหมื่นพงษา ฯ ทรงมีพระอัธยาศัยประชาธิปไตย ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น คือเงื่อนไขสำคัญที่สุดประการหนึ่ง ที่ทำให้การปฏิวัติในประเทศไทยเป็นการปฏิวัติที่ไม่รุนแรง ไม่ว่าจะเป็นการปฏิวัติที่แพ้หรือชนะก็ตาม

ในระหว่างต้องโทษ นักโทษการเมือง ร.ศ. ๑๓๐ ได้เสียชีวิตในคุก ๒ คน คือวาสป่วยเป็นวัณโรค และ ม.ร.ว. แช่ ป่วยเป็นโรคมะเร็งในลำไส้

ครั้นถึงวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๗ อันเป็นวันฉัตรมงคลครบรอบ ๑๕ ปีของพระบาทสมเด็จพระมงกุฏเกล้าเจ้าอยู่หัว นักโทษการเมือง ร.ศ. ๑๓๐ ก็ได้รับการปลดปล่อยหมดทุกคน โดยทำพิธีปล่อยที่หน้ากระทรวงมหาดไทย มีเจ้าพระยาอภัยราชามหายุติธรรมธร เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเป็นประธานในพิธี

เมื่อได้รับอิสรภาพแล้ว ชาวคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ทุกคนไม่ยอมถอดเครื่องแบบนักโทษ เพราะยังอาลัยรักและถือว่าวันนี้เป็นวันที่จะได้แต่งเครื่องยศชั้นสูงสุดของคนคุกเป็นครั้งสุดท้ายในชีวิต และผู้มีใจในเกียรติที่ได้แต่งเครื่องยศคนคุก เพราะไม่เหมือนกับพวกอำมาตย์ราชบริพารที่เข้ามาแต่งเครื่องแบบคนคุกบ่อย ๆเขาเหล่านั้นแม้จะเคยมีอำนาสวาสนาแต่เมื่อติดคุกก็เป็นเพียงคนคุกธรรมดา ฯ ชาวคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ติดคุกอย่างมีเกียรติ ฉะนั้น จึงแต่งเครื่องแบบคนคุก

กลับบ้าน เพื่อให้ปรากฏแก่สาธารณชน และจะได้เก็บเครื่องยศของนักโทษการเมืองไว้เป็นที่ระลึกเพื่อป้องกันความลืมตัว

มีข้อน่าสังเกตประการหนึ่งคือ ตามธรรมดาของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในประเทศต่าง ๆ เมื่อจวนจะถึงวาระสุดท้ายนั้น มักจะแสดงความรุนแรงและโหดร้ายทารุณเป็นพิเศษ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือต่ออายุให้ยืนยาวต่อไป แต่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยตรงกันข้าม อย่างเช่นคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ซึ่งทำการไม่สำเร็จและกลายเป็น "กบฏ" ที่ใหญ่โตที่สุดในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ครั้งนั้น ถ้าเป็นประเทศอื่นก็จะถูกประหารชีวิตหมด หรือถ้าเป็นเมืองไทยสมัยก่อนก็จะถูกกุดหัวเจ็ดชั่วโคตร แต่กลับได้รับการปฏิบัติเหมือนอย่างคนในครอบครัวตั้งแต่วันแรกที่ถูกจับกุม ความโหดร้ายทารุณที่ได้รับก็เฉพาะในตอนหนึ่งของชีวิตภายในคุก ซึ่งเป็นเรื่องของพวกนายคุกพวกหนึ่งเท่านั้น ทางฝ่ายระบอบการปกครองเพียงแต่ตัดสินจำคุกคนละ ๕ ปี ๓ ปี ซึ่งเบากว่าโทษอาชญากรรมธรรมดาเสียอีก ครั้นต่อมามีการเปลี่ยนแปลงคำพิพากษา เป็นประหารชีวิต ๓ คน และจำคุกตลอดชีวิตกับลดหลั่นกันลงมาตามโทษานุโทษ แต่คำพิพากษาวางโทษสถานหนักเช่นนี้ ก็มิใช่อ้างพฤติกรรมแห่งการเปลี่ยนแปลงประเพณีการปกครองขึ้นเป็นเหตุ หากอ้างพฤติกรรมแห่งการประทุษร้าย องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขึ้นเป็นเหตุ ซึ่งส่วนหนึ่งมาจากการกระทำของนักโทษบางคนที่ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดว่าจะมีการประทุษร้ายต่อองค์พระประมุขของชาติ ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนก่อน แต่แล้วพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงยกโทษประหารเสีย เหลือเพียงโทษจำคุกตลอดชีวิต ทั้ง ๆ ที่พยายามฆ่าคนธรรมดาด้วยความไตร่ตรองไว้ก่อน ก็จะถูกลงโทษขนาดนั้นอยู่แล้ว

ทั้งนี้หมายความว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สมัยนั้น มิได้ถือเอาการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงประเพณีการปกครองเป็นโทษหนัก หากถือเอาการประทุษร้ายองค์พระประมุขของชาติเท่านั้นเป็นโทษหนัก และตามความเป็นจริง คณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ก็มิได้มีแผนประทุษร้ายองค์พระมหากษัตริย์แต่อย่างใดมีแต่เพียงแผนเปลี่ยนแปลงประเพณีการปกครองเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้ เมื่อทางรัฐบาลขอให้นักโทษ ร.ศ. ๑๓๐ ทำทานบนก่อนหน้าที่จะได้รับการปลดปล่อย นักโทษทุกคนจึงยอมทำ

เรื่องมีว่า ก่อนหน้าวันฉัตรมงคลครบรอบ ๑๕ ปีของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งอยู่ในระหว่างเตรียมการอภัยโทษครั้งใหญ่ และนักโทษ ร.ศ. ๑๓๐ นั้นเองได้รับมอบหมายให้ทำข่ายปล่อยนักโทษ จึงได้รู้ว่านักโทษคนใดบ้างจะได้รับปลดปล่อย ซึ่งแน่ละไม่รวมนักโทษการเมือง

ในระหว่างนั้น เจ้าพระยาอภัยราชามหายุติธรรมธร เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ได้เข้าไปพบปะสังสรรค์กับนักโทษ ร.ศ. ๑๓๐ ที่ในคุก และมีหนังสือทานบนติดตัวไปด้วย เสนาบดีแจ้งให้นักโทษทราบว่า ในวันฉัตรมงคลนี้จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ปลดปล่อยนักโทษการเมืองด้วย แม้จะไม่เข้าข่ายตามพระราชกฤษฎีกาก็ตาม เสนาบดีเห็นว่า เพื่อให้เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย และพ้นจากความหวาดระแวงใด ๆ จึงในหน้าที่ของเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ขอให้นักโทษทำทานบนไว้คนละฉบับ

นักโทษทุกคนยินดีทำทานบน เว้นแต่ ร.ท. เจือ ศวกุล ผู้เดียวที่ไม่พอใจและคัดค้าน แต่เมื่อได้โต้แย้งกันด้วยเหตุผลว่า การทำทานบนครั้งนี้เป็นการทำทานบนระหว่างบุคคล มิใช่ทำทานบนต่อศาลยุติธรรม จึงย่อมไม่มีข้อผูกพัน

โดยนิตินัย นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะปลดปล่อยนักโทษการเมืองมาแล้วเมื่อถูกจองจำมาครบ ๕ ปี แต่ถูกเจ้านายผู้ใหญ่คัดค้านว่าจะเป็นการปล่อยเสือเข้าป่า จึงไม่สามารถที่จะทรงกระทำตามพระราชประสงค์ได้ แต่เหตุผลสำคัญที่สุดนั้นคือ ใจความของทานบนครั้งนี้มีจุดสำคัญตรงที่ว่า เมื่อได้รับการปลดปล่อยออกไปแล้ว นักโทษการเมืองจะไม่คิดร้ายใด ๆ ต่อองค์พระประมุขของชาติเป็นอันขาด ซึ่งตรงกับเจตนาของนักโทษการเมืองอยู่แล้ว เพราะคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ นั้น เพียงแต่ต้องการปฏิวัติเพื่อความก้าวหน้าของประเทศชาติ ไม่คิดประทุษร้ายหรือเป็นศัตรูต่อองค์พระประมุขของชาติแต่ประการใดเลย การทำทานบนครั้งนี้จึงไม่มีอะไรแสลงใจ และทุกคนรวมทั้ง ร.ท.จือก็ยอมทำทานบนด้วยความสมัครใจ

ฉะนั้น ต่อมาไม่กี่ปี เมื่อชาวคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ หลายคนได้เข้าร่วมขบวนปฏิวัติของ " คณะราษฎร์ " จึงไม่ขัดแย้งกับทานบนนั้นแต่ประการใด เพราะคณะราษฎร์ก็มิได้มีความมุ่งหมาย จะประทุษร้ายองค์พระประมุขของชาติเช่นเดียวกับคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ เหมือนกัน

เมื่อชาวคณะพรรค ร.ศ.๑๓๐ พ้นโทษเป็นอิสระแล้ว ก็หาอาชีพประกอบกิจการกันตามถนัด บางคนเข้ารับราชการตามเดิม บางคนประกอบอาชีพส่วนตัว (เช่นหมอเหล็ง ศรีจันทร์) หลายคนเข้าทำงานหนังสือพิมพ์ เพราะเคยติดต่อกันมาตั้งแต่ยังเขียนหนังสืออยู่ในคุก และหลายคนก็ได้เข้าร่วมกับขบานปฏิวัติของคณะราษฎร์ เพื่อบรรลุผลตามอุดมคติเดิมของตน โดยเฉพาะพวกที่เข้าทำงานหนังสือพิมพ์ " ศรีกรุง " ได้เป็นกำลังสำคัญทางโฆษณาของคณะราษฎร์ในระยะที่ใกล้จะเกิดการปฏิวัติ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ โดยหนังสือพิมพ์ศรีกรุงได้โจมตี

รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและระบอบเก่าอย่างรุนแรง จนถูกสั่งปิด ๗ วัน แต่แล้วก็ช่วยกันวิ่งเต้นจนเปิดได้ดังเดิม และเมื่อการปฏิวัติ ๒๔ มิถุนายน สำเร็จแล้ว ชาวคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ บางคนได้ถูกขอร้องให้ช่วยงานของคณะราษฎร์ เช่นจรูญ ณ บางช้าง ช่วยงานอยู่ในพระที่นั่งอนันตสมาคม และเมื่อจัดตั้งสภาผู้แทนราษฎรชุดแรกขึ้นประกอบด้วยสมาชิก ๗๐ คน ชาวคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ก็ได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ๓ คน คือนายมานิต วสุวัต (เจ้าของหนังสือพิมพ์ศรีกรุง) นายเนตร พูนวิวัฒน์และนายจรูญ ณ บางช้าง และสภาผู้แทนราษฎรชุดแรกนั้น ได้ออกพระราชบัญญัติล้างมลทินชาวคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ และคืนยศถาบรรดาศักดิ์ ครั้งเมื่อมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกชาวคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ก็ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎร ๓ คนคือ ร.ท. ทองคำคล้าย โอกาส ส.ส. จังหวัดปราจีนบุรี ร.ต.ถัด รัตนพันธ์ ส.ส. จังหวัดพัทลุง และ ร.ต. สอน วงษ์โต ส.ส. จังหวัดชัยนาท

เมื่อเรื่องราวของชาวคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ จบลงแล้ว ก็ควรจะกล่าวถึงเรื่องของ "ผู้หักหลัง" ให้จบด้วยเหมือนกัน

หลังจากชาวคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ถูกจับกุมเพราะการถูกหักหลังของ ร.อ. ยุทธแล้วทางรัฐบาลได้ส่ง ร.อ. ยุทธไปศึกษาในต่างประเทศเพื่อความปลอดภัย เมื่อเหตุการณ์เป็นปรกติจึงได้เดินทางกลับ และได้รับเลื่อนยศบรรดาศักดิ์ขึ้นโดยลำดับ จนถึงเป็นพันเอกพระยากำแพงรามมีผู้ทูลขอพระราชทานยศนายพลให้แก่พระยากำแพงรามเหมือนกัน แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระงับเสีย เพราะทรงเห็นว่าเป็นที่รังเกียดจแก่นายทหารเป็นจำนวนมาก

ตลอดเวลาตั้งแต่กลับประเทศแล้ว พระยากำแพงรามมีความหวาดกลัวชาวคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ เป็นอย่างยิ่ง ยิ่งเมื่อชาวคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ได้รับการปลดปล่อยออกมาแล้ว พระยากำแพงรามก็คอยหลบหน้าอยู่ตลอดเวลา แต่วันหนึ่งก็ได้พบกับบ๋วยและถัดเข้าโดยบังเอิญที่ร้ายอาหารสี่ก๊กเสาชิงช้า พระยากำแพงรามทำท่าจะหลบ บ๋วยลุกขึ้นทักและเชิญให้ร่วมโต๊ะ พระยากำแพงรามมีอาการตัวสั่น หน้าถอดสี และรีบเข้าไปหาโต๊ะอีกตัวหนึ่ง บ๋วยกล่าวแก่พระยากำแพงรามว่า "พวกผมทราบมานานแล้วว่าเจ้าคุณไม่อยากพบปะพวกผม เพราะเกรงว่าพวกผมจะยังอาฆาตอยู่ แต่พวกผมเป็นลูกผู้ชายพอ อะไรที่พ้นไปแล้วก็ให้แล้วกันไปตามหลักพระพุทธศาสนา...." แล้วบ๋วยกับถัดก็ตรงเข้าจับมือพระยากำแพงรามเขย่า เป็นเครื่องหมายของการให้อภัย และชาวคณะพรรคทุกคนเมื่อทราบเรื่อง ต่างก็อโหสิกรรมแก่พระยากำแพงราม แต่ก็มิได้มีการพบปะกันบ่อยนัก

ครั้นถึงเช้าตรู่วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ขณะที่พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร์นำกองทหารเหล่าต่าง ๆ จากสะพานแดงบางซื่อ จะไปยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ในกองทหารดังกล่าวมีพระยากำแพงรามผู้หักหลังคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ รวมอยู่ด้วย ด้วยอารมณ์อันร้อนแรง เมื่อรู้ว่ามีผู้หักหลังรวมอยู่ในขบวน พลันความรู้สึกอย่างหนึ่งก็เกิดขึ้น พระยาพหล ฯ จึงออกคำสั่งให้กองทหารหยุดลงทันที ตั้งใจจะทำพิธียิงเป้าพระยากำแพงรามผู้หักหลังเพื่อนร่วมตาย เป็นการเซ่นธงชัยเฉลิมพลไว้ก่อน แต่พระยาทรงสุรเดชรองหัวหน้า ขอร้องให้ระงับด้วยเหตุผลว่า จะทำให้ผู้คนคิดเห็นไปว่า คณะราษฎร์ทำการยึดอำนาจเพื่อแก้แค้นแทนคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ หาใช่ทำเพื่อประ

เทศชาติไม่ พระยาพหล ฯ เห็นด้วย และกลับใจทันที นำทหารมุ่งหน้าไปยึดอำนาจต่อไปจนสำเร็จในเช้าวันนั้นเอง

และเมื่อเกิดกบฏบวรเดช พระยากำแพงรามก็เข้าร่วมกบฏครั้งนั้นด้วย และถูกจับไปคุมขังไว้ในเรือนจำบางขวาง และได้ผูกคอตายในห้องส้วมของเรือนจำในเช้าตรู่วันพระราชทานเพลิงศพผู้เสียชีวิตในการปราบกบฏบวรนั้นเอง ชาวคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ ซึ่งไปร่วมในงานพระราชทานเพลิงศพ ได้รับแจ้งจากพระยาพหล ฯ ว่าพระยากำแพงรามผูกคอตายเสียแล้วเมื่อเช้าตรู่วันนี้ จึงขอให้พวกเราร่วมกันถวายไทยทานเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่พระยากำแพงรามด้วย คณะราษฎร์กับคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ จึงได้ร่วมกันทำบุญแผ่กุศลไปให้ "ผู้หักหลัง" ซึ่งเรื่องราวของเขาจบลงอีกแบบหนึ่ง.

เหตุแห่งความพ่ายแพ้ของขบวนยังเติร์กรุ่นแรกนั้น ไม่ใช่เพราะถูกหักหลังอย่างเดียว ข้อสำคัญที่สุดเนื่องจากความอ่อนแอภายในขบวนยังเติร์กเองทั้งทางการเมืองและทางการจัดตั้ง

ในทางการเมือง ขบวนยังเติร์กรุนแรงมีแนวทางที่ถูกต้อง คือแนวทางของชนชั้นกลางที่ต้องการประชาธิปไตย แต่เมื่อแนวทางแสดงออกเป็นนโยบาย ก็ขาดความชัดเจนและแน่นอน มีนโยบายการเมืองแต่เพียงกว้าง ๆ ว่าใช้ระบอบการปกครองที่พระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่จะกำหนดโครงสร้างของรัฐให้เหมาะสมอย่างไรนั้น ยังไม่ชัดเจน ยิ่งนโยบายเศรษฐกิจด้วยแล้ว ก็ยิ่งเลือนลาง จึงเป็นนโยบายที่ไม่มีพลังเพียงพอที่จะยึดกุมจิตใจของชาวคณะพรรคและประชาชนให้เป็นเอกภาพอย่างเข้มแข็งได้ พลังทางการเมืองที่ยึดกุมจิตใจของขบวนยังเติร์กรุ่นแรก จึงมีแต่ความเร่าร้อนทางอุดมการเท่านั้น

ความอ่อนแอทางการเมืองอีกอย่างหนึ่งของขบวนยังเติร์กรุ่นแรกก็คือ ถือเอาการรัฐประหารเป็นวิธีการของการปฏิวัติ ไม่ถือเอาการปฏิวัติเป็นวิธีการของการปฏิวัติ การถือเอารัฐประหารเป็นวิธีการก็คือ มุ่งแต่จะใช้กำลังของทหารบวกกับบุคคลพลเรือนจำนวนน้อย มาเป็นเครื่องมือเปลี่ยนแปลงอำนาจรัฐ ไม่มีการทำงานในหมู่มวลชน จึงปราศจากรากฐานแห่งกำลังมวลชน นัยหนึ่ง เป็นการกระทำของชนชั้นปกครองแต่ฝ่ายเดียว ไม่มีการสนับสนุนอย่างมีจิตสำนึกจากมวลชน แม้ว่าการกระทำของชนชั้นปกครองนั้น จะเป็นการกระทำของชนชั้นปกครองที่เป็นตัวแทนของชนชั้นกลางก็ตาม

เหตุที่ขบวนยังเติร์กรุ่นแรกของไทย ใช้วิธีการรัฐประหารมาทำการปฏิวัติ ก็ด้วยความครอบงำของอิทธิพลทางประวัติศาสตร์ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงอำนาจรัฐในประเทศไทย มีแต่ใช้วิธีรัฐประหารตลอดมา ไม่ปรากฏว่าผู้เปลี่ยน-แปลงอำนาจในยุคใดสมัยใด ใช้กำลังมวลชนเป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนแปลงเลย แตกต่างกับในบางประเทศ ซึ่งผู้เปลี่ยนแปลงอำนาจรัฐนำขบวนมวลชนอันกว้างใหญ่ไพศาลไปทำการเปลี่ยนแปลงบ่อยครั้ง และการเปลี่ยนแปลงด้วยวิธีการรัฐประหารในประวัติศาสตร์ไทย ก็สำเร็จง่าย ๆ เสียด้วย ดังข้อเท็จจริงตั้งแต่ตั้งกรุงศรีอยุธยาใหม่ ๆเป็นต้นมา เช่น ภายหลังพระเจ้าอู่ทองสวรรคต พระราเมศวรขึ้นครองราชย์ ขุนหลวงพระงั่วทำรัฐประหารต่อพระราเมศวร เมื่อขุนหลวงพระงั่วสวรรคต พระเจ้าทองลั่นราชโอรสขึ้นครองราชย์ พระราเมศวรก็ทำรัฐประหารต่อพระเจ้าทองลั่น ต่อมา พ.ศ. ๒๐๗๗ พระชัยราชาทำรัฐประหารต่อพระรัษฎาธิราช พ.ศ. ๒๐๙๑ ท้าวศรีสุดาจันทร์ร่วมกับขุนวรวงศา ทำรัฐประหารต่อพระยอดฟ้า พ.ศ, ๒๑๖๓ พระอินทราชา ซึ่งทรงผนวชอยู่ เสด็จเข้าไปทำรัฐ

ประหารต่อพระศรีเสาวภาคย์ พ.ศ. ๒๑๗๒ เจ้าพระยากลาโหมสุริวงศ์ ทำรัฐประหารต่อพระเชษฐาธิราช แล้วทำรัฐประหารอีกครั้งหนึ่งต่อพระอาทิตยวงศ์ พ.ศ. ๒๑๙๙ พระศรีสุธรรมราชากับพระนารายณ์ ทำรัฐประหารต่อเจ้าฟ้าชัย และต่อมาอีก ๒ เดือน พระนารายณ์ก็ทำรัฐประหารต่อพระศรีสุธรรมราชา และการรัฐประหารที่โด่งดังที่สุดในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็คือ พระเพทราชากับขุนหลวงสรศักดิ์ทำรัฐประหารต่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชขณะทรงพระประชวรหนัก เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๑ ซึ่งเป็นการโค่นอำนาจของฝรั่งที่เป็นอัครเสนาบดี คือเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ลงด้วย

วิธีการรัฐประหารนับว่าเป็นวิธีการแบบฉบับ ของวิธีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประวัติศาสตร์ไทย ผู้ทำการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองทั้งหลายจึงยึดถือวิธีการนี้กันเรื่อยมา และใช้วิธีการนี้กันมากหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ แม้แต่ผู้ที่จะทำการปฏิวัติก็ยึดถือวิธีการรัฐประหารเช่นกัน ดังเช่นบันทึกว่าด้วยการก่อตั้งคณะราษฎร์ที่กรุงปารีส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ ซึ่งเขียนโดยนายปรีดี-พนมยงค์ ก็กล่าวถึงวิธีการเปลี่ยนแปลงอำนาจรัฐไว้ว่า "ดังนั้นเราจึงเห็นว่า วิธีเปลี่ยนการปกครองดังกล่าว จะต้องกระทำโดยวิธี COUP D'E'TAT ซึ่งเราเรียกกันด้วยคำไทยธรรมดาว่า การยึดอำนาจโดยฉับพลัน เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีผู้ใดตั้งศัพท์ไทยว่า "รัฐประหาร" เพื่อถ่ายทอดศัพท์ฝรั่งเศสดังกล่าวนี้" ขบวนยังเติร์กรุ่นแรกก็ถูกครอบงำด้วยอิทธิพลรัฐประหาร อันเป็นลักษณะพิเศษของวิธีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประวัติศาสตร์ไทย เช่นกัน การใช้รัฐประหารเป็นวิธีการของการปฏิวัติ คือความอ่อนทางการเมืองอย่างหนึ่งของขบวนปฏิวัติในประเทศไทย

ความอ่อนทางการเมืองทำให้เกิดความอ่อนทางการจัดตั้ง คณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ รวมตัวกันอย่างหลวม ๆ ไม่มีระบบการจัดตั้งที่รัดกุม แทนที่จะยึดถือวินัยเป็นหลัก กลับไปถือเอาน้ำสาบานเป็นหลัก หัวหน้าขบวนไม่มีอำนาจและบทบาทอย่างสมฐานะหน้าที่ ต่างคนต่างทำงาน ต่างคนต่างออกคำสั่ง จนไม่รู้ว่าใครเป็นผู้รับผิดชอบสูงสุด เมื่อเผชิญภาวะคับขัน จึงตกอยู่ในสภาพที่ช่วย ๆ กันทำไปเท่านั้นเอง ข้อสำคัญที่สุดคือ ขาดผู้นำที่เข้าใจปัญหาและชี้ทางแก้ปัญหาอย่างถูกต้อง

ความอ่อนภายในขบวนยังเติร์กรุ่นแรก ทั้งทางการเมืองและทางการจัดตั้งดังกล่าว คือเหตุสำคัญที่สุดของความพ่ายแพ้ แม้ว่าจะไม่มีคนหักหลัง และไม่แพ้ในตอนนั้น แต่ก็จะพ่ายแพ้ในตอนที่ได้อำนาจแล้ว ถ้าความอ่อนดังกล่าวยังมิได้แก้ไข เข้าหลักที่ว่า ***การยึดอำนาจนั้นง่าย แต่การกุมอำนาจนั้นยาก***

แต่ความพ่ายแพ้ของขบวนยังเติร์กรุ่นแรกนั้น ก็มิได้หมายความว่าความเสียสละของพวกเขาจะไร้ผล เหตุการณ์ ร.ศ. ๑๓๐ ผลักดันให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหลายประการ เมื่อเสด็จสิ้นกระบวนความแห่งคดี ร.ศ. ๑๓๐ แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยินยอมให้รัฐบาลของพระองค์เรียกเก็บภาษีจากทรัพย์สินส่วนพระองค์ได้เยี่ยงพลเมืองทุกประการ ซึ่งก่อนหน้านั้นทรัพย์สินในพระคลังข้างที่ไม่ต้องเสียภาษี การฝึกเสือป่าก็เพลาลง ทำให้ข้าราชการทั้งทหารและพลเรือนมีความสามัคคีกันดีขึ้น มีการปรับเงินเดือนข้าราชทหารให้สูงขึ้น ต่อมาก็ปรับเงินเดือนข้าราชการพลเรือนตามขึ้นไป ตลอดจนปรับยศถาบรรดาศักดิ์ให้เหมาะสม ยิ่งกว่านั้น ยังได้ทรงลดพระองค์ลงมาสู่ระดับประชาชน โดยทรงเขียนความเห็นทางการเมืองในพระนามแฝงว่า *อัศวพาหุ*บ้าง *รามจิตติ*

บ้าง ลงในหน้าหนังสือพิมพ์ เพื่อสอบมติมหาชน ถ้าหนังสือพิมพ์ฉบับใดมีความเห็นขัดแย้งกับพระองค์ ก็ทรงโต้ด้วยน้ำพระทัยของนักประชาธิปไตย มิได้เกรี้ยวกราดใช้พระราชอำนาจที่สามารถใช้ได้อย่างเต็มที่นั้นเลย แม้แต่นักโทษการเมือง ร.ศ. ๑๓๐ ก็ยังได้ขึ้นเวทีกับพระองค์ ซึ่งบางคนมีฝีปากกล้าพูดเหน็บแนมพระองค์อย่างรุนแรง ผู้ใกล้ชิดพระองค์เล่าให้ฟังว่า บางครั้งทรงพระพิโรธถึงกับพระหัตถ์สั่นเทิ้ม ขณะทรงจับหนังสือพิมพ์อยู่ และพระพักตร์แดงก่ำ แต่ในไม่ช้าพระองค์ก็ทรงดับเสียได้ โดยทรงได้พระสติว่า ***นายอัศวพาหุ***หรือ***นายรามจิตติ*** ก็คือประชาชนคนหนึ่ง มิใช่พระมหากษัตริย์

และประการสุดท้ายทรงตั้ง "ดุสิตธานี" ขึ้น เพื่อเป็นการฝึกข้าราชการให้ศึกษาการปกครองระบอบประชาธิปไตย ซึ่งนักโทษการเมือง ร.ศ. ๑๓๐ ก็ได้มีส่วนเข้ารวมในการออกแบบและสร้างบ้านเล็กบ้านน้อยแห่งดุสิตธานีนั้นด้วย

เหล่านี้คือผลได้เฉพาะหน้าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฏเกล้าเจ้าอยู่หัว จากความเสียสละของขบวนยังเติร์กรุ่นแรก

แต่ที่สำคัญคือผลได้ระยะยาว ดังคำของพระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร์ ซึ่งกล่าวแก่ขุนทวยหาญพิทักษ์ (หมอเหล็ง ศรีจันทร์) หัวหน้าคณะพรรค ร.ศ. ๑๓๐ เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๙๕ ว่า "ถ้าไม่มีคณะคุณ ก็เห็นจะไม่มีคณะผม.. และหลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ก็กล่าวในโอกาสเดียวกันนั้นว่า "พวกผมถือว่า การปฏิวัติครั้งนี้เป็นการกระทำต่อเนื่องกันมาจากการกระทำเมื่อ ร.ศ. ๑๓๐..

แล้วเรื่องของขบวนยังเติร์กรุ่นแรก ก็จบลงตรงนี้ โปรดอ่านขบวนยังเติร์กรุ่นสองต่อไป.

ตายวันนี้โดยมีความหมาย เพื่อชาติบ้านเมือง ดีกว่าไปตายวันหน้าโดยไร้ความหมาย

"อันรั้วรอบขอบคูดูก็ลึก
ไม่น่าศึกพม่าจะมาได้
ปล่อยให้มันข้ามเข้ามาเอาเวียงชัย
ดูกระไรเหมือนบุรีไม่มี ชาย"

สุนทรภู่

พิมพ์ที่มิตรเจริญการพิมพ์ ๑๔๒/๒๖-๒๘ ถนนลูกหลวง นางเลิ้ง กรุงเทพมหานคร
นายสมชาย ตัณฑรัตน์เจริญ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๒๑ โทร. ๒๘๑๔๒๘๑